

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ E. M. E. KÖZLÖNYE

XLII. kötet.

1937. 3. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR

Új folyam VIII.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Cluj-Kolozsvár
Minerva Irodalmi és Nyomda Műintézet Részvt.
1937.

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

<i>Dr. Kristóf György: A Szeptember végén múzsája?</i>	201
<i>Dr. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron (1798—1861)</i>	228
<i>Dr. Szabó T. Attila: Niris-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században (III. befejező közlemény)</i>	247

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI:

<i>Dr. Györffy István: Salvia nutans kettős levelei</i>	268
<i>Dr. Szász Ferenc: Szupergalaktika-e a Tejút?</i>	273

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

<i>Dr. Kántor Lajos: Egykorú feljegyzés Roth Lajos István szász pap főbe- lövetéséről</i>	276
---	-----

NYELVMŰVELÉS:

Hanyatlás-é ez? — *Szta.* — Egy nyelvművelő rendelet. *Szta.* — A nyelv-
művelés hírei. *Szta.* — Tordahasadék vagy Tordai-hasadék? *Szta.* —
A -li végű szavak. *Brüll Emánuel.* — Aki, amely, ami — amelyik.
Brüll Emánuel. — Visszaélés a határozott névelővel. *Brüll Emánuel.* 278—289

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

1. Bibliografia. — 2. Bölcelet. — 3. Művészettörténet. — 4. Földrajz. — 5. Művelődéstörténet	290—299
---	---------

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLII.

1937. Fascicule III.

Nouvelle série VIII.

Rédacteur: LOUIS GYÖRGY. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Rédaction: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie.

Georges Kristóf: La muse de la poésie „September végén“?

Charles Jászay Mouvements luthériens hongrois à Cluj-Kolozsvár (1798—1861).

Attila T. Szabó: Les circonstances d'établissement, de nationalité, de peuplement et de toponymie de Niriş-Szásznyiures au siècles XIII—XX. (Troisième et dernière communication).

COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES. *Étienne Györffy*: Folia abnormalia Salviae nutantis in Szénafü-Fâneţele Clujul ab me lecta. — *François Szász*: La voie lactée est-elle une supergalactique?

PETITES COMMUNICATIONS. *Louis Kántor*: Observation contemporaine sur la fusillade du pasteur saxon Étienne Louis Roth.

SOIGNONS NOTRE LANGUE. Si c'est une décadence? *Szta.* — Une disposition pour la culture de la langue. *Szta.* — Les nouvelles de la culture de la langue. *Szta.* — Tordahasadék ou Tordai-hasadék? *Szta.* — Les mots terminés en „li“. *Emmanuel Brüll.* — Aki, amely, ami, amelyik. *Emmanuel Brüll.* — Abus des articles définis. *Emmanuel Brüll.*

REVUE DE LIVRES ET DE REVUES. 1. Bibliographie. 2. Philosophie. 3. Histoire des beaux-arts. 4. Géographie. 5. Histoire de la civilisation.

ERDÉLYI MÚZEUM

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XLII. Band.

1937. III. Heft.

Neue Folge VIII.

Redigiert v. LUDW. GYÖRGY. Herausgegeben v. Siebenbürger Museum-Verein.

Redaktion: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien.

Georg Kristóf: Die Muse des Gedichtes „September végén“?

Karl Jászay: Ungarisch-evangelische Bewegungen in Cluj-Klausenburg (1798—1861).

Attila T. Szabó: Die Ansiedlungs-, Volkstums-, Bevölkerungs- und toponymischen Verhältnisse von Niriş-Szásznyiures in den XIII.—XX. Jahrhunderten. (III. und letzte Mitteilung.)

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG. *Stephan Györffy*: Folia abnormalia Salviae nutantis in Szénafü-Fâneţele Clujul ab me lecta. — *Franz Szász*: Ist die Milchstrasse eine Supergalaktik?

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Ludwig Kántor*: Zeitgenössische Anmerkung über das Erschiessen des sächsischen Pfarrers Stephan Ludwig Roth.

SPRACHPFLEGE. Ist das ein Rückgang? *Szta.* — Eine Verordnung im Interesse der Sprachpflege. *Szta.* — Die Nachrichten der Sprachpflege. *Szta.* — Tordahasadék oder Tordai-hasadék? *Szta.* — Die mit „li“ endenden Wörter. *Emanuel Brüll.* — Aki, amely, ami, amelyik. *Emanuel Brüll.* — Missbrauch der bestimmten Artikel. *Emanuel Brüll.*

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU. 1. Bibliographie. 2. Philosophie. 3. Kunstgeschichte. 4. Geographie. 5. Kulturgeschichte.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az E. Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala,
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizományos: **STUDIUM R.-T.**

Budapest, IV. Keeskeméti-u. 8.

Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS,

Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Külön-nyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

A September végén múzsjája?...

Hát lehet-é, sőt egyáltalán szabad-é kételkedni, hogy ki volt az ihletője a *September végén*-nek, a világirodalomban is legklasszikusabb lírikus költő legszebb költeményének?

Természetesen senki más, mint Szendrey Julia, a költő ifjú hitvese, emberi boldogságának imádott koronája. Így értette és így fogta fel eddig e valóban gyönyörű költeményt az olvasó közönségnek minden egyes tagja. És így értelmezte és így magyarázta e költeményt, amennyiben értelmezni és magyarázni kellett, a Petőfivel foglalkozó tudományos irodalom valamennyi terméke. E tekintetben az olvasó közönség véleménye s a tudomány megállapítása kezdettől maig teljesen egy és tökéletesen egyhangú: Szendrey Julia ihlette a költőt e költemény írására. Ezt kétségre vonni, ettől eltérőt, ezzel ellenkezőt állítani senkinek eszébe se jutott.

Aminek az értelmezésére és magyarázására a *September végén*-nel kapcsolatban mégis többször sor került, az nem a költőt ihlető személynek névszerint való megnevezése volt. Ez nem kérdéses, ez: Szendrey Julia. Más valakire gondolni egyszerűen fizikai képtelenség. Hiszen senki más, csak ő, Julia szerepel a költeményben; egyedül ő, a feleség áll ott, a költő mellett s szinte halljuk a költeményt átélő és érzelmeit felmondó férj hívó szavát Juliához: „Ülj hitvesem, ülj az ölembe ide,“ — s látjuk a bensőséges mozdulatot, mellyel Julia a hívó szónak önként engedelmeskedve odalép s férje ölében és kebelén elpihen és pihentet.

Más valami, amit itt kérdezni, találgatni lehet, s amit többször vitattak és magyaráztak is. Nem a személy maga, hanem Juliának a költemény keletkezése idején való lelki meghatározottsága, időleges hangulati megnyilatkozása, férje iránt tanúsított érzelme, hitvesi hűsége, ennek épsége avagy ingadozása. Az irodalomtudomány előtt nem ismeretlen a kérdés: csalódott-é Petőfi házasságában vagy nem, hogy már a mézeshetek mámorosan boldog napjaiban is voltak keserű percei s támadhattak e miatt lelkében oly megdöbbenően szomorú sejtelmek, amelyek feltűnő és különös voltak miatt még akkor is teljes mértékben meglepők volnának, ha utóbb nem is váltak volna oly pontosan fájó valósággá? Vajon a költő boldogságába csak a természeti és emberi múlandóság, mint eszme, mint egyetemes érvényű törvény nyílatott-e bele s szaggatta fel a lélek mélyéből az aggodó sejtelmet, a riasztó látomást, hogy a jelen pillanatban átélt, keblén nyugvó feleség talán már holnap elfelejti s egy más ifjú szerelmén pihen meg? Hiszen hány emberi lélek igazolja Madách törvényét:

Az élet mellett ott van a halál,
A boldogságnál a lehangolás,
A fénynél az árnyék, kétség és remény!

„Engem jobban megvisel a lelki élvezet, mint a testi fáradozás“, — mondja Petőfi is önmagáról. Avagy az elmulás és változás önmagában is hervasztó felbukkanása csak keret és alkalom volt a költő számára s valami konkrét, személyes ok miatt sajdukt bele megsebzett képzelete az ijedelmes jövendőbe? S ha volt ilyen különös, konkrét bántalma, amelyet persze nem okozhatott senki más, csak Julia, mi lehetett az? Az elérhető emberi boldogság teljes birtokában és tetőfokán írta-e Petőfi e költeményét, vagy pedig szíve mélyén titkosan vérző sebbel, mit Julia szeszélyének gondtalanul elhullatott tüje, vagy könnyen leváló tövise szúrt oda?

Lehettek — és voltak is — olyan olvasói is és tudós elemzői is a *September végén*-nek, kik előtt az elmúláson való pusztá elmerengés nem bizonyult elégséges magyarázó oknak; akik szerint lehetetlenség, hogy a boldogság teljes birtokában levő emberi szív valamely kelletlenül közbejött személyes ok nélkül ilyen hirtelen és váratlanul csapjon át ellentétes, s épen ilyen tragikusan emésző feltevésbe és lehetőségre. E szerint a felfogás szerint Petőfi boldogsága e költemény írásakor már nem volt teljes, nem volt érintetlenül ép. Már kikezdte és rágta azt nem az elmulás és változandóság, mint eszme és világkategoria, hanem valami titkos és személyes búbánat, valamely konkrét ok. És ez a tényleges *causa efficiens*: Julia közismerten változó kedélye, akaratos szeszélyeskedése, összekocanásra, összezőrdülésre vezető többszöri megnyilatkozása. E magyarázatok szerint Petőfi a *September végén*-t korántsem a boldogság tetőfokán, hanem a házasságban csalódás ismételt tűszúrásai között írta. Nem az elmulás, mint elvont eszme, sugalta és szülte a végzetszerű jövendőbe látást, hanem Julia szeszélye, a Julia okozta személyes csalódottság.

Lehettek és voltak ilyen Petőfi olvasók és magyarázók.

Ma azonban már sem oka, sem jogosultsága nincs az efféle találgatásoknak. A kérdés meg van oldva, a homály el van oszlatva. A tudományos kutatás végleg tisztázta a *September végén*-nel kapcsolatos tényeket. Irodalomtudományunk megállapította az igazságot, melyet a szakember is, az olvasó is, ha igazán művelt, nyugodtan és fenntartás nélkül elfogadhat és köteles el is fogadni. Azt a Juliára nézve egyenes vádat, hogy Petőfi a házasságban csalódott, hogy Julia szeszélyes természete miatt gyakori volt közöttük az összezőrdülés, hogy a költő e miatt borus szemmel, sőt időnként búskomoran nézett a világba, külső életének egyetlen komoly ismerője sem találta igazoltnak. Mindig az ellenkezőjét tanította irodalomtörténetírásunk. Megcáfolta e vádló feltevést, alaptalannak és minden tekintetben tarthatatlannak mutatta ki legutóbb Császár Elemér. Sőt Császár nemcsak cáfolt, hanem meggyőző érvekkel, kétséget nem tűrő szabotssággal újból igazolta a vádnak az ellenkezőjét: a költő feltalálta hitvesében azt az ideált, mely a nőről lelkében élt s hogy Julia Petőfit olyan boldoggá tette, amilyenné férfit asszony tehet. Ami bánatos hangulat időnként sötét árnyalatúvá színezi e szerelmi dithyrambokat, — mondja Császár, — az épen a Petőfi szerelmének és boldogságának a bizonyítéka.¹

¹ Császár Elemér: *Szendrey Julia*. Budapesti Szemle, CCXX. k. (1931. évf.) 133—4. l.

E megállapításnak az az utolsó tétele, hogy a sötét árnyalatú szerelmi dithyrambok épen a boldog szerelem bizonyítékai, önként értetődőleg vonatkozik a *September végén*-re is. Petőfi házaselete a maga egészében, bár rövid, de összhangzatos szimfónia. Azonban — hangzik tovább az ellenvetés — mint a szimfónia hullámzó harmóniájába olykor beleszív egy-egy disszonáns hang, úgy lehettek Petőfi házaseletének is disszonánciái. A *September végén* is például annyira különös, tragikus, olyan nyilvánvalóan nem boldog lelkiállapot terméke, hogyha általában nem is, de ebben az adott esetben mégis Julia szeszélyének valamely múltó szikrázása miatt senyved és ég a költő lelke a szomorúság sejtelmes kopjafái között.

Irodalomtudományunk e kételyeket és hiteltlenségeket a részletekre vonatkozólag is feleslegesnek és teljesen alapnélkülinek mutatta ki. Legrészletesebb és legmeggyőzőbb vizsgálattal épen a *September végén* körül talált kétségeket és ingadozásokat cáfolta meg és oszlatta el Horváth János. Akadémiai nagyjutalommal kitüntetett *Petőfi*-jének számos hajsza-finomságú elemzése és tanulságos okfejtése között is a legérdekesebbek egyike a *September végén* hangulatának tisztázása, alkotó elemeinek és indítékainak felderítése. Horváth utal arra, hogy ugyanennek a sajátos *Petőfi*-hangulatnak még számos terméke van, mint a *Tündéralom* és több más költemény a házassága előtti időből, a mézeshetekből pedig *A szerelem országa*, *Menny és föld*, *Beszél a fákkal a bús őszi szél* és még néhány költemény. Minő formai elemei vannak e sajátos, gyakran megújuló s ezért jellemző *Petőfi*-hangulatnak? Az életküzdelmekben megpihenő, de azokat még félálomban is érző merengés. Pihenő elmerengés, melynek nyugasztaló boldog csendjét felváltja — gyakran villanásszerű, gyakran lassú visszahatásként — legtöbbször az időmúlás fájdalma és a halál gondolata, ritkábban a humoros, derült életkedv. A *September végén* is a fáradt megpihenés merengő, boldog hangulatának tragikus megriadása egy gondolattá érlelt szemlélet keretében, melyhez lappangó emlékek társulnak.

A szemlélet, melynek gondolattá érlelődése a pálmafa ernyején eddig fáradtan nyugvó oroszlán nyugalmát felveri: a végét járó nyárnak, mely a völgyben még virágokat nyit és a korán beköszöntő ősznek, sőt a bérci tetőkön már gyorsan elterült télnek összefonódó, változásokkal, ellentétekkel bővelkedő képe. Ehhez csatlakozik azután önmaga hirtelen változásának a szemlélete, az ott is észrevett mulandóság, változás és ellentét: szívében a lángsugarú nyár, a virító kikelet, de fején az ősz és a téli dér. Fontos körülmény az, — Horváth okfejtése kivált ezen a ponton szó finom csipkét — hogy a természet korai változásának, a coltáui-költői kastélyt körülfogó tárgyi ellentéteknek szemlélete a költő és hitvesének azonos, közös szemlélete. Horváth a férj és feleség műveiből (napló, jegyzetek, stb.) vett párhuzamos idézetek alapján állapítja meg, hogy e szemlélet a házastársak közös és azonos szemlélete már napok óta; hogy a párhuzamos szövegek együttesen átélte, a férj és feleség közös, azonos tájszemléletéből kiáradó ihlet szülöttei. S már ebből levonja a következtetést: „... Ilyen közös ihlet kizárja azt, hogy az abban oly bensőleg, oly bizalmasan résztvevő Julia épen akkori visel-

kedésével adott volna okot a bizalmatlanságra.* Ezzel igazolva látja már előbb kifejezett vezérgondolatát: akik e megdöbbenő jóslatu költemény mögött életrajzi adatokat keresnek és felteszik, hogy Julia adott okot a költőnek ily baljóslatu képzelődésre, azoknak feltevése csak a költemény felületes vizsgálatára támaszkodhat. Ha Julia alkalmilag adott volna okot a hűségében való kételkedésre, ez alkalmi ok kétségtelenül elárulná magát a költeményben, mert liraisága ahhoz fűződnek. De a költeményben ilyen Juliához fűződő oknak nyoma sincs. Egyetlen alkalmi oka egy tájszemlélet. Az ebből fakadó hangulat ébreszti fel a fenyegető elmúlás gondolatát a költőben, ki boldogsága legszebb óráit éli. Julia hűtlensége csupán e hangulatra támaszkodó feltevés „Sehol semmi adat arra . . . , hogy (Julia) viselkedésével adott volna alkalmat borongó kételkedésre Petőfinek. A költemény minden egyes lépése a maga szerelmét örökösnek érző ember természetes gondolata, képzelődése. De ha Juliában nincs oka kételkedni, az eldobott özvegyi fátyol helyett miért nem az örökre boldogtalanná lett síró özvegyet képzeli oda fejfájához?” Azért — felel Horváth erre a kérdésre is — mert szerelme egykori aggodalmainak az emléke képzeletét a végre kiküzdött boldogság újra elvesztésének gondolata felé hajtja².

Horváth elemző okfejtéséhez, melynek itt természetesen csak egyes tételeit és eredményét idéztük, alig van néhány kiegészítő megjegyzésünk. A férj és feleség közös és azonos tájszemléletének nagyobb, anyaggyűjtő analitikus része szövegen kívül marad. Szövegbe öntése, a költemény in medias res kezdődik, midőn a megfigyelés szintétikussá s ugyanakkor lírává is kezd válni. Az első négy sor tartalma tiszta tárgyszemlélet ugyan, de már mérték alá állítva, mit a liraiságot jelző még kezdő szó is elárul. A visszatekintő elősorolás, azaz az első négy sor után a liraiság fokozódik, a költő önmagán is észreveszi a változás és elmúlás feltűnő jeleit. A természetben és önmagán is tárgyilag szemlélt, de önmagán gyorsan líráilag is átélt hirtelen változások és elmúlást hirdető jelenségek megriasztó tömörödése meglebbenti a költő előtt az egyetemes mulandóság szemfedőjét, mire aztán fáradt megadással s kényszerű megrendüléssel, de villámgyorsan ismeri föl s mondja ki szemléletének végső eredményeként a kivételt nem ismerő törvényt, az egyetlen, de tragikus igazságot: *Elhull a virág, eliramlik az élet . . .* E mementó-szerű egyetemes igazság kimondásakor a költő ajka egy pillanatra elnémul, nincs több mondanivalója, a lihegészerű szövegmondás fennakad (mit maga a költő is jelez a szünetet parancsoló három ponttal). A szemléletnek, ennek a gondolatsornak a végéhez jutottunk. Az egyetemes mulandóság megrendítő igazságának fölismerésével és kimondásával a költemény benső idomának első tagja befejeződik,

Vajon hogy s hol kezdődik a folytatás? Hova menekül most a megriadt lélek, mit ragad meg a megdöbben emberi szív? *Úlj, hitvesem, úlj, az ölembe ide.* — szól a költő hitveséhez. Juliánál kezdődik a folytatás, hozzá menekül, őt szólítja, szorítja Petőfi magához menedékkül, védelmül: *Úlj, hitvesem, úlj, az ölembe ide!* És — ismétlem — szinte látva látjuk

² Horváth János: *Petőfi*, 303—310 l.

az önkéntelen, meghitt, bensőséges mozdulatot, mellyel Julia a hívó szóra urához lép s fejét férje keblére lehajtja. Ennyiből, egyetlen sorból áll a drámai fordulat, a költemény benső idomának második tagja. Drámáinak mondom, mert a költemény, bár tovább végig megmarad lírai szemléletnek, de ettől a sortól kezdve csupa gyors történés, végrehajtott cselekedet. Dráma. Eddig csupa adottság, tények foglaltak helyet a szemléletben, melyeket a költő rendre leírt, illetőleg felsorolt. Adottságok és tények helyett mostantól kezdve, (a költemény második és harmadik részében), végig a költő képzeletében s a mi szemünk előtt is, cselekedetek peregnek le, emberi sorsok teljesednek be.

Pontosan kell megfigyelnünk az elmulás adataitól és örök törvényétől hirtelen a feleséghez forduló hangnak az imént látottak miatt ugyan még lihegő, de a feleség felé irányultában már egyenletesen nyugodt, édes bizalommal telt meleg színét, valamint a hívó szóra engedelmesen odalépő, magát önként átadó feleség mozdulatának természetes báját és bensőségét. E jelenet lelki tartalmából kellene kitűnnie és igazolódnia annak a feltevésnek, hogy e költemény lélektana valóban különös-e. Itt kell eldölnie, hogy vajon van-e valami alapja a tamáskodó kétkedésnek és hitetlen fejrázásnak, hogy Julia adott-e okot a bizalmatlanságra, hogy Petőfi boldogságában már is csalódott s ez a csalódás az oka-e a további sötét látomásnak? Vagy pedig mindennek éppen az ellenkezője igaz?

Nem hiszem, hogy akadna olyan olvasó, aki észre nem vette, legalább meg nem érezte, hogy az egész költeményben ez a sor a legnyugalmasabb, az egyetlen lelki pihenő és lelket pihentető rész (noha valószínűs mozdulat viszont csak ebben a sorban történik): a hitvestársak egymáshoz lépve s kölcsönös szerelmükbe elmerülve leülnek. A változás és mulandóság megrendítő és megremegtető súlya alatt a költő hitvesének szerelme után nyúl, őt, azt öleli magához, mint támasztékot, erősséget, mint a változásban változatlant. Megpihen rajta és általa, fellélegzel, mivel az, (Julia szerelme) — ellentétben az eddig tapasztaltakkal — még ép, még szilárd, mit a változás és mulandóság be nem lepott és mivel az teljes mértékben az övé. Hogy ez így van, nemcsak az eddigi szemlélet közös és azonos volta és nemcsak az e sort, a házaspár együttes cselekvését kitöltő lelki tartalom bizonyítja, de igazolja épen a szemlélet összeállásának, szinpadszerűségének a további pontos megfigyelése is. Az azonos és közös szemléletnek eddigi, a költeményen kívül hagyott és a költeményben felmondott részében is két alanya van. Egyik a költő, ki a közös szemléletet felmondja hangos szóval, másik felesége, ki azonban csak néma figyelője a tájnak. Egyik alanytárs azonban többet figyel meg, mint a másik. A költő t. i. nemcsak a kastély körül elterülő természeti világot vette szemügyre, hanem meglátta önmagát is. *De Juliát nem, pedig Julia ott van mellette.* Miért önmagát s miért nem és előbb Juliát? Hisz természetes volna, ha a környező tárgyi világ után előbb nem önmagára fordul tekintete, hanem inkább a mellette álló hitvest látja meg s ennek a személyén és nem önmagán veszi észre a változást és a mulandóságot, hanem hitvesén, Julián, ha van, ha volna valami arra emlékeztető jel.

Ha van és ha volna! Csakhogy olyan jel Juliának sem testi alakján, sem lelkületén nincs, ami miatt a férj szeme rajta akadjon meg. Julia megmarad a költemény egész első részében némán szereplő alanynak, semmi vonatkozásban nem szemléleti tárgy. A változás és elmulás világcategoriájának felismerése és kimondása percében is még az, aki volt a szemlélet kezdetekor: változatlanul boldog és boldogító ifjú hitves, ki-nek személyétől, a személye nyújtotta teljes boldogságtól a férj most is enyhülést és nyugalmat vár, kér és nyer. Ha nem így volna, ha Julia szerelme s a költő boldogsága nem volna teljes, akkor a hibás, a szélsőséges, az alkalmi okot adó Juliát bizonyára nem magához ölelné, hanem gyöngeségét, hibáját, változását hánytorgatva fel, idegenkedéssel inkább elfordulna tőle. Talán elküldené, eltaszítaná magától, mint akiben máris keserűen csalódott. Mindennek éppen az ellenkezőjét teszi, mert szerelmében, házasságában boldog. Ha e sort festő megfestené, vagy szobrász formába faragná, vajon tehetné-e más lelki tartalmat, más érzést a színekbe és vonalakba, a hitvespár arcára, egész alakjába, mint a teljes bizalmát és a kölcsönös boldogságát?

Igaz, e boldog idill, a költő fellélegző megnyugvása csak szempillantásig tart. Mert azzal, hogy Julia ráhajol férje keblére, nem ér véget a költemény. De nem úgy folytatódik, ahogy a nyárspolgári gondolkodás, az időmulás tragikus rejtelmét még csak nem is sejtő kötött észjárás folytatná vagy képzelné. Petőfi nem Epikuros, ki a jelen örömeinek élvezetébe elmerül. Horatius sem, hogy beatus possidensként elért boldogságával dicsekedjék, avagy a carpe diem elvtől vezetve illatos rózsáit szedegesse a kínáló közelben virító nyárnak. Elvégre ez a folytatás is lehetséges volna. A Petőfi boldogságában kételkedők és a Julia hitvesi hűségében tamaskodók nyilván ilyen irányú folytatást várnak. De nem az történik, mitők várnak. Petőfi nem kezdi és folytatja monológiát a Julia szerelmének meglehetősen dicséretével és nem végzi színpadiasan se, feketeszélű zsebkendővel, melyet a férj fejfájánál holtig siránkozó özvegy, Julia szorongat nagy érzékenyen kezében. Hanem végzi az eldobott özvegyfátyollal, melyért, hogy könnyeit letörülhesse véle, a sírból is feljár a szerelme. S mert a költemény folytatása és befejezése nem felel meg némelyek várákozásának, Juliának hűtlennek kell lennie, és Petőfi csalódott volna? Az ellenkezője igaz!

De igaz az is, hogy a változás és mulandóság sorozatos jeleinek láttára a költő lelke, mint vihar közeledtekor a sirály, már nyugtalanul röpdes. S mikor aztán a változás és elmulás gondolattá érlelődik s mint tragikus világtörvény áll előtte, megriadása oly erős, hogy a változás és mulandóság szemléletéből kiszabadulni nem tud. abból még az ijedten megragadott és átölelve tartott menedék, jelen boldogsága, Julia szerelme sem tudja kiszakítani és más irányu érzelm- és gondolathullámra átrendíteni. Változás és mulandóság szemlélete tovább rohan. Csakhogy ennek alkotó elemei és vonatkozásai gyökeres változáson mennek keresztül. A nézőtérén más az elrendezés. Ettől kezdve nincs szemléző alanytárs, egyedül a költő az, aki szemléli. De változik a szemlélet időisége és tartalma is. Eddig a múltra és jelenre nézett a költő szeme. Most képzelete a jelenből kiszállva, a jövőt szeldesi. És, ami lényeges,

változik a szemlélet tárgyi tartalma is. Kihull, eltűnik belőle teljesen a természetj világ (melytől a költő fizikailag különben is már Julia felé fordult). És elfelejti a költő önmagát és önnön mulandóságát is. Egyedül Juliát figyeli, egyedül Julia kerül szemlélete talppontjába, a változás és elmulás mértéke alá. Az eddigi szemlélő alanytárs most mint a szemlélet egyetlen tárgya áll előttünk, a költő előtt. Vajon ő is, a Julia szerelme és hitvesi hűsége is változó és mulékony? Mert az igaz szerelem örök hűségű. Az övé legalább az. Ezt mint lényének önként értetődő természetes vonását s képzelete tovább szárnyalásának is szilárd alapját most még csak némán érzi, de majd a költemény végén a szemlélet ellentétes lezárásául mint a változásnak és elmulásnak a törvénye alá nem eső, azzal diadalmasan dacoló kivételt ki is mondja, sőt a maga örökkévaló halhatatlanságában drámailag meg is jeleníti. Változékony, mulandó ő, a költő is, de csak testi mivoltában. De lelke, érzései? A Petőfi lelke változást nem ismer, jelleme szilárd, szerelme, hűsége örök. Hát Julia, a Julia szerelme? Eddig és e pillanatban mindenesetre. Hisz ő, és csak ő nem volt, nincs benne abban a szemléletben, ahol mindenre ráült volt a változás és elmulás ijedelmes jegye. Rajta ilyen emlékeztető jel még nincs, rá mintha nem is vonatkoznék az elhull a virág, eliramlik az élet egyetemes kényszere és szükségképenisége. Eddig Julia úgy állott ott a költő mellett, mint valami kivétel. Mi indítja hát mégis éppen ellenkező irányba, a hűtlenség feltevésére a férj gondolatsorát? Elmúlt aggodalom-élmények, lappangó hangulatok felelevenedése és társulása a folyamatban levő szemlélet hangulatához.

Lappangó élmény- és hangulat-émlékek, ezeknek felelevenedése és társulása az alkalmiakhoz? Az olvasó tüstént tisztában van, hogy e kifejezések ismét a Horváth *Petőfi-jéből* valók. Vonatkoznak ezek a tudat küszöbe alá visszasüllyedt és oda elraktározódott emlékképek sorsára. Lelki világunk azon elemeire, melyek benne vannak ugyan a teljes tudatban, de nem egyúttal és mind a szűkebb, in concreto megjelenő és érvényesülő emberi tudatban is. Lappanganak, de feléledve bármikor beléphetnek az időileg meghatározott szűkebb tudatba. Mert ez abból, teljes tudatunkból alakul ki. Maga a fogalom és jelenség nem új, de érdeme Horváthnak, hogy vizsgálataiban, kivált *Petőfi-jében* bőven, minden eddigi irodalomtudósunknál kiadósabban él vele. Szempontjai ezért termékenyek, módszere ezért gazdag eredményekben és tanulságokban. Ami itt elevenedik fel és társul, ezt is pontosan megjelöli Horváth, elmúlt aggodalom-élmények hangulata. Az a hangulat, mely uralkodott *Petőfin* akkor, mikor hol azt hitte, azt kellett hinnie, hogy Julia szereti, hol, hogy nem, sőt, hogy sohasem is szerette, csak játszott vele. Ez világos, így van. Nincs, nem lehet semmi hozzátenni való.

Jogosult azonban az a további kérdés: miért éppen ez a hangulat, szerelme egykori változásainak és időleges apró szerelmi csalódásainak a hangulata lép fel és társul, s nem egy másik? Azt már értjük, hogy a változás és mulandóság oly megrendítő és zuhatagos súllyal tárult ki szeme előtt, borult rá és lepte el lényét, hogy annak kategóriájából kiszabadulni, az alól magát kiragadnia lehetetlenség. Pedig — mint megjegyeztük — éppen ezt próbálta meg, mikor a változásoktól ösztönösen a

változatlanul éphez, az elmulástól az élő valósághoz menekült, s a halál meglibbent szemfedőjétől férji boldogságának üde forrásához, Juliához fordult. Azt is értjük, hogy hosszan és végleg nem, csak pillanatokig tud nála megnyugodni, hogy a megrendítő zuhatag viszi, sodorja tovább s hogy akaratlanul is tovább fürkésző mulandóság-szemléletének egyetlen tárgya most az a Julia lesz, ki eddig (noha a költő mindent átpillantott) a mulandóságon kívül állott, kivételnek látszott. Pedig dehogy kivétel. Ami földi és emberi, mihelyt alkalmazzuk rá a kategoriát, kivétel nélkül változó és mulandó. Julia is az. Ez kétségtelen és ismét világos. De miért épen szerelmének, hitvesi hűségének s nem valamelyik más tulajdonságának a változását és elmulását látja meg és teszi fel, mint lehetőséget? Hisz ezek is: többi tulajdonsága is, mint ifjúsága, szépsége stb., mind mulandó és változó emberi tulajdonságok. Sőt sokkal változékonyabbak, mint az igaz és teljes szerelem, — s a Juliáé ilyen, — mely eltart hűen a sírig, sőt a síron túl is!

Nem tudom, hogy a lélekelemzésnek freudi módszere miképen magyarázná meg ennek a hangulatnak a kiválását, tudat fölé fölszállását. De talán nincs szükség ily különös és messzi úton keresni a választ. Juliának minden testi és lelki tulajdonsága felolvad, illetőleg eltűnik egyetlen-egybe: szerelmébe. Szépsége, ifjúsága minden vonása eddig — a költőre nézve — szerelmében és szerelme által létezett. Julia a Petőfi számára és szemében annyi, mint maga a szerelem. Ha hát Juliát vizsgálja s méri hozzá, mint most is, a mulandóság kategóriájához, világos, hogy szerelmét, ennek a változását fürkészi. Ez a szerelem most az övé, átölelve karjai között bírja. De mennyit küzdött, szenvedett, míg ezt elérte, birtokba vette! Az a sok bizonytalan epedés, megalázás és megalázkodás, töprengés és gyötrődés, állandó küzdelem és kemény harc, mit meg kellett vívnia érte, és mégis állandó félelem és bizonytalanság, hogy végre csalódní fog! És mi lesz, ha a költő, elmúlván benne is, ami mulandó, a földi lét, többé talán, már holnap, Juliát nem tartja ölében, nem küzdhet és harcolhat érte, ha nem az ő, de egy más ifjúnak szerelme hüzd és fonódik köréje? Vajon Julia elfelejti-e őt, eldobja-e az özvegyi fátyolt? Szerelme és hitvesi hűsége is változó és elmuló? Megismétlődik-e a csalódás, melyen annyiszor átesett volt addig, míg végre magához ölelhette? Lehet. De az ő hűsége akkor is, a síron túl is tartani fog, az ő szerelme örök. Teljes tudatunknak leginkább azon elemei lépnek be szűkebb, időileg meghatározott cselekvő tudatunkba, mondja Brandenstein Béla, melyek megfelelő testi funkciókkal kapcsolatosak.³ A lappangó hangulatot felkeltő és beléptető mozdulat itt a szerelmes átölelés tartása. Minő élmények és hangulat emléke kapcsolatos vele? A jelen való boldogságé nem, mert az nem emlék, nem lappang, az valóság, hanem annak a csalódásnak a hangulata, melynek lidércnyomásától az ölelés egykor felszabadította. Ezért és így társul az elmulás és változás jelen hangulatához az elmuló szerelmi csalódás hangulata s lesz a kettőből a megriadt képzeletben megismétlődő történés, lehetőség és

³ Br Brandenstein Béla: *A teljes tudat, a tudatvilágunk alapjai*. Athenaeum, 1930. 17. s. köv. l.

feltevés, jövendő jóslat, amely utóbb csakugyan fájó, nyers prózai valósnak bizonyult.

Bármily aprólékosan és minél különbözőbb szempontból vizsgáljuk a költemény tartalmát, szövegbe foglalt, vagy szövegen kívül eső egész lélektanát, egy bizonyos, s voltaképpen ezt akartuk újra nyomatékkal emlékezetbe idézni: *a költemény ihletője senki más, mint egyedül Szendrey Julia, a költő hitvese, hitvesi szerelme.*

Dehát kell-e ezt külön és újra hangsúlyozni? Hiszen ezt kétségbevonni senkinek, még a Juliát hűtlenséggel vádolóknak és a Petőfi családához ragaszkodóknak sem jutott eszébe. Akár hű volt Julia és a költő boldog, akár okot szolgáltatott a bizalmatlanságra s Petőfi mint férj már csalódott benne, mindenképen róla van szó, ő a költemény ihletője. Egy harmadik személy, egy másik nő közvetett vagy közvetlen jelenléte nek sehol semmi nyoma, így a baljóslatú látomás oka és ihletője sem lehet az a nem létező harmadik személy. Hibás Julia, vagy nem, mindegy, mert hogy más valaki ihlette volna Petőfit, arról nincs, nem volt szó sehol. De csak napjainkig.

Nemrégiben ugyanis megjelent Petőfiről egy *Szeptember végén* c. háromfelvonásos költői színjáték⁴. Szerzője a műhöz írt előszóban a méltatlankodás hangján adja tudunkra, hogy eddig még nem akadt színház, amelyik vállalkozott volna műve előadására, *A színpadi kiadó azt írta...*, hogy „a budapesti szíinigazgatók fáznak az ilyenfajta daraboktól”. A betegség ragadós, mert a cluji-kolozsvári szíinigazgató is, akihez a szerző szintén benyújtotta előadásra darabját, a mű elolvasása után hasonlóképpen megfázott. Erre a szerző, sértődöttségében, mit tehetett mást, fogta magát s kinyomatta művét abban a föltevésben, sőt biztos hitben, hogy — amint ugyancsak az előszóban maga mondja —: „a magyar közönség bizonyosan nem fog fájni a „Szeptember végén”-től... adom hát nem valamelyik... színháznak, hanem egyenesen a magyar közönségnek”. És hogy mit ad, azt is ugyanott megmondja önérzetes pontossággal: „Tizenegy esztendeig hordoztam magamban ezeket a dolgokat, — a nyáron pedig megírtam azt a „Szeptember végén”-t és benne azt a Pila Anikót, aki Petőfi legszebb versének az ihletője volt.”

Lám, mekkora tévedés történt! Tévedett a költemény minden olvasója s tévedett egész irodalomtudományunk, élén Császárral és Horváhtal. *A Szeptember végén* ihletője nem a költő hitvese, nem Szendrey Julia, hanem más valaki: Pila Anikó, egy cigányleány, helyesebben a költő cigányleány.

*

A költői cigányleány alakja nem most és nem először szerepel Petőfi neve mellett. Ismeri Pila Anikót szépirodalmunk és irodalomtudományunk egyaránt. Első bemutatkozása már jó régen, igaz, a Petőfi halála után majdnem három évtizeddel, 1876-ban történt. Patronusa, ki karon fogta s irodalmunk csarnokába egykor bevezette, nem kisebb férfiú

⁴ Kibédi Sándor: *Szeptember végén*. Költői elbeszélés 3 felvonásban, 7 képben. Minden jogot, különösen az előadás, fordítás és filmesítés jogát, fenntartja a szerző. Színpadokkal szemben kézirat. Cluj-Kolozsvár, 94 l.

volt, mint Jókai Mór, a magyar mesemondás fejedelme. Valóban mesében sem lehet elképzelni érdekesebb, pompázóbb jelenetet. Egy világ-híres költő-király ismeretlen cigányleányt mutat be és ajánl a közönségnek. Még pedig nem is csak úgy kényszeredetten, kurtán-furcsán, hanem meleg rokonszenvvel, s egyszerre nem is csak szépen folyó prózában, hanem ékes szavú költeményben is. Sőt előbb ékes költeményben, amint illett is Jókai részéről Petőfihez, a szerelem költőjéhez, meg a megénekelt tárgyhoz is, ami ismét csak: szerelem. E nevezetes költeménye Jókainak *Az utolsó eszménykép* c. érzelmes megvesztegetően szép elégiája, az *Életképek* 1876. évfolyamában jelent meg.⁵

Jókai ugyanis 1876. nyarán *Egy az Isten* c. regényének írásakor anyaggyűjtés és helyszíni tanulmányozás végett ismét felkereste Erdélyt, Torockót és környékét. Innen visszatérve közben Gherla—Szamosújváron keresztül meglátogatta gróf Teleki Sándort, íróársát és valamikor Petőfi-nek is jó barátját, a koltói kastély érdekes egyéniségű és mozgalmas pályafutású tulajdonosát. Jókai akkor találkozott Pila Anikóval, a koltói cigányleánnyal. A találkozást Teleki így beszéli el: „Mikor Koltón Jókaihoz szerencsém volt, azt kérdé egyszer tőlem:

- Éle-e még Pila Anikó?
- Igen.
- Hol lakik?
- Felsőbányán.
- Lehetne-e látni?
- Utána küldök.

Pila Anikó eljött. Jókai adott neki néhány tallért és írta *Az u olsó eszményképet...*” Tehát Jókai ismerte Pila Anikót, tudott róla, tudta, hogy ki, — Teleki szerint. Másképp hogy kezdhett volna „él-e még“-gel tudakozódni utána. Magának az azon melegében megírt költeménynek a gondolatmenete pedig a következő: rég halott már mind, kiről Petőfi zengett, akiért ő égett. Elköltözött már a ciprus lombja (Etelke), a szerelemgyöngye (Mednyánszky Berta) s a feleség is, aki a zászlót varrta. Sőt a haza, az a régi, az is elmúlt, nincsen. Csupán egy maradt meg, egy emlékszik rá még, az egykor tüzesszemű, öztermetű szegény cigányleány. Csak az ő két sötét szeme sír utána, pedig csak neki nem jutott húr a költő lantján. De azért a cigányleány nem feledte el a költőt, nem tud feledni, mindig leány maradt, bánata meg örök fiatalnak.

*Azt se kérdik tőle, miért fáj a szíve?
A költő alszik már, de művei élnek,
Imádott szép nőkről örökké beszélnek;
De arról a helyről, hova lelke lejár,
Csak a barna föld tud s barna cigányleány.*

A költemény nagyon szép, megható líraságú elégia. Látszik, hogy írója Jókai. Csakhogy — s ebből is kitetszik, hogy Jókai írta — sok benne és körülötte, ami történetileg nem igaz, ami lélektanilag nem való.

⁵ Nemzeti kiadás, XCVIII. k. 370. l.

Egyik valószínűtlenség az, hogy Jókai ismerte volna már előbb is a költői cigányleányt, tudott volna róla és Petőfi iránt való szerelméről, s csupán csak testi mivoltában nem volt hozzá szerencséje mostanáig, 1876-ig. Mert Jókai mind a költeményben, mind prózájában azt sejteti, hogy most csak *viszontlátta*. Teleki előadása is inkább erre enged következtetni. Az azonban bizonyos, hogy csak most ír róla először. Csak hogy épen ez a gyanus! Gyanus az, hogy Jókai, aki Petőfiről már 1876-ig annyiszor s oly szívesen írt emlékezéseket, beszélt el barátságukról, családi életéről stb. bensőséges történeteket, harminc kerek esztendőn keresztül el tudta volna hallgatni a költői cigányleányt s a vele kapcsolatos érdekes dolgokat. Nem, ez bajosan hihető. Jókai 1876-ig aligha ismerte Pila Anikónak még a nevét is, aligha tudott egy szót is a költői cigányleányról meg Petőfiről. Nem tudott volna várni, nem várt volna három évtizedig, hogy aztán csak úgy véletlenül utitáskából szedje elé ez érdekes alakot. Legalább is nem valószínű. Holmi tekintetek sem indokolták e Jókaitól szokatlan, különös tartózkodást. Julia és Zoltán már évek óta halottak, a család többi tagjától pedig (Petőfi István, Gyulai Pálék, Szendrey Ignác) eddig is írt és írhatott szabadon Petőfiről, a Petőfi életéről. Semmi szín alatt nem valóság azonban, hogy a költői cigányleány az — utolsó, az egyetlen még élő eszménykép. Igaz Etelka, Berta és Julia halottak, de hát a többiek Cancrinyi Emma, Tóth Róza, Nagy Zsuzsika, Kappel Emilia s főként Prielle Kornélia? És a haza? Itt maga Jókai is érzi, hogy a messzi hajított sulykot szükség egy kissé visszarántani, ha lehet. Azért oda teszi: Az a régi haza, az veszett el. Így aztán mit szólunk ahhoz a szép mondásához, hogy Petőfire egyedül csak a költői cigányleány emlékszik még, (a többi eszménykép — elfeledte!), hogy csak az ő két szeme siratja a költőt. De az siratja még most is, mert a szép cigányleány feledni nem tud. Sőt nagy bánatában örök leányságra kárhóztatta magát s a költő lelke hazajárásáról is csak ketten, a barna föld meg a barna cigányleány tud!?

Mindennek a cáfolatául egyelőre elég tudnunk azt, hogy a Jókaitól még ekkor is hajadonnak látott és mondott költői cigányleány, Pila Anikó, már másfél évtized óta törvénytelen házasságban élt Kanálos Sándorral, akitől két gyermeke született: I. Borcsa 1859. okt. 28-án, 2. József 1862. febr. 12-én. Ezt mondja a költői református egyház fennmaradt hiteles anyakönyve.⁶ Mint örökös lánysága, csak annyira igaz a többi Jókaitól ráhalmozott szép tulajdonság is.

Az ugyancsak akkor írt és közölt⁷ prózai bemutatás — Petőfi Koltón. A megénekelt⁸ cigányleány Pila Anikó már sokkal többet árult el, sokkal bőbeszédűbb, mint a költemény. Ebben Pila Anikó személyére vonatkozó rész előtt elbeszéli Jókai, hogy Petőfi Koltón írta az *Erdélyben* c. költeményt. Aztán, hogy egy-egy más költeményt is hagyott itt, amelynek tárgya

⁶ A költői ref. egyház vonatkozó anyakönyvi adatai: dr. Végó Károly, az egyházközség jelenlegi lelkésze írta ki s bocsátotta néhány értékes megjegyzés kíséretében rendelkezésemre. Szívességéért fogadja e helyen is hálás köszönetemet.

⁷ Életképek, 1876. Nemzeti kiadás, LXI. k. 341 s. köv. l.

⁸ A költemény szerint: neki nem jutott hír a költő lantján s itt már a cím az ellenkezőt hirdeti.

egy szegény cigányleány népballadai története. Ez a románc — folytatja — Petőfi kiadatlan költeményei közé tartozik.

E népballada (?) vagy románc (?) azonban, melynek hőse Teleki Sándor parádés cigány kocsisa, ekkor már nem kiadatlan, hanem elveszett, megsemmisült Koltón 1849-ben. Ezt írja Teleki⁹. Ha ekkor kiadatlanul még meg volt volna, miért nem vette magához és miért nem adta ki Jókai e János vitéz modorában írt gyönyörű költeményt, ahogy Teleki nyilatkozik róla. Egy remekmű elveszett. Igaz, de a Jókai írása után nem tudni, vajon a nagy viharban, mely a hazát érte, — amint Teleki mondja, avagy a Jókai (vagy talán a Teleki) nemtörődömsége miatt, — ami nem valószínű. Jókai nem nagyon respektálja a nyers valót, még ha vendéglátó barátja és írótársa mondja is. Egy kis poetica licentiát szívesen megenged magának, gondolván, hogy úgy igaz, de így regényesebb, szebb. E hangulatos és találgatásra készítő részre következik ez a *fejlődésrajzi észrevétel*: „Ez időben (1846 és 1847) Petőfi lelkében sokszor fellobban a cigányokért.¹⁰ Azok közé tartozott a szép Pila Anikó is, akinek lángoló fekete szemeiről, piciny kezeiről és lábairól sokat beszélhetnének azok a lepkék, amelyek egy este a koltói ház szögletablakából alászállongtak.” Néhány sorral később pontosan meg is határozza e szállongó lepkéket mondván: „Ezek azok a lepkék, amik a szép cigányleányról tudnának beszélni, ha valaki összeszedte volna.” Történt pedig e lepkék szállongása akkor, mikor Petőfi azt kérte Telekitől, hogy Koltón tölthesse mézesheteit, de úgy, hogy senki se legyen rajtuk kívül a kastélyban, Teleki küldjön el mindenkit. Ezt kérte Teleki szerint is, Jókai szerint is Petőfi. Csak éppen egy kis különbség van előadásukban. *Teleki például egy szóval sem említi, hogy külön és névszerint szóba került volna az Anikó neve és eltávolítása is.* Jókai azonban ezt is, akár csak a Ferenc kocsisról írt költemény sorsát, jobban tudja magánál Telekinél is. Szerinte Teleki — Petőfinek a kérésére, hogy küldjön el mindenkit a háztól, — még azt is külön és névszerint megkérdezte, hogy Pila Anikót is elküldje. És akár hiszi valaki, akár nem, Petőfi így válaszolt: Azt legelőbb. Teleki pedig abban a szent pillanatban kiadta a rendeletet, hogy ki a kastélyból. Maga is, átadva a kulcsokat Petőfinek, eltávozott. Természetesen elment, vándorbotjával világgá bújdosott Anikó is. De előbb kapott Petőfitől pontosan kilenc szép új máriás huszast. Maga Petőfi pedig nagy búsan — ezt sejtí Jókai — felment szobájába s a „koltói ház szögletablakából széttépett papír-rongyok lepkéi szálltak szét a levegőbe kiszórva” Így történt, — Jókai szerint.

Ami aztán a lepkék eredetét illeti, azt Jókai a cigányokért való fellobbanás mellett a következő személyes okkal magyarázza: Petőfi saját-szerű heves jellem volt. Nagyon szerette Juliát, tudott hű lenni hozzá. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy O. B.-nek meg ne mondja: — Ha Juliámat olyan nagyon nem szeretném, önnek a lábaihoz borulnék, hogy imádjam, — s megírta az O. B. emlékkönyvében az ismeretes verset.

⁹ Koszorú. 1880. 42. I. *Emlékezéseim.*

¹⁰ Milyen gondatlan és felületes irodalomtörténetírásunk, hogy bár Jókai figyelmeztette, nem vette tudomásul Petőfi cigány-lelkésedését, nem foglalkozott vele, sőt tudatosan napirendre tért felette. Maga Ferenczi, Petőfi életrajzírója, jelentette ki az effélékre: Bátran mellőzhetjük. És mellőzte is. *Petőfi életrajza*, II. k. 99. I.

A tollat pedig még most is (1876-ban) ereklyeként őrzik a családban. Meg is mutatták Jókainak s ő rögtön ráismert, hogy „ugyanazzal a tollal írta meg Petőfi Tompának és nekem . . . , hogy legyünk násznagyai Juliával való egybekelésének.” (Vajon miről ismert rá Jókai, hogy a toll ugyanaz?). De néhány hét (!?) múlva már össze volt tépve a rózsalánc. Juliának egy német katonatiszt gróf kezd udvarolni, — háromszoros ellenség, — s Petőfi ezt nem szenvedhette. Egész tündérvára összeomlott. Lemondás és a könnyelműség pillangói rajoztak körülötte. Lelke bálványát meg nem tagadta volna a szőke angyalért (O. B.); hanem amikor azt a bálványt detronálta, akkor oda ültette helyébe a puszták szülöttét, a rongyos sátor leányát, a kóbor cigányvajda princessét.

A kopasz való tehát az volna, hogy Petőfi bánatában, csalódottságában a cigánylányt megszerette, s hozzá vagy róla (Jókai tudná megmondani) szerelmes verseket írt, amelyeket utóbb eltépett. Írta pedig e verseket az eljegyzés után akkor, amikor az esküvője ki volt tűzve s a násznagyok meg voltak híva, de amidőn a Julia magaviselete miatt Petőfit a könnyelműség pillangói vették körül. Ekkor Petőfi Juliát detronizálta s helyébe Pila Anikót ültette. A szerelmes versek megsemmisítése akkor történt, amikor Petőfi Telekitől a koltói kastélyt elkérte.¹¹ Jókai szép mesét mond, csip-csup igazgal nem törődik: fő, hogy a mese kijöjjön. Aki aztán nem hiszi, hágjon fel a hiszemfára, vagy járjon utána.

Nos, mi szót fogadtunk, utána jártunk. Kénytelenek voltunk — a *September végén* ihletőjéről van szó — a hihetelenség földjén lenni maradván pontosan tisztázni, hogy vajon igaz, vagy nem, amiket Jókai a koltói cigányleányról mesébe font. De ne bibelődjünk mi se apróságokkal, időbeli ellenmondásokkal s b., hanem nézzünk a dolog velejébe: ki az a Pila Anikó, akit egy Jókai mutat be, mint egykor trónon ülő fejedelmi nőszemélyt, akit e méltóságba, bár ideiglenesen, egy Petőfi emelt föl s épen a Szendrey Julia helyére és helyébe.

Pila Anikó — láttuk — valóságos élő személy. Született Koltón 1830. január 15-én törvényes házasságból, református vallású szülőktől. Szüleinek neve Varga Pila (?) és Szakálosi Anna. Szüleinek s így a mi Anikónknak is a társadalmi állását és foglalkozását Jókai így örökíti meg: a puszták szülötte, a rongyos sátor leánya, a kóbor cigányvajda princessé. Ez prózai egyenes szóval azt jelenti, hogy Pila Anikó közönséges faluvégi, vagy kertalji, félig-meddig kóbor nomád életet élő úgynevezett sátoros, vályogvető cigány család sarja. Ez a fajta cigánytípus Erdélyben

¹¹ Itt is van egy kis baj, ha nem egyébbel, hát — a dátumokkal. Petőfi eljegyzése augusztus 5-én volt. A koltói kastéllyal azonban már előbb, korábban tisztába jött. Nevezetesen Arany Jánoshoz augusztus 6-án azt írja: „Szeptember 8-án lesz az esküvőm, addig itt maradok, akkor megyek Koltóra.” Viszont az állítólagos trónfosztás, illetőleg ideiglenes királycsere az eljegyzés után történt Jókai szerint is. Ezek szerint eljegyzése után írta volna szerelmi vallomását Anikóhoz. Higgúyk el Jókainak (hisz ő még a soha nem látott tollra is ráismert még harminc év múlva is!). De hogy téphette el Petőfi már augusztus elején, az eljegyzés körüli napokban — ekkor kérte el Telekitől a kastélyt — azokat a verseket, amelyeket néhány héttel utóbb írt meg? Ezt a filius ante patremet még egy Jókai fantáziája se tudná megérteni és elhinni. Ez az egy ellenmondás rávilágít a Jókai történelmi és életrajzi lelkiismeretességére, melyet Gyulai Pál annyiszor ostorozott, mégpedig — tegyük hozzá — nem ok nélkül.

kivált a XIX. században meglehetősen ismert, gyakran előforduló népelem különösen az olyan egyébként egészben vagy részben magyar lakosságú falvakban, ahol udvar volt, azaz magyar földesúr lakott. Ezek a cigányok egymás között az anyanyelvükön, a falubeliekkel pedig magyarul beszéltek. Ezért magyar cigánynak számítottak már csak vallásuknál fogva is, amely azonos volt a falú magyar lakosságának a felekezetével (ref., róm. kath. vagy unitárius.) E magyar cigányok életmódja és műveltsége különbözött a nem magyar, a román cigányokétól. A román cigány a tulajdonképeni nomád, kóbor, sátoros cigány, akiről Barabás is képet festett s Petőfi is költeményt írt. Ezek a szó szoros értelmében vett sátoros cigányok. Állandó lakhelyük nincs, faluról falura vándoroltak, hevenyészett sátrakban laktak. Hosszabb ideig egy helyen, csak téli időben ha tartózkodtak. A következő télen már egy más község közelében tanyáztak. A sátoros cigány gazdasági munkát nem végzett, arra nem vállalkozott; ha szorultságból megtette, akkor is hasznavethetetlennek bizonyult. Inkább némi ipari munkát űzött, de azt sem rendszeresen. A magyar cigánynak azonban, mint amilyen volt a Pila Anikó családja is, már többé-kevésbé állandó lakhelye volt. Kertek alján, falvak végén rendszerint a földesúrtól kapott, vagy a községtől átengedett ingatlanon építettek magoknak nem sátrat, hanem kunyhónak, vagy viskónak nevezett szegényesebb lakóházat, gyakran egész utcát, cigánysort. Innen jártak az udvarba úrdolgára vagy napszámos munkára a falu földműves gazdához. Mert ezeknek a cigányoknak kenyérkereső főfoglalkozásuk a gazdasági munka volt (kapálás, gyomlálás, aratás stb.). Az értelmesebbjéből telt ki az udvari szolganép egy része is: a férfiakból béresek, pásztorok, lovászok, kocsisok, kovácsok, inasok; a nők a fehérneműt mosó és a konyhai egyszerűbb és durvább munkát (mosogatás, fa- és vízfordítás stb.) végző cselédség stb.¹² Bár a törzs, a család letelepült s helyhez kötött életet folytatott, egy-egy tagjában, esetleg családban olykor kiütött az ősi nomád ösztön: felkerekedett, tovább állott s csak évek múltán tért vissza az otthonba. Kiváltképen téglát vetni — innen a vályogvető elnevezés — csapatosan elmentek a hetedik falu határáig is. A sátorosság, mint jelző is, de még mint ki-kiütőző örökség is fennmaradt rajtuk és bennük. Erkölcsei felfogásuk, családi életük sokkal tisztább és keresztényibb, mint a tulajdonképeni sátoros cigányoké, de távolról sem állott a falu magyar lakosságáéval egy színvonalon. A vadházasság pl. napirenden volt köztük, mindenestre több volt, mint a törvényes. Ennek következtében ugyanannak a családnak a családneve is változott, aminek nyoma még a hiteles anyakönyvekben is jelentkezik. Így pl. a Pila név se törvényes családnév, noha szükség esetén még az anyakönyvbé is beírták. Csak megkülönböztető toldaléknév a hasonlóképek között. Koltón még napjainkban is kétféle Pilák vannak: a Kovács és Kanálos Pilák.¹³ Anikó apja: Varga Pila, talán épen a törvénytelen házasságok miatt szokásos és kényszerű névtoldás következtében. Bizonyos továbbá, hogy a Petőfi koltói cigány-

¹² E foglalkozások gyakran apáról fiúra, anyáról leányára öröklődtek. Közülök valóban sok derék cseléd akadt, kit az urak is megbecsültek, szerettek. Ilyen lehetett Cigány Ferenc is, kit Petőfi megénekelte.

¹³ Dr. Vágó Károly ref. lelkész úr értesítése.

lánya törvényes házasságból születvén, családi neve *Varga, Varga Anikó*. A Pila megkülönböztető, de nem jogszerű és törvényes név, csak úgy ráragadt. Jókai s utána mások e ragasztott családi néven szerepeltetik hősnőnkét.¹⁴ Varga Anikó, mint 16—17 éves leány, szintén bejáratos lehetett, bejáratos volt a földesúr, a Teleki Sándorék kastélyába. Ifjú volt és úgy látszik, szép is; amolyan feltűnő cigányszépség. S ha mások sokan bejáratosak voltak a kastélyba, s ott foglalkozást meg enni kaptak, hogyne jutott volna neki is a foglalkozásból s a vele kapcsolatos javakból is. Mit s milyen munkát végzett ott a konyha körül és a kastélyban Anikó, számunkra mellékes. Lényeges az, hogy Petőfi is láthatta, ismerhette Varga Anikót, mint a kastély érdekes és nevezetes alakját, akit Jókai princessenek titulál, de aki minden állítólagos szépsége mellett is csak egy közönséges, kócos, faluvégi cigányleány volt.

Mikor láthatta, mennyire ismerhette Petőfi a koltói kastély szóbanforgó vadvirágát?

Petőfi Koltón először 1846-ban járt. Október 22-én hívja meg vendégül Teleki s Petőfi október 26-án érkezik Koltóra.¹⁵ Kereken két hetet töltött ott november 10-ig. Nézzünk rá az újonnan érkezett vendég lelki világára. Olyan boldog az, amilyen csak lehet egy huszonhárom éves, tetőtől talpig szerelmes ifjúé, akinek ideálja, a vidék legszebb leánya, végre biztató választ ad. Koltóra érkezése után másodnap (okt. 28-án) írta Várady Antalnak: „Elhagytam Szatmárt és hogy hagytam el... szerettetve, barátom, szerettetve a legdicsőbb lénytől, mely valaha az Isten kezéből kikerült... Oh mily boldog vagyok...” Aztán gondoljuk meg, hogy e boldog szerelmes ifjú a szerelmet egész életében valami nagy, szent és tiszta dolognak tartotta. Lobbanékony természet ugyan és gyakran volt már szerelmes eddig is, de sohase volt érzéki, hanem mindig a legmocsoktalanabb erkölcsiség jellemezte. Ahogy nőtt és ahogy érett ifjává, majd kész férlivá serdült, nála is mind erősebben és sűrűbben jelentkezett a szerelmi vágy. De sohase volt rabja ösztönének: nemi élete tiszta, szerelmei mind ideális szerelmek, a legkényesebb erkölcsi érzék és ízlés mértéke alatt is. Hogyne volt volna ilyen épen most és Koltón, hova — végre! — a legdicsőbb lénytől szerettetve érkezett meg? Ezért a mostani koltói napok kedvesen s vidám hangulatban teltek. Élvezte Petőfi a szerelem boldogságát s a barátság melegét. Lovagoltak, kocsi-káztak, naponként behajtott az egyórányira eső Baiamare-Nagybányára.¹⁶ A vidékre is tett több kirándulást rendszerint a Teleki társaságában (így

¹⁴ Megjegyzendő, hogy a *pila* szó eredeti alapjelentése a női szerv gúnyos megnevezése, csak másodsorban jelent olyan nőszemélyeket, melyeneket a Tájosztár emleget (ügyetlen, féleszü, kócos, ronda) és nőies dolgokba (?) avatkozó, vagy női munkát végezni szerelő férfiakat. A Tájosztár (II. k. 142. l.) az alapjelentést nem tünteti fel, noha a népnyelv Erdély-szerete ismeri. Kár, hogy Jókai nem kérdezte meg házigazdájától a *pila* név értelmét. Ha megteszi, bizonyosan megmarad a törvényes és nem obszcn jelentésű Varga családnév mellett. Ez utóbbinál szebbnek, költőibbnek gondolta a Pila ragasztott nevet, nem is sejtve, hogy a szó trágárságot jelent.

¹⁵ Feltehető, bár sehol semmi nyoma, hogy korábban is megfordult Petőfi Koltón, de csak pár órára, esetleg félnapra látogathatott el, úgyhogy 1846. okt. 26. előtt Anikót már az idő rövidsége miatt sem vehette észre.

¹⁶ Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. II. 24. l.

pl. Berkeszre s ennek költői terméke is van, a *Véres napokról álmodom* c. költ.). Aztán tanúja és részese volt Petőfi annak a politikai értekezletnek, mely a Partium ügyében a költői kastély udvarán egy nagy eperfa alatt ment végbe. Középszolnok és Kraszna vármegyék magyar és román anyanyelvű nemes urai gyűltek össze s a Partium sorsáról tanácskozva az uniót találták teljes és kielégítő megoldásnak. Az eszmecsere mélyen hatott a költő kedélyére.¹⁷ Ekkor írta s olvasta fel *Erdélyben* c. költeményét. Külső eseményekben hát nem volt hiány, a költői napok elég mozgalmasan teltek. Még gazdagabban hullámozott a szerelmi boldogság hatása alatt belseje. Ekkor és itt írta még a *Szeretsz tehát, Mikor a lánc lehull, Búsulnak a virágok, Rövidre fogtam a kantárszárat, Világoskék a csillagos éjszaka* és *Gróf Teleki Sándorhoz* c. költeményeit és egy levelet Várady Antalhoz, melyek mind azt a megnyugtató érzést fejezik ki, mely reménnyel töltötte el szívét a nagykárolyi búcsútalálkozás óta.¹⁸ Mindezeket tekintetbe véve, bármerről is forgatiuk a kutatás mikroszkópiumát, minden erkölcsi és fizikai körülmény ellentmond annak a feltevésnek, hogy Petőfi még csak szóba is elegyedett volna — Varga Anikóval. Legfőlebb ha látta. Felhívhatta rá az ő figyelmét is az, aki jól ismerhette, t. i. Teleki Sándor, a kastély fiatal grófja. Holmi trónról-letaszításról és uralkodó-cseréről Anikóval kapcsolatban ekkor szó sem lehet. Jókai is más időpontra, 1847-re, az eljegyzés és esküvő közli időre (aug. 5—szept. 8) teszi.¹⁹

1847. májusában, mikor másodszer időzött Petőfi Szatmár megyében (május 13—16 Nagykároly, 16—20 Erdőd, 20—24 Zelestye, Nagybánya, 25—27 Erdőd, 28—29 Szatmár), Koltón nem fordult meg. Varga Anikót tehát még csak nem is láthatta akkor. Később, július 13-tól kezdve újra az ígéret földjén van s ott is marad várva és megvárva az ígéret teljesedését, esküvője napját (szept. 8). Házigazdája, vendéglátó barátja Pap Endre. Az ő szatmári házában lakott Petőfi, de szívesen eljárt többi szatmári barátjához is. És most is — engedve turista szenvedélyének — több kirándulást tett a vidékre, ha éppen kedve kerekedett s volt szabad ideje. Mert idejének javarészét most is kitöltötte a Julia szerelméért vívott harc, a sok lelki izgalom, kelletlenség. Juliát meglátogatni se volt szabad, az apa kitiltotta a házból. Hát van ehhez fogható siralmas dolog? — kérdi az *Úti Levelekben* (XVI. lev.). A tilalom kijátszása, a szülők makacs, kíméletlen, sőt kiutasító válasza, aztán néha magának Juliának is pillanatnyi ingadozása miatt olyan fergeteg és örvény rázta állandóan és tartotta kedélyét folytonos izgalomban, hogy szabad időről az eljegyzés napjáig még beszélni is nagyon bajos. Hozzá kell venni még azt, hogy ezekre a napokra esik neheztelése is Tompára s végül, hogy ez időben számos levelet és költeményt írt. Ennyi irodalmi elfoglaltság között és

¹⁷ Ferenczi Z.: i. m. 23. l.

¹⁸ Ferenczi: i. m. 25. l.

¹⁹ Viszont igaz az is, hogy Petőfi Koltóról eltávozva, Debrecenben csakugyan ekkor „detronálta azt a bálványt” s oda ültette helyébe nem a puszták szülöttét, a rongyos sátor leányát, hanem egy ünnepezt színésznőt, Prielle Kornéliát. Ez azonban — mint tudjuk — egészen más lapra tartozik, s ebbe Pila Anikót egyáltalában nem lehet belékeverni.

ilyen izgalmas lelki állapotban, ha eljegyzése előtt el is látogatott Koltóra, látogatásai csak órákig tartó, futó látogatások lehettek. Egyébként, mint említők, Jókai elbeszélése szerint is az *eljegyzés után* történt, ami történt, ha egyáltalán történt valami.

Mert nekünk az a meggyőződésünk, hogy nem történt semmi. A koltói cigányleány kapcsolatba hozása Petőfi személyével önkényes találmány, Jókai agyának szüleménye, semmi valóságos alapja nincs, amint ez a következőkből még teljesebb világossággal ki fog derülni.

Először is nem igaz a Jókai elbeszélésének negatív része, a detronizálás. Sőt ennek is az ellenkezője igaz: mindaz, ami az eljegyzés után történt, további küzdelem és harc Juliáért, Julia bírásáért. Tovább kellett küzdenie és harcolnia Petőfinek az egész világgal, de nem azért, hogy végre is trónfosztó legyen, hanem azért, nehogy ő veszítse el mindent, nehogy ő legyen a trónfosztott, a száműzött az ígért földjének küszöbén.

A gyűrűváltás ugyanis a költő lelkére ránehezedő fergeteget, mint várni lehetne s mint remélhető is volt, egyáltalában nem oszlatta el. Továbbra is csak oly tilos maradt a Juliával való találkozás, a szülői házba belépés, mint volt annak előtte. S ha tilalom ellenére mégis megtette, vesztére tette. Szendrey Ignác valami tíz vendég szeme láttára oly hidegen viselkedett leányának immár hivatalosan is vőlegénye iránt, mint valami jeges medve. A helyzet tehát csak annyiban enyhült, hogy mint hivatalosan is jegyese, legalább Julia szerelmét illetően, biztonságban érezte magát. De még ebben sem és most sem teljesen és zavartalanul. Juliának a levele, vagy talán sajátos természetének valamely, még nem ismert s így félreértésre alkalmas megnyilatkozása adott okot, de való, hogy az eljegyzés után is voltak Petőfinek aggodalmai, kelletlen órái. Erről a Jókaihoz meg az Arany Jánoshoz írott levelekben (ez utóbbinak kelte aug. 17.) panaszosan említést tesz és e hangulatnak több költeményében nyoma is van. (*Szép levél, Megbántott a rózsám, Csak úgy om-lanak most hozzám* és a *Valahogy c.* versek, melyeket mind az eljegyzés után írt). Csakhogy e levelek nem egy elkövetkezendő trónfosztás hírnökei! Aki ezeket írta, az nem királyi széket is felforgatni kész olygarcha, hanem aggódva félő, panaszkodva tanácsot kereső, szinte segítség után kiáltó alattvaló, akire végzetes csapás volna, ha elvesztené a trón kegyeit, Julia szerelmét. Azonban Jókai állítja, hogy megtörtént a „detronálás” és bizonyítja is. Egyebek mellett bizonyítja a Petőfi költeményeiből vett idézettekkel is, hogy Petőfi elhatározta — s ezt neki meg is írta volna, — hogy nem veszi el Juliát, róla lemond. Csakhogy idézeteit nem az ez időből való s fent felsorolt versekből veszi (innen nem is vehette!), hanem a már ez év márciusában és áprilisában Pesten írott *De mért is gondolok rá...* *Mi volt nekem a szerelem?* és *Kit feledni vágytam* címűekből, amelyek szerinte „e korszakra emlékeztetnek”. *Négy-öt hónappal előbb* kelt s akkor is egy sebzett szív kihívó dacát igazoló sorokkal akarja elhíttetni Jókai a hihetlent, az *eljegyzés után, az esküvő küszöbén véghez-vitt „detronálást!”* A mese kedvéért átgázolt a histórián, a költői szépségnek feláldozta a valót Petőfi személyiségének és jellemének a — rovására is.

Mert vajon nem komolytalan és léha jellemű a férfiú, ha az esküvő előtt holmi hazug kisvárosi, vidéki pletyka hatása alatt kész detronizálni, sőt tetteleg detronizálja is gyűrűs mátkáját, aki pedig szerelmeért kész mindenről lemondani, kész elhordozni a kitagadás szégyenét, áldás helyett elviselni akár a szülői átkot is? Vajon egy a multa vonatkozó s utólagosan és hazugul felkapott mende-monda — Jókai is hazugnak mondja — elegendő ok volna egy Petőfinek arra, hogy Juliát letaszítsa arról a trónról, hova annyi küzdelem után országot-világot betöltő diadalmos örömmámmorral ültette volt be? Akiért most is nyomorú, megalázó napokat szenved s aki miatt most is vannak kelletlen órái, melyeknek elhárítása egész idegrendszerét igénybe veszi s minden lelki erejét folytonos aggodalomban és küzdelmes feszültségben tartja? S ha félreértés adódik elő a jegyesek között, ha voltak is Petőfinek Julia miatt keserű percei, a félreértés és pillanatnyi kellemellenség mindjárt trónfosztással azonos? „Nem veszem el már, mert megtudtam, hogy egy német katonatiszt gróf udvarolt neki“ — írta volna Petőfi Jókainak az Ocsváry Berta-epizód, tehát az eljegyzés után és az esküvő előtt néhány nappal. Ezzel szemben emlékeznünk kell arra, hogy Jókainak Petőfihez írt s ugyanezen napokban, aug. 18-án kelt leveléből éppen az ellenkezőre lehet és kell következtetni. „Azt még csak elviseltem, — írja Jókai önmagáról, — hogy Julia miatt összeattáztál, arra rászolgáltam, de majd helyébe megyek én kendnek szeptember hetedikén, s vőlegény ide vőlegény oda, felszentelem kendnek szűz hátát. Majd adok én neked káromkodni.“ Később: „Juliádat szívből üdvözlöm, a te kedvedért, hiszem, hogy nekem is megbocsátand, s ha nem teszi, egyedül te lész az oka.“²⁰ Hol van itt s az egész levélben még csak nyoma is a nem veszem el hangulatnak, a trónfosztás szándékának? Az ellenkezője tetszik ki. Nem, semmiképen nem valószínű, nem fogadható el, hogy a rózsalánc összeszakadt volna, hogy a tündérvár összeomlott, ahogy Jókai állítja Ennyire gyermekeken heves és könnyelműen sértődő mégse volt Petőfi. Egy év előtt Debrecenben! Hát igen, akkor valóban megtörtént, hogy hirtelen és dacosan elfordult Juliától, „detronálta“ s talán meg is esküszik Kornéliával, ha a véletlen és a rögtöni észretérés meg nem gátolja. Csakhogy akkor Julia még nem ült volt a trónon, nem volt jegyese s így erősebb erkölcsi szálak még nem fűzték hozzá. Hogy most, mint vőlegény, a kitűzött esküvő küszöbén kövessen el hasonlót, ahhoz vagy nagy sérelemnek kellett volna történnie s nem holmi apró kellemetlenségnek, — pedig csak az utóbbi foroghat fenn, — vagy aztán olyan felületes, léha, könnyelmű és férfiatlan jellem szükséges, amilyennek Petőfit soha senki nem ismerte és tapasztalta. A detronizálás, ha igaz volna, egyszersmind folt volna Petőfi tiszta személyiségén.

A folt azonban csak folt, akarat ellenére is gyakran rácsuppen a személyiségre, de idővel elmosódik, el is lehet tüntetni. Azért mi is fogadjuk el Jókaitól, illetőleg tegyük fel (sed non concessio) megtörtént valóságnak, ami önmagában is képtelenség: Julia detronizálását az esküvő előtt néhány nappal. De mit szóljunk Jókai állításának másik feléhez, hogy

²⁰ Havas: *Petőfi Sándor művei*, VI. k. 182—3. l.

Petőfi a megüresedett trónra, a Julia helyébe, ideiglenesen ugyan, de egy addig jóformán nem is látott, észre sem vett, csak Telekitől ismert sátoros cigányleányt, Pila Anikót, ültette volna?! Vajon nem a végtelenül komoly, fennkölt szellemű és minden ízében etikus jellemű Petőfi, de a legközönségesebb gondolkozásu tucat-férfitudna-é, képes volna-e ennyire mélyen alászülyedni!? Világos, hogy ily nagyfokú lelki eltévelyedést, ekkora morális botlást, ilyen érthetetlen lelki megbicsaklást feltételezni és elképzelni Petőfiről még Jókainak sem lett volna szabad. Sőt neki a legkevésbé. Pedig Jókai nagy könnyelműen még tovább mesél, s azt mondja, hogy Petőfi nemcsak oda ültette a trónra a kócos és kóbor cigányleányt, de szerelmes verseket is írt hozzá, egy a civilizáció legalacsonyabb fokán álló analfabéta, vizet hordó vagy mosogató cigányleányhoz. Előbb a költeményben kiélezetten adta tudunkra az ellenkezőt: Anikónak s egyedül neki nem jutott húr a Petőfi lantján és most mégis szerelmes verseket írat hozzá. A hatásvadászat, a költői szép ott azt, itt az ellenkezőjét kívánta. Nyilván csak azért, hogy beilleszthessen előadásába egy hatásos ablakjelenetet is, amikor Petőfi e verseket széttépve (hja, az idő múlik, a szív felejt — mondja Jókai), a költői ház szögletablakából érzékeny melankóliával szélnek eregeti, — nem feledvén el azonban előbb Pila Anikótól, amint illik is, gavallérosan, kilenc szép máriás húszassal elbűcsúzni. A végén még meghatódva és sejtelmesen fel is sóhajt Jókai, mondván: „Ezek azok a lepkék, amik a szép cigányleányról tudnának beszélni, ha valaki összeszedte volna őket!”

Ezek szerint egy szó kevés, de annyi igazság se volna a Jókai előadásában? Valami alapja lehet elbeszélésének. Ez az alap könnyen kihámozható, mert szintén benne van a Jókai útításkájában. „Nem régen is szegény Anikó más kóbor atyafiak miatt a csendbiztos elé került, — beszél ugyanott Jókai, — megtudta ezt Teleki, s csak e szót mondá a csendbiztosnak: Petőfié volt — s rögtön szabadon bocsátották. Egy sugara ennek a csillagnak olyan varázssal bír e földön, hogy rabokat kiszabadít.” — Petőfié volt, — így hallotta Jókai 1876-ban, így mondta volna neki Teleki, s így terjedt el, nyilván a Teleki szavára és ajakáról, a közeli és távolabbi környéken. Pedig a Petőfi egész jellemének, de főként mostani életszakaszának helyi, idői, lélektani és erkölcsi összetevőit pontosan mérlegelve és számbavéve az a valóság bontakozik ki, hogy a költői cigányleány mindenkié inkább és könnyebben lehetett, mint a Petőfié. Sajnos, Jókai elfogadta az *állítólag* hallott szót, azonnal és kritika nélkül kapva kapott rajta s legott elkezdett mesélni. Kitalált, illetőleg oda illesztett egy olvasni érdekes, megvesztegetően szép és vonzó előadású, de alapjában méltatlan tartalmú epizódot a Petőfi életébe. Méltatlan és bántó, mert alkalmas árnyékot vetni a Petőfi tiszta egyéniségére, nemes jellemére. Hogy ez nagyobb mértékben és szélesebb körben mégse történt meg még máig se, abból magyarázható, hogy az olvasóközönség már akkor tudta, hogy a Jókai elbeszélésének hitelességét, történelmi felfogását, oknyomozónak látszó igazmondását nem kell komolyan venni. Megérezte, hogy az egész — mese, a Jókai agyának a találmánya.²¹

²¹ Az előadottak után fölösleges a Jókai történelmiségét tovább elemezni. De mégis néhány érdekes és mulatságos szemelvényt felemlítek előadásának további részéből is.

A koltói cigányleányt irodalmunknak Jókai mutatta be hamis helyzetben és szertelenségig rikító színezéssel. A prioritás hibája (s ezúttal nem érdeme) egészen az övé. Övé a morális felelősség is. De nem egészen és nem egyedül. Rése van ebben forrásának, gróf Teleki Sándornak, akitől először hallott Anikóról.

Mit és mennyit regélt Teleki vendégének szóalkotására az egykori szép cigányleányról, hasztalan volna találgatni. Ha akart és ha kedve volt, az bizonyos, sokat beszélhetett. Az irodalomnak Teleki mindössze a máramarosszigeti gombavásárlást mondta el és foglalta írásba.²² Ezt is négy hosszú évvel a Jókai mesés bemutatása után. Érdekes azonban, hogy Teleki nem úgy ajánlja a gombát áruló cigányasszonyt, mint Jókai (Petőfié volt), hanem egyszerűen nevével nevezve: Pila Anikó. Azt, hogy *Anikó a Petőfié volt, Teleki soha és sehol le nem írta*. Ez tisztán a Jókai kitalálása. A Jókaival találkozásból is Teleki csak annyit mond el a már előbb idézett mondatok után: Pila Anikó eljött, Jókai adott neki néhány tallért és írta *Az utolsó eszménykép*-et. Bárhogy is értelmezzük és egészítjük ki azt, amit Teleki e tárgyban az irodalomnak elmondani jónak látott, el kell ismernünk, hogy írói fegyelmezettsége, irodalmi ízlése kifogástalan.

Az olvasóközönség szívesen és élvezettel ringott el a Jókai vonzó „visszaemlékezésének” hangulatos hullámain. De tovább nem ment, az egész cigányhistoria felett napirendre tért. Jóízlése és ösztönös valóságérzete visszatartotta attól, hogy a feltűnő, sőt csodálatos tartalmú epizódot tovább tárgyalja, a cigányleányt Petőfivel kapcsolatban még emlegesse is. Annál feltűnőbb, hogy hatott Jókai a tudomány világában, a Petőfivel foglalkozó irodalomtörténetírásra. Útitáskájának a Petőfi és a koltói cigányleány állítólagos viszonyára vonatkozó tartalmát szőröstől-bőröstől átvette és beillesztette Petőfi életrajzába Fischer Sándor. De — ne feledjük el — senki más, csak Fischer egyedül. És legújabban Illyés Gyula.

A korán elhunyt Petőfiért rajongva lelkesedő német származású Fischer Sándor életrajza tudvalevőleg előbb németül és külföldön (Lipcse, 1888) jelent meg s magyarul csak két évre rá a Tolnai Lajos fordításában. A maga nemében úttörő mű az első részletes, terjedelmes (IX, 639. l.) és összefüggő Petőfi-életrajz. E kettős érdemért — helyesen jegyezte

„Teleki felkerestette, őt t. i. Pila Anikót s én beszéltem vele. Azaz, hogy csak hallgattam, hogy mit beszél. Egy kedves barátom, a megye főorvosa kérdezé az árvát testi betegsége felől. Azt mondta a leány, hogy itt fáj a bal oldalon valami. Azt telán a cigányleánynál is *szívnek* hívják.” Milyen szellemes a kétgyermekes asszonyleány! Testi baját kérdik s ő némán a szívére mutat, ott őrizi most is a fájó emléket. S utóbb, mikor Petőfiről kérdezték, hogy emlékszik-e még rá?, — „sietett ki a gyertyavilágból a sötétbe”. Miért mások kérdezték és nem maga Jókai, a kortárs és jóbarát? Nagy kár, hogy a leány Petőfi nevének hallatára, illetőleg a döntő értékű felelet elől — elpárolgott. Miért nem hozatta újra elé Jókai? Azért tán, mert az most is egyenesen oda indult útnak? „Azt mondják (megint általános alany és nem pl. házigazdája, Teleki), sokszor elkóborol „oda”, Segesvárhoz, ahol hír szerint Petőfi nyugszik”. Lám, milyen hű és kegyeletes még most, harminc év múlva is Anikó. A letartóztatás és gombaszedés mellett is van ideje és lelke évtizedek múlva is elindulni oda, míg Szendrey Julia alig egyszer ha volt ott, aztán elfelejtett mindent. Mert ez a sejtetés rejlik e sorok mögött. Lehetetlen nem gyönyörködni a Jókai stilművészetében és pompásan kikerekített költői igazságszolgáltatásában!

²² *Petőfi Sándor Koltón*, Koszoru, 1880.

meg Jókai a műhöz írt előbeszédben — Fischer „az irodalombarátok hálájára érdemes mind hazánkban, mind a külföldön“. Fischer könyvének értékét és jelentőségét is Jókai ugyanott pontosan és szabatosan állapította meg: „úgy mutatja be Petőfit, amelyen valóban volt, amilyenek én ismertem“. Ez az értékelés ma is helytálló és érvényes. Csupán az a különbség, hogy a valódi Petőfi nem azonos, nem olyan, amilyenek Jókai ismerte. Fischer aggodalom nélkül és ezen a ponton is olyanak mutatja be Petőfit, amilyenek Jókai ismerte. Koltón lobbant lángra Petőfi — beszéli Fischer — költői lelkesedése egy szép cigányleány iránt. Petőfinek mód felett tetszett a szép teremtés. Anikó azonban rosszul értelmezte ezt a tetszést, mert egész odaadással, szíve forró lángolásával tapadt Petőfihez. Mint költő érezte is e tüzes cigányleány csábos hatását, de szíve ebben az érzésben nem vett részt. Julia iránti szerelme minden kísértéstől megoltalmazta. Tudni illik: egyelőre. Mert ez csak az előhang. Később ugyanis — Fischer szerint is — Petőfi Juliát csalfának híve, bánatában Koltóra megy üdülni — s Pila Anikó boldog lett. S Petőfi? „Borzas feje ott pihent a szép cigánylány barna kebelén“, de utóbb kitepi magát az ölelő karokból, menekül a forró csókok elől. Majd elenyészvén minden kétsége (az idő múlik, a szív feled — mint Jókainál), újra visszatér Juliához. „Az eset itt is az eljegyzés után, az esküvő előtt történik meg és Petőfi itt is augusztusban írja meg a már március—áprilisban megírt s ugyanakkor részben nyomtatásban is kiadott verseket. Anikó itt is zsebre teszi a kilenc máriás húszast s a kastély ablakából itt is szerte szálldosnak az eltépett papirdarabkák. „Aki összeszedte volna: az elolvashatta volna róluk a költő szerelmét a szép cigányleány iránt.“ Az 1876-i találkozást szintén Jókai után beszéli el Fischer azzal a különbséggel, hogy nála a cigányasszony arra a kérdésre, hogy emlékszik-e Petőfire, egyet sóhajtott, ráncos arca megmozdult s bús, fájdalmas hangon igen-t mondott s csak feleletadás után tünt el a sötét éjszakában. Szíve érzését itt is megőrizte szüzen az iránt, ki őt boldoggá tette s ki őt elhagyta. Sőt itt már nemcsak *mondják*, de *valóban is elvándorolt* nem egyszer, de sokszor az őt elhagyó kedves sírdombjához.²³

Mindenütt ugyanaz az időrendi zavar, ugyanaz a tárgyi tévedés, ugyanazok a fizikai képtelenségek, lélektani ellenmondások és morális lehetetlenségek. Nem a valódi Petőfi áll itt sem előttünk, hanem — amilyenek Jókai ismerte.

*

Félszázad, még ennél hosszabb idő telt el a Jókai—Fischer-féle életrajzi adat és különös epizód kitalálása és közrebocsátása óta, de a Petőfi-irodalom egyetlen bűvara se tartotta — igen helyesen — érdeemesnek a figyelemre. Senki azt át nem vette, sem vizsgálatra méltónak nem érdeemesítette. Tudományos igényű és értékű mű még csak egyetlenegy van, amelyikben a költői cigányleány szerephez jut. Ez az Illyés Gyula 1937-ben megjelent *Petőfije*. Anikóhoz írott versekről Illyésnél nincsen ugyan szó a Jókai érzelmes és merész elbeszélése dacára sem, de van fizikai kapcsolatról s arról, hogy „ez indította meg a félreértések sorozatát,

²³ Fischer Sándor: *Petőfi élete és művei*. 361—62. és 427—31. l.

a pletykákat, melyekből Julia arról értesült, hogy a költőnek ez az érzése is csak költői ábránd volt...²⁴ Történt volna pedig mindez 1846-ban, holott az ősforrás, Jókai szerint 1847-ben az eljegyzés után esett meg a „detrónálás”. Csodálatos, hogy az Illyés egyébként világosan látó szeme és tárgyyszerű, szinte túlságosan józan felfogása nemcsak azt nem vette észre, hogy a Jókai elbeszélése méltatlan mese, hanem azt se, hogy ami az eljegyzés után történt Jókai szerint, nem tehető át egy évvel korábbra, így az esethez fűzött megjegyzése és következtetése is önmagától összeomlik, mivel semmi szilárd alapja nincs.

Jókai elbeszélésének hatása alatt írta Móra Ferenc *A költői cigány leány* című elégiáját, az egyetlen költeményt irodalmunkban, amelynek tárgya és hőse a Jókaitól oly szép külsőségek között bemutatott cigány princesse. Költőink jó ízlését dicséri, hogy a Jókainál olvasható nyers anyaggal nem törődtek, figyelmen kívül hagyták, fel nem használták. Egyedüli visszhang a Móra költeménye.

A Móra szép költeménye is teljesen a Jókai elbeszélésének hangulati világát tükrözi vissza, természetesen a Jókai tárgyi és személyi tévedéseinek átvételével és felhasználásával. Petőfi nála is az eljegyzés után fordul a szerelem bujdosó gerlicéjéhez. Amikor „Erdőd felől feketült haragos napszállat”, akkor szólította meg Petőfi a piros rózsát kacagó fekete cigányleányt ilyen:

*Fellegnél feketébb
Szívemen a bánat!
Várkisasszony habkeze
Terítette rája,
Gyere ide kacagd szét
Puszták rózsaszála.*

A Móra Anikója is éppúgy tesz, mint a Jókaié:

*Soha mirtuszt nem viselt,
Se az özvegy fátylát:
De soha nem feledé
Vadgerlice gyászát.
Ő a költő porait
Sej, tovább kereste,
Míg le nem szállt rója is
Az örök napeste.*

Jókainak egyik méltatlan tévedését (hogy ne mondjam: ráfogását), az Anikóhoz írt verseket, Móra — dicséretére legyen mondva — nem vette át.

Ezek az irodalmi előzményei annak a tanulmányunk elején említett modern költői színjátéknak, amelyiktől a színigazgatók megfáztak, amelyeknek már az előszava Pila Anikó címet kapott s amelyekben a szerző azt

²⁴ Illyés Gyula: *Petőfi*. 179. l.

a Pila Anikót írta meg, aki Petőfi „legszebb versének (September végén) ihletője volt”. Meghökkenő, de a meghökkenés egyáltalán nem jogosult, t. i. a szerző szerint.

Szerzőnk ugyanis nyíltan szemére hányja irodalmunknak, hogy ez régen tudott igazság. Ő csak az első, aki ki is meri mondani. Mert „az álszemérmes erkölcsös felfogás — szerinte — a mai napig megakadályozta e dologban a tisztán látást. Sőt szándékosan elburkolták, félre magyarázták, a legtöbb esetben pedig elhallgatták azt az egyetlen teremtet asszonyi embert, aki Petőfi Sándort egészen szerette, egyetlenül, csak önmagáért hordozta szívében.” Gyáván elhallgatta még Jókai is. Hiszen Petőfi maga is elhallgatta, mondták. Az a Petőfi, — felel szerzőnk az ellenvetésekre, — aki semmit sem hallgatott el! Pila Anikót sem hallgatta el, csak nem jelent meg, elkallódott a hozzá és róla írott versek tömege (!?). Így a *September végén*-nek is ő az ihletője.

Magát a hogyan, az ihletés nagy titkát, illetőleg az álszeméremből elhallgatott, de voltaképen közismert igazságot drámájának cselekvényében (III. felv. I. kép 3. jel.) fedi fel és tárja elénk.

Julia már mint feleség — teljesen tájékozatlan lévén — kérdi, vallja urát, hogy mi adta neki a gondolatot, hogy megírja a *September végén*-t, amely neki annyi fájdalmas órát okozott. A szigorú kérdőre vonásra Petőfi bevallja, hogy esztendővel ezelőtt, amikor őt Julia elküldte, egy leányka ült mellette úgy, mint most Julia. Ez e leányka Anikó volt, a búbajos szép *szőke* (!) gyermek. Anikó nem kívánt tőle semmit, csak annyit, hogy szeresse. S nem lehetett nem szeretnie!

„Petőfi... Még előbb... ő vallott nekem szerelmet... és ugyanakkor... hozzád küldött... hogy szeresselek téged... mert te... az enyém leszel... amíg élek. És akkor a halálomról... a végzetemről beszélt nekem... hogy... a csataterén halok meg... katonák akarnak megölni... de ő megvéd.

Petőfiné (gőrcsösen átkarolja Petőfit s vállára hajtja fejét).

Petőfi: Azt mondta... menjek vissza hozzád... Azt mondta... ha elesem a csataterén... te nem fogsz sokáig keresni... mert tudni fogod, hogy elestem... Azt mondta... hogy azért fogod tudni, mert szeretsz engem.

Petőfiné (halkan): Mondd, Sándor!

Petőfi: Aztán... arról beszélt... hogy ha elesnék... te bizonyosan férjhez mégy megint... De azt mondta... nem fogok elesni, mert ő megköti a halált valami babonával... hogy boldog legyek veled... (Kis szünet) Három héttel ezelőtt... ez jutott eszembe... mert egy kicsit... rossz voltál. (Feláll)

Petőfiné (lassan feláll ő is. Megrendülve teszi kezét Petőfi karjára): Az a leány... hol van... most?! Nagyon... szeretném... megcsókolni... Most már... nem bánl a *September végén*... Hiszen... olyan szép... olyan nagyon szép.

Megtudjuk továbbá, hogy e cigányleány sugallta az *Egy gondolat* bánt engemet látomását is, nemcsak a *September végén* sejtelmes jövődöléseit rágta a Petőfi szájába. Igazán megérdemli e csodás *szőke* nemtő, hogy szerzőnk Juliát, a hitvest csókra küldje hozzá. Hiszen Anikó hasonló szellemi és lelki jócselekedeteivel már korábban is kiérdemelte Juliától a legnagyobb halált és elismerést. A 49. lapon pl. (II. felv. 2. jel.) így beszél Petőfi Harayhoz, aki emlékezteti Petőfit, hogy: „Csak azt gondoltam, hogy Julia... akit szeretsz... aki ideálod —

„Petőfi: Hagyj békét Juliával! Most Anikórol van szó! .. Róla, aki megnyihiti, hogy talán van valahol egy eljövendő Petőfi Sándorné. Hiszek megint a nőben, az igazi asszonyban, akit áhítok...”

Színjátékunknak a ponyván sem közönséges úgynevezett *költőiségei* közül még csak két apróságot említek föl. Egyik az, amikor Petőfi felfedezi s büszkén kijelenti, hogy ő cigány és nem gádzsó, (Gádzsó t. i. cigányul mindenki, aki nem cigány,) hanem roma (cigány), mert épen úgy nem tud egy helyben ülni s viszont épen úgy tud csókolódnai a cigányleánnyal (kivel nagy kedélyesen még per te s tu bizalmas viszonyba lép), mint a roma, ker rometane, azaz: mint egy cigány (II. felv. 3. jel.). A másik az, amikor ez a jövőt látó és kegyes nemtő, aki némelyik jelenetben mint előkelő dáma és művelt delnő a kastélyból kért könyvet (bizonyosan valami francia, vagy angol regényt) olvasgatva sétál a park fái alatt, a szoknyája korcából bagót húz elő s azzal megajándékoz egy jövendőmondó cigányasszonyt. Mert a jövőbe látás nem az ő eredeti tudománya. Vásárolja — bagóval.

Mint a vakondtúrások a hegyek nagyapjához, a vén Retyezáthoz képest, époly kicsi semmiségek a Jókai csetlő-botló tódításai színjátékunk magasbaszárnyaló, de ugyanakkor eddig elhallgatott mély igazságokat feltáró költői „intuicióihoz” mérve. A szoknyája korcában bagót, de kezében könyvet tartó cigányleány úgy ismeri Petőfi költeményeit, mint Ferenczi Zoltán, úgy dalolja nótáit, mint egy Blaha Lujza. Bevallja Petőfinek, hogy zabi gyerek, de előbb figyelmezteti arra is, hogy ő nobel leány. E nagy őszinteséget Petőfi természetesen és udvariasan viszonzza azzal, hogy elmondja: az ő anyja is csak egy szegény ágról szakadt cselédleány volt. „Úgy bizony, Anikó!” Anikó meghatottságában tanácsképen Petőfit fölvilágosítja az egészséges és helyes életrend szabályairól. „Igen, mi értjük egymást, — mondatja szerzőnk egy helyt (II. felv. II. kép 2. jel. 61. l.) Petőfivel (Telekihez) — hiszen én roma (cigány) vagyok.” Tótágast áll az embernek az esze ennyi sületlen, ízléstelen, korlátolt zagyalékot olvasva egy csomóban. Aki pedig véletlenül színgazgató, az valóban megfázik, jégcsappá fagy.

Honnan vette szerzőnk e *költői zagyvaságokat*? Jókait ismeri ugyan, de — mint láttuk — még az ő felfogását is álszemérmesnek, álerkölcösnek tekinti, tehát komolyan számbavehetőnek, megbízható és elegendő alapnak nem. Így lévén a dolog, szerzőnk fogta hát magát s elutazott az esemény színhelyére, Koltóra, ott is egyenesen ki a faluvégi putrik közé, a cigánysorba, honnan négy álló napig ki sem mozdult. Ott találkozott a következőkkel: 1. Egy Pila János nevezetű félkarú 28 éves kovácslegény-nyel, aki a legtökéletesebb Petőfi alteregó, mert Anikó leszármazottja.²⁵ 2. Az öreg Bódinéval, Anikó édes testvérével, aki szerzőnk „tanulmány-úttjakra” 80 éves vén cigányné. Ettől a vén Bódinétől tudott meg szerzőnk mindent hitelesen Anikó és Petőfi viszonyáról. Szóról-szóra úgy, ahogy Anikó mondta el Bódinénak. „De nem tudtam volna meg talán semmit, ha nem cigányul beszélek Bódinéval. És egyáltalán ha eszembe nem jut, hogy felkeressem a cigánysort” — figyelmeztet szerzőnk szerényen az irodalom érdekében végzett szerencsés kutatásainak és szolgálatának

²⁵ Szerzőnk nyilván személyesen ismerte Petőfit, ezért ismeri fel azonnal a tökéletes alteregót. A Petőfit életben is ismerő tudósok sokáig vitakoztak, vajon melyik Petőfi arckép a leghűbb, a leghitelesebb. Szerzőnknek ez nem probléma, rögtön ráismert a Petőfi leszármazottjára, holott Anikó elsőszülöttje 1858-ban jött a világra. De ha Jókainak szabad volt fölismernie a tollat, miért ne füllenthetne — Andris is!

érdemére és jelentőségére. Ez már aztán hiteles, maga a tökéletes valóság minden szemérem és tegyük hozzá, izlés nélkül. Eredeti és hamisítatlan — cigány igazság!

A koltói cigányleány alakja a Jókai útításkájában, a Teleki előadása szerint, a Fischer Petőfi életrajzában és a Móra költeményében egyaránt csak futó epizód, elszálló színes lepke, elröppenő vadgerlice. Szerzőnknel lényeg, valóságos és hatalmas numen, aki Petőfi személyiségét, jellemét, még Juliához való viszonyát is döntően irányítja, elhatározóan formálja és mint állandóan ható lelkierő, költészetének is legszebb termékeit, így a *September végén*-t is ihleti. Mi e színjátékhoz képest a Jókai útítarisnyája? Jókai csak emlegetni tudja a detronálást; szerzőnk egyenesen szemünk elé is állítja. Páratlanul költői színjátéka valóban megérdemli, hogy végre eljusson az őt egyedül megillető méltó helyre: a ponyvára. Még onnan is tovább és kijebb. Ahonnan jött, ahonnan a szerző előturkálta.

*

Befejezésül hadd idézzünk emlékezetbe néhány olyan elvi szempontot, amelyek a koltói cigányleány történetéhez hasonló kitalálások, költői elkalandozások, vagy irodalmi szemétkben vájkálások megalkotásánál és megítélésénél is szem előtt tartandók.

Nem vitás, hogy az életrajz, mint bármely tudományos munka, nemcsak jogosult, de egyenesen köteles a felvett kérdésre vonatkozó vagy azzal kapcsolatos valamennyi adatot felkutatni és megismerni. A tények és valóságok ismerete nélkül nem lehet történeti, lelki összefüggésekhez eljutni, — pedig az életrajznak is ez a végcélja. Az egyén is és a társadalmi élet is végtelenül összetett és bonyolult történés. És százszorta sokszerűbb és bonyolultabb e keltőnek egymáshoz való viszonya. Minden hat és visszahat sokszor egyenes úton, de sokszor mint buvó patak vagy a földrétegen átszivárgó esőcsepp, rejtett, nehezen felkutatható úton. Az életrajz az ismereti anyagból nem mellőzhet semmit. Mert az író, kiről szól, az előbb említett bonyolult összefüggés következtében, egész személyiségében, életének és főként akotásainak minden, még oly láthatatlan mozzanataiban is az irodalomhoz tartozik: megmagyarázandó kérdés. Elvileg tulajdonképpen nem lehet beszélni arról, hogy van az író személyiségének irodalomba tartozó és irodalmon kívül eső összetevő ereje, és hogy életművében, mint eredőben, csak az előbbi erőnek a hatása volna keresendő. Hogy mi volt az írónak kedvelt eledele, elvileg épp oly fontos lehet, mint pl szerelmei. Ámde még a tudományos életrajz is mellőz minden olyan adatot, ismereti anyagot, mely az egyéniség megnyilatkozásaira, életművére sajátosan és különösen nem hatott, ami egy élet és alkotásainak megértését és magyarázatát elő nem mozdítja, ami e tekintetben közömbös. Ha nem mellőzi, a teljesebb igazat mondja, de feleslegesen; tárgyilagos ugyan, de unalmas, vagy gyerekesen fontoskodó. Csak egy dolog nem szabad és tiltott tudományos műben: a valótlanosság, ami nem igaz, mint ahogy valótlan és csupán hamis ráfogás, hogy Petőfi a koltói cigányleányt szerette, hozzá verseket írt. Ezért tudománytalan a Fischer eljárása ezen a ponton is, amikor a Jókai elbeszélését kritika nélkül egyszerűen átveszi s mint meg-

történt valóságot adja elő, sőt még tódít is rajta. Nem engedhető meg az efféle. Nem azért, mert nem szép, hanem azért, mert nem igaz. Ha volna benne szemernyi valóság, bármennyire sértené is szépérzékünket, tudományos műben megfelelő helyen és mértékben feltétlenül el lehet, esetleg el kell mondani. Így kívánja a tárgyi igazság.

A költői alkotás e tekintetben korlátok nélkül szabad. A költészetet a valóság, a tárgyi igazság nem korlátozza. A költő teremt, alkot, kitalál, meglát nem megtörtént és nem valódi világot és életet. A nyers valót mellőzheti, átalakíthatja, sőt egészen új világot teremthet a pusztá képzetből. Igaz vagy nem, valóság vagy irreális az a világ, a költőre nézve teljesen mellékes, nem létező kérdés. Ellenben van a költészetnek, a művészetnek is korlátja, amelyen túl lépnie bűnhődés nélkül nem lehet. Ennek a korlátnak két tartó oszlopa van: egyik a szép törvénye, másik a valószínűség, az elhithetőség. Az előbbit felesleges tovább elemezni. A másodikra nézve is elég annyit megjegyeznünk, hogy a valószínűség és elhithetőség mértéke nem a külső, az adott világ, hanem a műalkotás benső, a létező külső világgal esetleg éppen ellenkező valószínűsége. Önmagának, önnön valóságának nem mondhat ellent semmiféle műalkotás. E benső hitel és valószínűség kedvéért és teljesítésére a művész egyaránt költöhet, fantázia képekkel egészítheti ki és fejletheti meg az adott valót; de másrészt parancsolhatja azt is a benső valóság, az önmagával megegyezés elve, hogy a költő a nyers valót mellőzze, elhallgassa, esetleg határozottan tagadja.

Régi és egyszerű igazságok ezek, melyeket mint alapelveket mindenki ismer és elismer. A költői gyakorlat azonban gyakran és könnyen áttör rajtuk, vagy tekintetbe se veszi. A Jókai cigányleánya pl. nemcsak abban a vele született gyengeségben szenved, hogy tárgyilag nem igaz, hogy történelmi szempontból merő kitalálás, pusztá ráfogás. Költeményben ez még nem volna baj. Az a nagy fogyatkozása, hogy költőileg sem igaz, nem valószínű. Hihetetlen, bármennyire igyekszik is Jókai elhitetni. Pedig igyekszik. Szinte egy diplomata számító módszerével sorakoztat fel érveket és állítja össze az előzményeket (általános cigány rokonszenv, Julia ingadozása, az O. B. epizód, az osztrák gróf katonatiszt udvarlása, Petőfi keserve, a cigányleány szépsége), hogy a detronizálást mint szívügyileg is indokoltan megtörtént valóságot vegyük tudomásul és fogadjuk el. De hasztalan járul ehhez még a stílus kedves közvetlensége, az előadás vonzó bája is, mert kiérzik, hogy a történet, ha szép is, nem igaz még költőileg sem. A költészet örök forrása az emberi szív. Már pedig az a szív, amelyik ez állítólagos epizód idején — előtte és utána — úgy dobogott, olyan érzések gyújtópontja volt, ahogy azt Petőfi minden más ekkori jól ismert cselekedetéből és költészetéből is világosan látjuk, detronizálást el nem követhet. És nem is követett el. Amit pedig költői színjátékunk szedegetett össze innen-onnan s vág oda színigaz történelmi és költői valóságként az álszemérmes és álerkölcös titkolódzások és elhallgatások után az olyan zagyvalék, hogy voltaképen szóra sem érdemes.

És mégis szóvá kell tenni az efféle ú. n. költői tévedéseket és eltévelyedéseket, mihamint azok többé már nem a költői képzelet gyermekded fontoskodásai, vagy szabadröptű elkalandozásai. Ameddig ez

elkalandozások és fontoskodások csak szerzőjük írói tehetségének ártnak és legföljebb az olvasó idejét fogyasztják haszontalanul, értelmetlenül. Mikor azonban történelmünk és irodalmunk nagy alakjait, ezeknek személyiségét és jellemét az írói szabadság határán túl, de ennek jogán és nevében kikezdi s ferde vonásokkal és fonák színekkel, szóval hamisan átértékelve jelenítik meg, fel kell hangzania a komoly tiltakozásnak, vétót kell mondani irodalmi és közművelődési értékeink ellen elkövetett emez ízléstelen valutarontásnak. A koltói cigányleány pl. már Jókainál is alkalmas arra, hogy a nyílt valóságot elhomályosítva a Petőfi tiszta egyéniségére árnyékokat vessen. Koltói színjátékunk pedig már nem is csak afféle alkalmat adó indíték, hanem kész véték, Petőfi jellemének és költészetének ízléstelen rongyokba való burkolása, elrondítása, beszennyezése. Még vékony mentségül is alig lehet Jókaira hivatkozni. A mások tévedése nem igazolja a költészetben sem az utóbb elkövetett ízléstelenségnek vagy épen bűnnek. Tiltakozik ellene az irodalomban is kötelező morál, az irodalmi erkölcs és felelősségérzet. A művelt ízlés.

Ma, amikor a mi irodalmunkban is szinte divat költők, művészek, általában történeti személyek életét regényben feldolgozni vagy színpadra vinni, jó, ha íróink és irodalmunk nem feledkeznek meg ez alapelvekről.²⁶⁾

A Petőfi foltnélkül való tiszta erkölcsi személyisége mellett csupán ez elvi szempont hangsúlyozása szolgálhat magyarázatul és mentségül abban, hogy kelletlen kérdést s keletlen műveket ennyi figyelemre méltattunk. Nem szívesen tettük.

Dr. Kristóf György.

²⁶⁾ A koltói cigányleánynak sok tekintetben párja a sztregovai sánta tót menyecske. Nagy különbség mégis, hogy a testileg-lelkileg beteg Madách Imre a maga módján, de valóban szerette Gyúros Borkát, Makovnyik Janó tót paraszt feleségét s hozzá verseket is írt, amelyek fennmaradtak és Madách költeményei között helyet is foglalnak. E viszonyról, a megtört és halál felé közeledő Madách furcsa és szánalmas szerelméről annak idején tudott Sztregova és környéke, a Madách család és a vidéken élő barátok és ismerősök. Tud róla, köteles is tudomásul venni és tárgyalni irodalomtörténetünk is. Mulasztást követek volna el Madách életírói (Palágyi, Voinovich), ha nem tárgyalták volna. De tárgyalták megfelelő helyen és mértékben. Ellenben a Madách életének Harsányi Zsolttól írott különben igen érdekes és értékes regényéből az epikai hitel minden nagyobb sérelme nélkül bátran és egészen kimaradhatott volna. Mind igaz, vagy igaz lehet, amit Harsányi a tót menyecske ügyben mond, hogy a halál küszöbén álló gyötört testű és lelkű Madách úgy szerette a sztregovai sánta tót menyecskét, mint egyenrangú úrihölgyet; hogy magyarázta neki — hogy imponáljon vele — azt, hogy hogyan odamondott ő az országgyűlésen a császárnak; hogy Sztregova határának mindenható (de beteg ura) már ott tartott, hogy kérlelve „könyörgött egy sántikáló tót paraszt asszony szívéért”, s hogy mikor végre a makacs tót menyecske enged és a kaspályában megjelenik, Madách elbűvölt gyönyörűséggel nézte, lelke majdnem kicsordult; hogy ennek az asszonynak társasága nem volt kisebb öröm, mint az Ember Tragédiájának diadala (III. k. 201. 2, 6 s 212. 1.) Mondom, mindez igaz, vagy igaz lehet történeti vagy lélektani szempontból. S azt is elismerem, hogy Harsányi a beteg Madách egyéni lelki tragikumát s benne azt az általános tragikumot is, hogy a legfényesebb szellem is, ha beteggé lesz, kisszerű és méltatlan élmények után futkosva keresi örömét, ízléssel és tapintattal rajzolja meg. Tehát kegyeletsértést, irodalmi valutarontást, mint színjátékunk, nem követett el. De mégis jogosult a kérdés, vajon nem szebb volna-e a *regény* e nem épen felemelő epizód nélkül? Vagy ha már nem mellőzte, szükség volt épen ennyire pontosan ad oculos demonstrálnia — a sivar valót?

Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron.

(1798—1861.)

Cluj-Kolozsvár lakossága a XV. században feles arányban volt magyar és szász. Ezt a körülményt igazolja a Mátyás király által aláírt 1458-i egyezmény s a János választott király által 1568-ban kiadott Unio. A két nemzet közötti viszálykodásokat és egyenetlenkedéseket ezek az okmányok kiküszöbölték s a jogok mintegy törvényesítést nyertek. Zsinórmértékül szolgáltak az összes közhivatalok betöltésében és szabályozták a vallás, illetve a templom használatának a jogát is.

Az 1517. év, Luther Márton fellépése, az egész XVI. század gondolkozását lenyűgözte. Erdélyben 1519-ben jelentek meg Luther tanai. Sibiui-szebeni kereskedők hozták magukkal nyomtatott példányokban a lipcsei vásárból. Az új tanok rohamosan terjedtek, bár a sibiui-szebeni papság mereven visszautasította. Cluj-Kolozsváron 1544. február 13-án halt meg Adorján esperes, a szabad művészetek, a jog- és államtudományok doktora. Halálának hírére a Wittenbergben tanuló Vizaknai Gergely és Heltai Gáspár, mindketten szász eredelűek, azonnal haza siettek. A papválasztó gyűlés Heltai Gáspárt választotta meg cluji-kolozsvári plébánosnak.¹ Minthogy pedig Heltai, Németországban tanulva, Lutherhez csatlakozott, Cluj-Kolozsváron csak mint luteránus lelkész tölthette be lelkészi hivatását. Ez alapon állíthatjuk, hogy 1544-ben lett Cluj-Kolozsvár egész lakossága, tehát a magyar és szász nemzet, luteránus s a főtéri Szent Mihály-templom, ahol Heltai németnyelvű istentiszteleteit tartotta, evangélikus. A város még Dávid Ferenc luteránus lelkészkedése alatt is luteránus volt 1559-ig.

Dávid Ferenc vallásújító fellépése megváltoztatta a várost. A reformáció hatása alatt megnyugodott vallásos lelkek újból forradalmi megmozdulások közé kerültek. Előbb a református, majd az unitárius s végül a titkon parázsló katolikus vallás kezdte gyűjteni híveit. A luteránus elem leszorult a küzdőtérrel. Csak 1627-ben találunk luteránus nyomokra, amikor az orthodox egyház patrónusai, tehát a reformátusok

¹ Borbély István: *Heltai Gáspár*, 8. l.

egy magyarnyelvű beadványban Sibiu-Szebentől egy prédikátort kérnek. A luteránusság azonban ekkor sem éledt fel. Csak 1694-ben látunk határozott luteránus mozgalmat, de már szintiszta szász elemmel. Ez a mozgalom 1696-ban Zabanius Izsák sibiui-szebeni városi pap lelkes közreműködésével a cluji-kolozsvári ág. h. ev. szász egyházközség megalakulásához vezetett.

Az egyházközségben 1696-tól 1798-ig nem találkozunk magyar jelenségekkel. Igaz, hogy erre az időre az egyházközség régi irattára nagyon hiányos. Egypár magyar név fordul elő: ebből azonban csoportos jelenségekre nem következtelhetünk, inkább a szászság tömör és együttes működésére, mely a város falain belül, politikai testületként kezdi elveszíteni befolyását s így az egyházközség berkeiben őrzi meg s tartja fenn fajjiságát.

Annál meglepőbb az általam megtalált s közlésre itt először kerülő okmány sorozat. Ezek az okmányok igazolják a helybeli luteránus egyházközségben az első magyar törekvéseket, a magyar nyelv szeretetét s magyar fajjiságunk értékelését. A törekvések hivatalosan 1798-ban kezdődnek, de gyökerük korábbi időre nyúlik vissza, aminek bizonyítására azonban ezidőszerint nem térhetünk ki.

A magyarnyelvű istentisztelet bevezetését a magyar- és tótnyelvű luteránusok Maucksch Tóbiás, a jelenlegi Hintz-gyógyszertár egyik őse, Cluj-Kolozsvár híres főkapitánya, az egyházközség jegyzője s később kurátorának a kiadott resolutio másolatára rávezetett széljegyzete szerint 1798. május 20-i beadványukkal kérték a presbitériumtól. Az eredeti beadvány szövege ismeretlen, csak annyit tudunk róla, hogy abban időnkinti magyar predikációért esedeztek, mert a német nyelvben való járatlanságuk miatt a német istentiszteleteket nem értették meg. Maucksch Tóbiás azt is feljegyezte, hogy körülbelül 90-en voltak a kérelmező luteránusok.

A presbitérium a beadványt 1798. május 29-i ülésében tárgyalta s Streicher Mihály jegyző a következő magyarnyelvű írásbeli határozatot adta ki:

Anno 1798. die 20 May haben die hier in Clausenburg befindliche Evangelische Glaubens: Genossen, von Ungrischer u. Schlowakischer Nation, etliche 90 an der Zahl, eine Bittschrift übergeben, worinnen Sie wegen Mangel an Kenntniss der deutschen Sprache, bitten, dass man ihnen zu Zeiten in Ungrischer Sprache predigen lassen möge. Worauf ihnen nachstehende Resolution gegeben worden:

Jól lehet, hogy a Szász, avagy Német Kolozsvári Evangelica Ecclesiának, Domesticum Consistoriumja, az egy valláson lévő Magyar és Tott nyelven Evangelica Hitbeli Atyafiaknak könyörgésekben atyafiságosan

Secundálni és fel Segíttetni kívánja, valamint eddigis, a kereszteleés, Copulatio, Betegségben való imádozásba és kivált gyónásbéli Sz. Comuniohoz való elkészületésben magyar nyelvben is az oktatások tétettnek: de mivel Tiszteletes Papjaink, a magyar nyelvben, nem elegendőképpen elkészültek, és azért a magyar nyelvben való prédicálásnak nagyobb erőltetéssel és tanulással végbe vinni kelletik, azért illendőnek tartatik, hogy az Esztlendőben hatszori esendő magyar Praedicatioért, a könyörgők is, erők és állapotjokhoz képest, maguk közt bizonyos fizetést ki tsináljanak, és ki jelentsék, mivel Isteni parantsolat szerént, azok akik a Szent Evangeliumot hirdettnek, a Szent Evangelium által is tápláltassanak. Azomban a Méltóságos Erdélyi Evang. Fő Consistoriumnak mind ezekről pedig jelentést tenni el nem mulatyuk. A mellet pedig atyafiságosan commendáltatik, hogy magok és kedves gyermekeiket, hasznok és könynyebbségéért, mint magok házoknál mint az Iskolában a Német nyelvben gyakoroltatassanak és tanitattassanak.

Extradatum E Consistorio Domestico Claudiopolis 1798. die 29. May per Michaellem Streicher Ecclesiae Claudiop. Evangelicae Notarium.²

A presbitérium, mint az előbbi határozatból kitünik, a magyarok ügyét a Főconsistorium elé kívánta terjeszteni. Ezt a kívánságot 1798. november 21-én cselekedte meg, amikor német nyelven az alábbi részletes, indokolásaiban igen érdekes előterjesztést teszi a Főconsistoriumnak:

Ihro Excellenz Hochwohlgebohrner Freyherr,
Hochlöbliches Ober Consistorium
Hochzuverehrende Herrn und Gönner,

Es hat unsern ungrischen Evangelisch-Lutherischen Glaubens(genoszen) beliebt, dem Consistorium und dem Altschaft dieser hiesigen Gemeinde unterm 29. April 1. J. eine Bittschrift einzureichen, deren Gegenstand ausserordentlich und vielumfassend ist, und die Einführung eines ungrisch-Evangelischen Gottesdienstes in unserm Bethaus anbetrifft. Weil nun dieser Gegenstand so wichtig ist, dass wir mit unsern Einsichten allein weder die Rechtmässigkeit dieser Bitte zu entscheiden uns wagen, noch aber auch ihre Erfüllung je aus eigenen Kräften besorgen können: so wenden wir uns nach schuldigster Gewohnheit und Pflicht des Gehorsams in einer so folgenreichen Hauptsache an E. H. L. Ober Consistorium, und bitten um väterl. Beurtheilung und Entscheidung dessen, was wir weder recht beurtheilen, noch entscheiden können. Die ansuchende Parthei gründet ihren Gesuch auf folgende Vorstellungen:

1mo. Unbekanntschaft mit der deutschen Muttersprache ist Ursache, warum sie nicht in unsere Kirche kommen, sondern ihre Seelen Erbauung in einer ungrischen Predigt bei den reformierten Brüdern oder bei (andern) suchen müssen.

2°. Sie sind auch Bürger unseren) hiesigen Gesamtschaft, und tragen zur Aufrechthaltung unserer Kirche und Schule bei, was und wie sie nur können.

² Ág. h. ev. egyházközség levéltára, III. k. 46. sz.

3-o. Sie machen uns Hoffnung, es werde dies ein Mittel seyn, mehrere ungerländische Evang. Handwerkspurschen hier anzusiedlen, die oft nur deswegen von hier wegreisen, weil sie sich über ihr Unverständniß in der deutschen Sprache u. derlei Predigten beklagen. Weil nun aber eine jede Sache ihre gedoppelte u. auch mehrfache Seite hat, wornach man sie beurtheilen kan, so unterstehn wir uns auf eine pflichtergebenste und mindest vorgreifliche Art unsere Meinung hierüber einem H. L. Ober Consistorium in einem einfältigen kurzen Pro u. Contra einzusenden.

Das Pro bestünde in folgenden Gründen u. Muthmassungen:

1-o Gr. Unsere Glaubensbrüder sind in keinem Orte des Vaterlandes so gemischten Herkommens als hier, sie bestehen aus einheimischen Sachsen, aus neuern Ankömmlingen von deutschen Landesleuten, aus Slawen u. einigen Ungern. Die beide letztern können gewöhnlich kein deutsch: aber auch von den Sachen ist die geringere Klasse und dies ist immer die zahlreichere, so beschaffen, dass sie zu Hause (mit Weib u. Kindern ungrisch spricht u. ihre Familien das Sächsi)sche oder deutsche nicht nur vergessen, sondern viele auch gar nicht lernen.

2-ter Gr. Unsere Schule sollte einigermassen diesem Sprachbedürfniss abhelfen; allein auch hier stellen sich ihm Wesentliche Hindernisse entgegen. Die meisten Eltern lassen ihre Kinder selten über 3 bis 4 Jahre den öffentlichen Unterricht geniessen, in welcher Zeit die armen Zöglinge bei dem Mangel an häuslichen deutschen Sprachübungen und Privat Wiederholungen des Schulwerks es kaum so weit bringen, dass sie in ihrer Kindersprache etwas mit ihren Kamaraden deutsch plaudern, lesen u. schreiben lernen; sobald sie aber vor die Thüre unseres Schulhauses treten, verstummet die deutsche Sprachübung auf dem grösseren Schau und Exerzier Platze der ungrischen. Einige geben hier von zur Ursache an, dass die ungrische Sprache leichter zu erlernen sey, als die deutsche. Eine blosser Einbildung. Andere sagen, und zwar meistens unsere Vorstädter, dass sie sich schämten zwischen Ungern sächsisch zu reden, weil oft ein Sachse zwischen 10 u. 20 ungrischen Hauswirthen, ja in einer ganzen Gasse auch nur allein zu wohnen kömmt u. die bürgerlichen Unger lieber ihre Muttersprache auch von Nichtungarn als eine fremde spre(chen hören, zu dem käme noch die . . . . . Nothwendigkeit, dass ihre) wenigen Kinder unter den vielen ungrischen zerstreut aufwachsen, und von den ersten Kindesbeinen an ihre Sprache lernten.

3-r. Gr. Hieraus entsteht die natürliche Folge, dass viele unserer armen Bürgerkinder, wenn sie unsere Schule verlassen bei zunehmenden Alter im wahren Religionsunterricht, aus Mangel der deutschen Sprachkunde mehr zurück bleiben, und weniger theoretisch gebildete Christen sind, als vielleicht andere ungrische Kinder, die den Vortrag ihrer Schul und Kirchenlehrer verstehen und die guten Lehren mit logischer Sprachrichtigkeit leichter fassen.

4-r. Gr. Aus dieser Ursache erscheinen viele beim öffentl. Gottesdienst, und bei der Hl. Nachtmahlsfeier unsers Erlösers selten oder gar nicht, manche gehn auch zu andern Konfessions Verwandten über. Die Bessergesinnte erscheinen zuweilen, aber sie bringen ein ungrisch oder slawisches Gesangbuch und Andachtsbuch mit, und vertreiben sich

damit die Zeit in der Kirche, während einem Vortrag, den sie nicht verstehn.

5-r. Gr. Es könnte demnach seyn, dass für manche unserer slawisch-ungrischen und sächsisch-hungarisierenden Glaubensbrüder in geistlichen Bedürfnissen zu ihrer Selbstzufriedenheit mit einem ungrischen Lehrvortrag in Zu(kunft besser gedeihen würde. Allein . . . . . Gegengründe machen unsere wenigen Ansichten nach machen diese Sache) äusserst bedenklich. Denn

1-mo Die Sachsen und deutschen sind der zehnfach grössere Theil unserer Gemeinde, als die slawischen-Unger, die in ungrischer Sprache ihren Gottesdienst verlangen; die meisten Präbenden und derlei Beiträge bekommen also die Schul und Kirchendiener von jenen. Diese tragen zur Stola, u. zum Klingelbeutel (eine Kollekte zur jährl. Reparation unsers Kirchen u. Schulgebäudes) wenig bei.

2-o. Sie meinen, man sollte ihren ungrischen Amtslehrer aus der gemeinschaftlichen Kirchenkasse dereinst besolden. Dies heisst aber bei Lichte betrachtet soviel, man sollte den sächsisch-deutschen Geistlichen ihre, im mindest überflüssige Besoldungen schmälern, und, da diese von den Interesse Geldern der Baron Gladianischen, zur Beförderung der hiesig deutschewangelischen Kirche und ihrer Geistlichen, geleistete Fromme Stiftung entrichtet worden, so hiesse es auch so viel, man solle gegen die Absicht unsers verewigten vorzüglichen Wohlthäters handeln.

3-o. Durch eine solche Erlaubniss würde der ungrischen Sprache zu den Herzen aller unserer Zuhörer Thor und Thür geöffnet, der deutschen aber verschlossen werden. Der grösste (Theil, ja das Ganze unserer..) . . . . . Kirchengesamtschaft würde katastrophiert werden und zu den ungrischen Lehrvorträgen eilen, weil unsere Leute im Durchschnitte, besser und mehr ungrisch reden, als sächsisch u. deutsch.

4-o. Dies müsste freilich vielen gefallen, theils weil das Imperium der ungrischen Sprache sich in dieser Stadt erweiterte, theils aber auch wahren Religionsfreunden deswegen, weil billigenkende und mit den Fortschritten der auswärtigen theologischen Aufklärung nicht ganz unbekannt ungrischevangelische Religionslehrer dem Volke in der bekanntern Sprache wo nicht immer, doch zu Zeiten, bei sich ergebenden praktischen Materien bekennen müssten, dass Christen überhaupt eine Tugend und Sittenlehre hätten, und in den Lehren des Glaubens die Protestanten äusserst nahe einander sich gekommen. Wenn nun dies gleich ein grosser Nutzen auf der einen Seite wäre, so entstünde auf der andern, unsern schwachen Einsichten nach, ein nicht mürderer, vielleicht ein grösserer Nachtheil, der in dem sichern Verlust unserer deutschen Existenz der Muttersprache und den bürgerl. diplomatischen Gerechtsamen, gleich andern Religions Verwandten, (auf allerley Stadtische Beförderung . . . . . würde.

5-o. Dürften wir) nur nicht mit Grunde bei Einführung des ungrischen Gottesdienstes die Unterdrückung der deutschen Sprache befürchten, so wäre es recht und billig, dass die Religion der Allerheiligsten auch unter uns in beiden Sprachen gepredigt würde.

Allein die vor 220 Jahren und etliche ohngefähr, unitarisch gewordene Sachsen behielten ihre Sprache unter den ungrischen Unitariern

verhältnissmässig eine kurze Zeit; so gieng es auch denen im vorigen Jahrhundert reformiert gewordenen Sachsen, ihr Gottesdienst in der Öwarer Kirche hörte bald auf. Ähnliche Fälle lassen ähnliche Folgen vermuthen. Hat nun aber eine Landessprache das Recht, sich zu erweitern, so hat eine andere einheimische Sprache nicht minder das Recht die erlaubten Mittel zu ihrer Selbsterhaltung und Ausbreitung auch anzuwenden.

6-o. Unsere diesmalige W. Geistlichkeit kämme bei ihren gutgesinnten Zuhörern, wenn der Plan der Bittsteller ausgeführt würde, in einen offenbahren Widerspruch, weilen sie ihnen sehr oft von der Kanzel auch aus Gründen der Religion die (fleissige Nahrung der Muttersprache empfahl.

7-o.) Die bittende Parthei hat keinen Fond, ihren begehrten ungrischen Amtslehrer gehörig zu besolden; noch vielweniger ein taugliches Subiekt, welches diese Nation übernehmen könnte. Es wäre daher besser, wenn diese unsre bloß ungrisch verstehende Glaubensbrüder, wie bisher geschehen, manchmal zu einer Predigt in die reformierte Kirche giengen, zu seiner Zeit aber die hl. Sakramente in der unsrigen empfangen, als dass man Gefahr lauffen sollte, in wenigen Jahren die blühende deutsche Kirche in eine ungrische verwandelt zu sehn. Welches unausbleiblich erfolgen würde, weil in die sub litera A beigebogene Liste der Bittsteller sich auch Sächsische HausVäter haben einschreiben lassen, welche gut deutsch u. sächsisch können, ihre Kinder aber in dieser Muttersprache unverantwortlich vernachlässigen. Solchen könnte eine nachdrückliche Zuschrift von E. H. Löbl. Ober-Consistorium die beste Weisung zu ihrer Elterpflicht angedeihen lassen.

Wir überliessen indessen alles dem weisen (u. väterlichen Rat-schlage ..... gehorchen und verbleiben mit vollkommensten Ergebenheit)

Ihro Excellenz Hochwohlgebohrner Freyherr
Hochlöbliches Ober Consistorium
Hochzuverehrende Herrn und Gönner
Hochderselben

Klausenburg d. 21. Nov.
1798.

unterthänigste Diener³

Ezen felterjesztésre a Főconsistorium 1799. február hó 12-én a következőket válaszolta:

Löbliches Consistorium Domesticum!

Jede Uneinigkeit und Spaltung in der Menschlichen Gesellschaft macht Erschütterung und nirgends ist diese, wie die Erfahrung uns lehrt, von grössern Folgen, als in der Religion gewesen; und dieses Ober Consistorium hat daher die zwischen den deutschen und den ungarischen Evangelischen Religions-Verwandten sich ergebene Irrung und Missver-

³ Ág. h. ev. egyházközség levéltára III. k. 47. sz. Az okirat vízfoltos, hiányos, konzerválva van.

ständniss, wegen einem anzustellenden ungarischen Pfarrer um so nachteiliger für das ganze gefunden, als grade hieraus erhellet, dass selbst zwischen Religions-Verwandten die von Christo gepredigte Bruderliebe vernachlässiget wird und der Nationalismus dem dasigen deutschen Religions-Institute den Untergang drohet.

Dieses Ober Consistorium macht daher hiemit die väterliche Fürwarnung, denen dasigen Ungarischen Evangelischen Glaubens Brüdern, nochmahlen auch in seinem Namen begreiflich zu machen, dass Ihr Verlangen als das kleinere Haufens nicht platz greifen könne, und dass sie sich um so mehr den erhaltenen Bescheiden des Löblichen dasigen Unter Consistoriums zufügen hätten, theils weil die Fundation und Dotierung der dasigen Kirche und Pfarrers auf einen deutschen gerichtet; theils aber nicht zureichend sey, einen ungarischen Evangelischen Pfarrer zu interteteniren. Schlüsslichen aber auch unschicklich wäre, dass der grössere Haufen sich dem kleineren nachrichten und die deutsche Sprache ganz vernachlässiget werden sollte; Zumahlen da die wenigen Ungarn und Slawen Tauf und Sacramente als die wesentlichen Religions Functionen, in ihrer Muttersprache bereits erhalten und übrigens so wie bisher in der nehmlichen Sprache, auch eine moralische Predigt bey den Reformierten Glaubens Brüdern immer noch hören können.

Dieses Ober Consistorium hoffet also zuverlässig, dass sich die h. Ungarn dieser väterlichen Warnung und Beschlusse werden fügen und beruhigen lassen, zumahlen da einen bey sich ergebenden Prediger Vacantz nicht ermangeln wird, a(uch) auf (sie) Rü(cksicht zu) nehmen, besonders wenn Sie zur (bessern) Dotirung (desselben m)it beyzutragen nicht ermangeln wer(den.) Die wir übrigens mit gebührender Achtung geharren

Eines Löblichen Consistorii Domestici

ergebenste Diener
des Ober Consistorium der Augsburgischen
Confessions Verwandten.⁴

Hermannstadt den 12. Febr.
1799

Joh. Georg Rittern mpria
Gub. Rath
Mich. Konrad mpria
not. Provlis et actuar

Ezzel az intelemmel zárul a magyar, luteránusok első megmozdulása. A Főconsistorium nem teljesíti kérésüket, marad minden a régiben. A magyar szó iránt intézett kérés a pusztában elhallatszott kiáltás maradt. A lélek azonban nem csüggedt. A magyar luteránusok 1808-ban, tehát tíz év múlva ismét próbálkoznak nyelvük szabad templomi használata érdekében. Ime a beadványuk.

⁴ Á. h. ev. egyházközség levéltára III. k. 48 sz. Az okmány vízfoltos, kevésbé hiányos.

Nagy Méltóságú Praeses Ur. Kegyelmes Urunk! Méltóságos
Fő Consistorium!

Ha már ma Isten Jóvoltából a négy bé vett Vallásnak szabad gyakorolhatása a leg Szentebb Törvényé vált — mégis — Vallyon szabad é imádkozni minden embernek? Egy Pogány se kérdezhetné ezt; mi magunk pedig tsak azért emlittyük Mivel a jelenvaló hoszszas könyörgő Levelünk értelmét, Némely jó Szivü Bölcs két szóval így mondaná ki *Könyörögnek bizonyos Evangélikus Keresztények hogy imádkozni nekikis szabad legyen.* Ez különös! de szinte igaz; Mivel hogy pedig(lem) egy Politicus, aki nem hiszi egy jól Organizáló Társaságban, a Vallás Gyogyorlását akadályoztathatva lenni, el nevetné magát; Egy Ekklesiasticus pedig, a ki már sok izben tapasztalta, hogy a Vallás Gyakorlását, nem tsak a Templom ajtó bé pecsételésével lehet akadályoztatni, Sirna: Tehát hogy emez minket ne nevelhessen, az utolsóval pedig Sirni ne kéntelenitessünk — Itt ezen alázatos könyörgő levelünkbe Nyujtyuk bé fájdmunkat és kérésünket, a Méltóságos Fő Consistorium pedig reméllyük méltó Tekintetbe vészi azokat — Tehát ez ami —

F á j d a l m u n k .

hogy részünkre az Isteni Szolgálat olyan Nyelven tartatik, amellyet mi nem értünk tellyességgel sőt maga a Tanító is, vagy nem értvén magyarul, vagy érteni nem akarván; megtörtént már, hogy némelly közüllünk tsak annyi Fáradságra kérte, hogy pénzért Gyermekeket leg alább az Uri Szent Vacsorát illető Tudományban utasitaná, s nem tellyesítette, Ifiaink tehát napról napra a Reformátusok kolégyomába menegetnek ugy annyira, hogy már ma ott Togás Deákotis látunk, a sok több approbb tanulok között Részünken valót, Mi pedig Öregebbekül magunkis, ugyan tsak a Reformátusok templomába kéntelenitetünk jární, Nem értvén a magunkéban a Német nyelvet, Melly terhes környül-állásnak, naponkintis Szaporodván Városunkban a németül tellyességgel nem, Magyarul ellenben jól értő Evangélicusok hogy ide hátrább . . . . . ha tsak most rajta igazítás nem történik mitsoda kedvetlen Következései Történhetnek Méltotztatik A Méltóságos Fő Consistorium által látni. Azért ha talám ide hátrább maradékaink Sir-kőveinket, valamelly vallásunk iránt való hidegségünket illető Szemrehányásokkal Szégyenitենék és hogy a Világis Sz. Vallásunk iránt való buzgóságunkban, resteknek ne nevezne, egy Szoval hogy tovább ne tévellyegjünk, Vezér és Pásztor nélkül, — Imé! említett Fájdmunk után Ez a mi —

K ö n y ö r g é s ü n k

Most Kolozsvárott üress a második Pap (Kaplany) hivatala, Olyan Tanitto hivaltassék meg tehát a ki magyar légyen, vagy leg alább magyarul tartassék. Hogy ennél fogva mi magunk és Maradékaink is ne kéntelenitessenek tovább, Istenünket ugy Szolván idegen helyyen keresni.

Ezen Szent Szándékunkat ugyan ellenkezni láttatnak néhány részünkre lévő Szász atyafiak és a mint alattomba észre vettük az első titkos és részre hajló ellenvetések az lenne, hogy ezáltal Nemzeti Nyelvek virág-

jából veszlene, melyre az mondjuk a) Hogy a Vallás Szent és Isteni, ezokon mindeneknél elsőbb tekintetet érdemel; továbbá b) a Magyar Templomi Tanítás nem felejtetheti el azokkal az anyai nyelvet akiket már egyszer a Magyar Polgárokkal való illy Nagy öszve zavarodás különbenis magyarizált, melly abbolis ki tettzik, hogy a kik közöttünk ez uttal magyar Tanított kivánnak, leg többen Születésekre nézve ugyan Szászok, Nyelvekre nézve pedig inkább Magyarok.

Második ellenvetések Az: hogy mi akik magyar Tanított kivánnak, többnyire Tot Születésűek vagyunk s ez okon nem szégyenlették még illyen forma ajánlástis tenni hogy t. i. jöjjön olly Pap inkább a ki nem magyarul hanem Totul tanítson — melly az egész Hazára nézve rendetlen dolognak láttatnék, Holott mi ugy értyük már A magyart, mint Született Nyelvűnket, Gyermekeink pedig éppen Magyarok.

Harmadik ellenvetések Az: Hogy ollyan Tanított nem is lehetne találni, de ezt hasonlóképpen nem lehet helybe hagyni, sőt ennek könnyebbitésére még a Papi bérnek Esztendőnként 70 Rforintokkal való meg Szaporítására Törvényesen ajánljuk magunkat, melly az ide zárt A betű alatt levő kötelező levelünkből nyilván ki tettzik és ugyan abból ki tettzik az is — hogy hány lélek légyen tsak helybe lakóis, a kik az említették iránt könyörögnek, azokon kívül vagynak még Számatalan bujdosók, vándorlók és Mester Legények a kiket itt fel számlálni nem láttunk szükségességnek.

A Fennebb említett Papi bér meg Szaporítását, pedig olyan megjegyzéssel igérjük és fogjuk fizetni, hogy mikor arrol határozás fog tétetődni hogy t. i. a Magyar Templomi Szolgálat melyik napon? hogy és mitsoda renddel tartassék? annak el rendeléséből mi ki ne rekesztessünk.

Végre pedig említett könyörgésünk erősítésére bátorkodunk említeni aztis, hogy még 1799-ben febr. 12-ik napján egy hasonló dologban bé nyujtott könyörgésünkre adott bisztató vállaszszárais emlékezni méltotasson a Mltgs Fő Consistorium, Ezen mostanira pedig, mivel hogy Törvény és Isten szava a tévelygőknek Pásztort adni, tellyes jó válasszát várván allázatos tisztelettel maradunk a Nagy Méltóságú Praeses Urnak Ő Excellenziajának és a Méltóságos Fő Consistoriumnak örökös hiv Szolgái a kolozsvári Evangelicus Hivek egy része. Kolozsvárott 1808. December 28-án⁵

Felzeten: A Méltóságos Lutheránium Fő Consistoriumhoz alázatos Könyörgés a Kolozsvári Evangelicus Közönség egy Részének az iránt, Hogy a Köztök most üressen levő Papi Hivatalba olly Tanitto hozattassék, hogy ezentul az Isteni Szolgálat Magyarulis tartattathassék nálok.

Alább irtak adjuk tudtokra mindeneknek a kiknek illik mostaniakk és jövendőbelieknek hogy mü ugymint a kolozsvári Lutherana (Evangelica) Vallásnak Hivei könyörgő levéllel szándékozván meg keresni a tisztelt Vallás Fő Consistoriumát az iránt, hogy ezen tul Részünken az Isteni Szolgálat Magyar Nyelvenis tartattassék, mindenekek előtte a Papi bér szaporítása iránt gondolkoztunk — melyre nézve mü magunk Személy

⁵ Ág. h ev. egyházközség levéltára III. k. 72. sz. Az okmány vízfoltos, kevésbé hiányos.

szerént eljárván házanként a Magyar Templomi Tanítást kívánó Hiv Alyánkfiait, azok az alább megnevezett rend és Summa szerént önként és minden kinszerítés nélkül ígéretet tettek mi előttünk, oly magok ki nyilatkoztatásokkal, hogy ki ki az alább irt Summát (meg nyervén a magyar Tanítást Részünkre) nem egyszer vagy kéttzer, hanem Esztendőnként toties quoties irrevocabiliter tartozzék meg fizetni — sőt nem akarván exclusis omnibus juridicis remediis kenszeritelhessenek is.

Az ígéret és a Lelkek száma eként következik:

Nevek	Lelkek száma	Igéret Rf.	Nevek	Lelkek száma	Igéret Rf.
Polevszki Mihally	2	2	Rutska Mihally	1	2
*Linszeg János	1	1	Falsin Andras	1	2
*Linszeg András	2	1	Roszkin János	1	1
Kövi Gergy	2	3	*Hann Mihally	9	2
*Pongrátz János	1	2	*Czégner János	2	2
*Buss József	2	1	*Fazakas János	—	1
Sári Mihally	3	1	*Biró János	3	1
H. Rivnyák And- rás	1	1	*Görs Mihally	4	1
*Verner Mihally	1	3	*Verner Kata	3	2
Mészáros János	1	2	*Hann Sámuel	3	4
Jermány András	2	3	*Elias Benigni	1	2
*Bruser Marton	9	1	*Özvegy Funkné	2	4
Lakatos Marton	4	3	*Hann Mihally	3	2
Toth Sophia	1	2	*Szász Mihally	3	1
Bakil János	3	3	Vutz Márton	1	1/2
Fidkonides János	3	2	*Svartz Sámuelné	2	1
			*Svartz Kata	1	1
			Summa	78	60 ^{1/2} ⁶

Melly hiteles ígéret hogy mi előttünk esett légyen arról ezennel telyes hitünk és Lelki esméretünk Szerént nevünk allírásával bizonyitunk megis erősítvén azt szokott pecsétünkkel Kolozsvárott December 28-ik Napján 1808 ban NB. az allírás után tett toldás is miáltalunk esett Szidor György mp. Perdeli János mp. Hrivnyák János mp. Besztercey Jakab mp.

Nevek	Lelkek száma	Igéret Rf.
Szidor György	1	2
H Rivnyák János	2	3
Perdeli János	3	4
Besztercey Jakab	3	3
Tir Jakabné	—	1
Summa Generalis	87	74. ^{1/2} ⁷

⁶ Ág. h. ev. egyházközség levéltára III. k. 73. sz. Kevéssé vízfoltos és hiányos.

⁷ Ág. h. ev. egyházközség levéltára III. k. 73.

Az elhangzott könyörgésre a Főconsistorium 1809. január 15-én az az eredeti kérvény visszaküldése mellett véleményt kér a helybeli egyháztanáctól.⁸ Az egyháztanács most is merev, elutasító álláspontra helyezkedik s a következő előterjesztést teszi:

Euer Excellenz!

Hochgeborner Freiherr u. Präses!

Hoch Löbliches Ober Consistorium!

Hochzuverehrende Herren und Gönner!

Dem von einem HochLöblichen OberConsistorium erhaltenen Auftrag gemäss, auf die Supplique unserer der deutschen Sprache nicht kundigen, und die Einführung eines mit dem deutschen abwechselnden Gottesdienstes in Ungarischer Sprache bittenden Evangelischen Glaubensbrüder unsere gutächtliche Berichteserstattung einzuschicken: eilen wir in pflichtschuldiger Ergebenheit unsere unvorgreiflichste Meinung und ganz ergebenste Bitte einem HochLöblichen OberConsistorium einzureichen.

Mit Anbiegung der wahren witzig seyn sollenden (ein)gangs oberwähnter Supplique: antworten wir auf ihre Klagen: Seit der ersten, durch *Deutsche* bewirkten und dotierten Gründung des Evangelischen Gottesdienstes in Klausenburg wurde er nach der Absicht und dem Willen der Seeligen und um unsere Kirche höchst verdienten Stifter in *deutscher* Sprache gehalten, und wir halten uns verpflichtet den Willen dieser um uns so verdienten Männer nach Möglichkeit aufrecht zu erhalten. Dass einige unserer Glaubensbrüder, deren wie wir unten zeigen werden im Verhältnisse nur wenige sind, diese Sprache nicht verstehen, bedauern wir herzlich und haben auch von jeher sie dafür — so weit es möglich ist — dadurch zu entschädigen gesucht, dass wir es bey der Berufung eines Predigers zur unerlässlichen Bedingung gemacht haben, er müsse der Ungarischen Sprache wenigstens so weit mächtig seyn, um die Sacramente, die Copulation und Krankencomunion auch in Ungarischer Sprache ertheilen zu können, was bisher auch geschehen ist — und mehr können wir denen, die die deutsche Sprache nicht mehr erlernen können, nicht füglich einräumen.

Hätten Sie wahren Eifer für die Evangelische Religion, so würden Sie wenigstens ihre Kinder zur Erlernung der deutschen Sprache in unsere gut organisierten deutschen Schulen, und nicht aufs Reformierte Collegium schicken. Dadurch aber handeln Sie selbst gegen ihren später angeführten Grundsatz: dass die Sprache der Religion nachstehen müsste, was uns ohnehin nicht trifft, denn unsere Religion fällt und steigt in gleichem Verhältniss mit unserer Kenntniss der deutschen Sprache. Ueberdies hat der Prediger allen denen, die kein deutsch verstanden und sich zur Vorbereitung auf den Genuss des heiligen Abendmahles in der diesem Geschäfte bestimmten Fastenzeit ordentlich meldeten, diesen Unterricht auch in Ungarischer Sprache ertheilt. Die Klage dass er dies nicht habe tun wollen ist also zuverlässig ungegründet.

⁸ Ág. h. ev. egyházközség levéltára III. k. 74. sz.

Für unsere bürgerlichen Verhältnisse in dieser Stadt, würde aber gewiss (gegen die Behauptung der Supplicanten) mehr Nachtheil durch Einführung des Ungarischen Gottesdienstes und den darauf früher oder später gewiss erfolgenden Ruin unserer deutschen Sprache, hervorgehen — als wenn es bleibt so wie bisher. Denn eben die Kenntnis der deutschen Sprache macht unsere Glaubensgenossen bei öffentlichen Stadtbedienstungen einigermassen unentbehrlich. Und die Theilnehmung am öffentlichen Gottesdienst, macht hinwiederum unseren B(rüde)rn die Kenntnis der deutschen Sprache unentbehrlich, die Sie bei den vielen Hindernissen denselben allhier — und bei der — auch lebens oder tadelnswürdigen Geneigtheit der Deutschen überhaupt, sich auch in der Sprache der andern Nationen zu accomodieren — trotz der stärkeren Aufnahme und Vorbereitung die Sie auch unter uns in dem letzten Jahrzehend erhalten hat — gewiss bald verloren würden. Wenn aber unsere Ungarischen Glaubensbrüder von ihren Nachkommen nicht Vorwürfe, nicht die Beschuldigung der Gleichgültigkeit gegen ihre Religion auf Sich laden wollen: So können Sie auch uns es nicht zumuthen, noch weniger von uns es erwarten dass wir uns dieser Vorwürfe von unsren einstigen Nachkommen selbst schuldig machen sollten.

Dass wir aber (auch wenn wir in die Supplique unserer Ungarischen Glaubensgenossen einwilligen könnten) kein hiezu taugliches Subject finden können lehrt der Erfolg. Denn selbst, da wir nur einige Kenntnis der Ungarischen Sprache jetzt fordern, so haben wir keinen für uns zum Prediger brauchbaren Mann bis jetzt finden können — um wie viel schwerer dürften wir einen finden, der der Deutschen und Ungarischen Sprache so mächtig wäre, um in beiden eine ordentliche Predigt halten zu können und um die unbedeutende Zulage von 70 Fl. dürfte sich nicht leicht einer bequemen, zu den bisherigen Predigergeschäften, noch ein anders u. schwereres, dass des Ungarischen Gottesdienstes — auch zu übernehmen.

Auch gesetzt auch wir fänden einen solchen Mann, wie kann man billiger-weise an einem Ev. Klausenburger Prediger fordern, dass er in Seinen Vorträgen gleichen Schritt mit den berühmtesten Ungarischen Kanzelrednern der Reformirt:n, Unitarischen u. Katholischen Gemeinden, die sich grade hier zu versammeln pflegen — halten solle. Wahrscheinlich würde er also bey seinen geringeren Gaben im Vergleiche mit den andern, den Beyfall seiner Zuhörer bald verlieren u. sie würden aus unserer Kirche ausbleiben u. nach wie vor die Vorträge der andern Ungarischen Religionslehrer besuchen.

Schliesslich aber finden wir es in der That unbillig das 15 Schlovackische Hauswirthe, die mit ihren Kindern (die auch deutsch lernen könnten wenn ihre Eltern es wollten) 34 Seelen ausmachen — von dem 12 fach grössern Theil der Deutschen verlangen, sich zu eignem Schaden nach ihnen zu bequemen. Besonders da unsere Ungarischen Glaubensbrüder bisher zur Unterstützung unserer Kirchlichen Bedürfnisse beinahe gar nichts beytragen haben und auch die Bezahlung der von ihnen versprochenen 70 F in wenigen Jahren sehr viele Schwierigkeiten finden würde. Alle die übrigen von uns mit einem + bezeichneten in jenem Verzeichniss enthaltene Bürger sind geborne Sachsen, die wenigstens

deutsch verstehen und deren Kinder grösstenteils auch ziemlich deutsch sprechen. Die sich aber wie sie vor uns sich öffentlich erklärt haben, auf die Versicherung der Schlovacken, dass sie schon es verlangt hätten einen Ungarischen Prediger zu berufen- nur versprochen haben zu seiner Besoldung auch beyzutragen, und theils ihrer Nachbarschafts oder Zunft oder Familien Verhältnisse wegen, ihre (Kinder in besonders) Verzeichnis eintragen zu lassen.

Uebrigens werden wir mit pflichtschuldiger Ergebenheit in alles uns fügen, was ein Hochlöbliches OberConsistorium auch in dieser unangenehmen Sache verfügen wird: hoffen und bitten aber gestützt auf unsere gerechte Sache und auf den Patriotismus eines Hochlöbliches OberConsistoriums dass keine und nachtheilige Neuerung in unserer Ecklesie eingeführt werden möge und das ein Hoch-Löbliches Ober Consistorium, uns nach Möglichkeit einen tauglichen Mann, zu unserer erledigten Predigerstelle vorzuschlagen die Gnade u. Gewogenheit haben werde.

Wir verharren in vollkommenster Ergebenheit

Euer Excellenz

Hochgeborner Freicherr u. Präses!

Hoch Löbliches Ober Consistorium!

Hochzuverehrende Herrn u. Gönner

Hochderoselben

unterthänigste Diener

Klausenburg den 6ten März 1809.

das Consistorium Domesticum
der Augsb(urgischen) Conf. Vwdten
zu Klausenburg.⁹

A magyarok 1808. december 28-i beadványára, a fenti vélemény alapján, a Főconsistorium 1809. május 7-én latin nyelven a beadvány felzetlapján a következő határozattal tudatta döntését:

Resolutio

Quandoquidem juxta praestitam per Consistorium Domesticum Claudiopolitanum Augustanae Confessionis Addictorum relationem numerus supplicantium a multitudine individuorum civitatis ecclesiae lingvam germanicam velut vernaculam callentiata, plus quam duodecies superetur, fundatores porro civitatis ecclesiae dotationes suas ea intentione fecerint ecclesiae, ut cultus Divinus Germanico idiomate instituatur, hinc contra jus et aequitatem, petito supplicantium circa disponendum Germanico et hungarico indiomate alternative celebrandum Divini Numinis culum, cum praejudicio caeterorum religionis suae assecorum deferre tanto minus potest, quod parte ab una individua ambas lingvas callentia serviliaque spiritualia erga oblatum modicum salarii augmentum debita cum exactitudine morumque probitate procurare valentes perraro reperiantur, parte vero ab altera de eo per Consistorium Domesticum hactenus semper

⁹ Ág. h. ev. egyházközség levéltára III. k. 76. sz.

prospectum fuisset ut per applicatos penes illam Ecclesiam diaconos solemniore religionis functiones et actus hungarica quoque lingua peragi procurarique promissent, quod ipsum pro futuro quoque observare admissum est Consistorium.

Cibinii die 7^a Maji 1809.

E sessione Supremi Consistorii Augustanae Confessionis Addictorum
extradatum per
Martinum Drotleff mpria
actuarium.

A magyarok beadványát tehát ismét visszautasították. A magyar nyelv nem tud a szász szigetbe behatolni. A magyarok azt kívánják, hogy magyarul hallhassák az Isten ígését, a szászok következetesen megtagadják: nem azért, mert nem ismerik el a kérés jogosultságát, hanem mert védik a nyelvükkel élő nemzetiségüket. Tehát nem a vallást, hanem nyelvüket védik s féltik.

Ami a könyörgőket illeti, ezen a téren számunkra igen érdekes s a magyar faj felszívó képességének élénk tanubizonyosságát szolgáló jelenségeket tapasztalunk. Az 1808-i könyörgést 38 családfő 87 lélekszámmal 75 és fél forint ígérettel támogatja. Ebből 19 családfő szász eredetű, 13 szlovák és 6 magyar, családi nevüket tekintve. Itt már látható a város politikai jellege: a város magyar s polgárai, bár származásukra nézve idegenek, a magyar felé hajolnak. Különösen szépen nyilvánul meg ez a tótok részéről, akik nyíltan magyaroknak vallják magukat.

32 év telt el s a magyar istentisztelettől megfosztott luteránus magyarok 1840. január 27-én ismét írásban fordulnak a Főconsistoriumhoz, hogy legalább havonta egyszer magyarnyelvű istentisztelet megtartását engedélyezze.

Beadványuk a következő:

Méltóságos Fő Consistorium!

Alól irtak mindnyájan az Augusztai Vallástételt követő, szent valásunk mellett égy aránt buzgó, Kolosvárt megtelepedett magyar családok fejei, remény tellyes bizalommal bátorkodunk a Mltgs Fő Consistoriumhoz méjj alázatossággal folyamodni, következő okon:

Már számos éveken keresztül vagyunk kéntelenek azon valóban igen szomorú helyzetben lenni, hogy szent vallásunknak vigasztaló szavait, született anya magyar nyelvünkön, forrón szeretett lelkipásztorunk szájából nem halhatjuk, mind a mellett, hogy a már említett Pásztorunk, jeles elmetehettségei mellett képes lenne szent vallásunk vigasztaló, és bátorító szavait magyar nyelven — is hirdetni, a minthogy az Urban el-nyugodott kedveseinket magyar nyelven temeti — is; az Uri szent Vacsorát azon nyelven osztogatja, azon nyelven keresztel, a házaspárokat ugyan azon nyelven áldja meg, kívánságunkra.

Alázatos tisztelettel esedezünk a Mltgs Fő Consistoriumnak, méltóztasson ezen csüggesztő kinos helyzetünk méltó számba vételével, hoz-

zánk, kik ez által az elmagyarosodást tellyességgel nem vettük czélzatba, sőt a német nyelv felette szükséges voltáról meggyőződve, arra gyermekeinket költségesen taníttatjuk; hozzánk ugyan azon Anyaszentegyház buzgó hiveihez, kik minden terheket eddig is égy aránt viseltünk, s jövendőre is viselni készek vagyunk, azon felebaráti igaz keresztény szeretetből folyó kedvezéssel viseltetni, mi szerént engedje meg azt: hogy említett lelkipásztorunk ki alkalmas volta mellett is, felsőbb engedelem nélkül ujjításokba nem elegyedhetik — a jelen meglévő diszes Anyaszentegyházban, számunkra, mivel a német nyelvet nem értjük, minden hónapbén bár egyszer tartson magyar Isteni tiszteletet; az Urban elhunyt kedveseinket, mint eddig, ugy ez után is magyarul költöztesse az örök nyugalomra; az uri szent vacsorát magyar nyelven adja fel hiveinek, magyar nyelven kereszteljen; magyar nyeiven áldja meg a házaspárokat, — mert valyon mi kötelező ereje lehetne az eskünek, mi hatása az Isten igéje bár mely Apostol általi hirdetésének, az életre, erköltsökre befolyásának, ha az, a halgatók által nem értett nyelven hirdettetnek? — ne hogy ily le verő helyheztetésünkben abban keressük menedékünket, hogy mi, kik annyira buzgók vagyunk szent vallásunk mellett, kéntelenítettünk vagy nagy magunk meg rövásával tulajdon költségünkön Magyar Papot tartani, vagy elszakadván Anyaszentegyházunktól, az Isteni tisztelet és vallásos érzések ébresztése, és táplálása végett, a különben is a helybeli Augusztai Vallástételt tartókkal egy egész Századon keresztül oly példás egyetértésben élt s hozzája most is testvéri szívvel, lélekkel viseltető Kolosvári Evang. Reformata Anyaszentegyházhoz csatlakozni.

Vigasztaló Választ várva, alázatos mejj tisztelettel öröklünk

A Méltóságos Fő Consistoriumnak

Kolosvárt Januar 27-én 1840

alázatos atyafi szolgálai

a Kolosvári csak magyarul értő Evang. Lutheranusok.
név szerint

1. Kováts Mártony (sk.)	2. Baltzár Pál (sk.)
3. Horváth János (sk.)	4. Kenyeres András (sk.)
5. Strautz András (sk.)	6. Csipkés Sámuel (sk.)
7. Simon György (sk.)	8. Litotzki János (sk.)
9. Stroltz Joseff (sk.)	10. Besztertzei Jakob (sk.)
11. Kotka András (sk.)	12. Rivnyák András (sk.)
13. Koleszár János (sk.)	14. Lewy Jozef (sk.)
15. Debitzky György (sk.)	16. Ferentzi Mihály (sk.)
17. Brezina János (sk.)	18. Selling Sámuel (sk.)
19. Rivnyák János (sk.)	20. Fektik János (sk.)
21. Urbunetz András (sk.)	22. Bágyai János (sk.)
23. Pettrisz Mihály (sk.)	24. Teslák György (sk.)
25. Galótzki János (sk.)	26. Gregor György (sk.)
27. Poleretzki Mihály (sk.)	28. Pergyek Mihály (sk.)
29. Paal András (sk.)	30. Jungfer Páll (sk.)
31. Varga Jósef (sk.)	32. Brassányi Mihály (sk.)
33. Urgon Mihály (sk.)	34. Bátso Páll (sk.)

Felzeten:

Az Erdélyi Evangelico Lutheranum Múltóságos Fő Consistoriumhoz alázatos esedezése
 a benn irt, csupán magyar nyelvet értő Evang. Lutheranusoknak.
 Mellyben, lelki tanítójuk által, hónaponként bár égszer magyar praedication tartalhatását meg engedni esedezik, fel-hozott okaikbol.

Ez a beadvány eddig felderítetlen okokból nem került a Főconsistoriumhoz. Az eredeti beadványt Herepei János találta meg a cluji-kolozsvári református kollégium levéltárában a br. Szilágyi-féle hagyatékban. A sibiui-nagyszebeni Landeskirche nem ismeri a beadványt, a clujikolozsvári ág. h. ev. egyházközség jegyzőkönyveiben említés sincs róla. Véleményem szerint ez a beadvány csak kísérlet maradt, de komoly próbálkozásá nem érett meg. Pedig az 1840-es évek liberális szellemének ékes bizonyítéka lehetett volna a Landeskirche esetleges belátóbb döntése.

Ismét múlnak az évek....

Az önkényuralom idejében, 1856-ban a magyar luteránusok megint beadvánnyal fordulnak a saját helybeli egyházközségükhöz. A beadvány szövege ismeretlen, a mai napig nem volt feltalálható. Valószínűleg a régi panaszokat sorolják fel s azonos kérésüket ismétlik meg. Az egyháztanács 1856. augusztus 17-én tárgyalja a beadványt s a kérésnek annyiban tesz eleget, hogy a sátoros ünnepek második napján kiszolgáltatandó úrvacsora osztásnál a magaryelvü éneklést megengedi. Ez az első sikeres eredmény 1798. óta! Több mint egy félszázad telt el, hogy végre a magyar szó hangosan, bár még csak énekelve, megjelenhetett a luteránus templomban!

A következő évben, 1857-ben, az egyházképviselő tagjai, nemzetiség szerint szászok, névszerint Dalchau Frigyes, Klausch János, Pieger Sámuel, Dietrich Gottlieb, Kronstaedter József és Thurner Károly, írásban kérik az egyháztanácsot, hogy a magyar luteránus hívek részére havonta egyszer magaryelvü istentisztelet tartását rendelje el. A beadvány az 1856-ihez hasonlóan elkallódott. Az egyháztanács június hó 7-én foglalkozik ezen beadvánnyal, de a tárgy fontosságára való tekintettel külön bizottságot küld ki a kérdés tanulmányozására és a bizottság véleményes jelentését írásban kéri betereszteni.

Ez a bizottság, melynek tagjai voltak Wendler Frigyes kurátor, Bömches Frigyes, Leiser Sámuel, Czirják János és Gut János, jelentését betereszti s az egyháztanács 1857. október 4-én tárgyalja a nagyjelentőségű kérdést. A kiküldött bizottság az egyháztanácsnak a magaryelvü istentisztelet kérdésében a következő rövid javaslatot terjeszti elő:
 Es solle der Antrag der Bittsteller: *einmal im Monate ungarisch zu pre-*

digen für immer abgewiesen werden. Az egyháztanács a bizottság javaslata fölött névszerinti szavazást rendelt el. A magyar szó *mellett* szavaztak: Hintz György lelkész, Hutter Sámuel és Andrasofszky János. A magyar istentisztelet *ellen* adták le szavazatukat: Bömches Frigyes, Gut János, Czirják János, Artz Rudolf és Müller Dániel.

Maradt tehát minden az 1856-i határozat mellett!

Az ébredő magyar nemzeti szellem azonban mind erősebb lesz és ez jobb belátásra bírja a szászokat is. Az 1861. január 6-i egyháztanácsi ülésen Hintz György elnök-lelkész bejelenti: több oldalról felszólították, hogy a luteránus templomban magyarul is prédikáljanak. És bár *elvben* az összes tanácstagok a magyar istentisztelet bevezetése mellett foglaltak állást, mégis a kivitel kérdésében eltérőek voltak a vélemények. Andrásosfzky János tanácstag ismételten kérte az egyháztanács ülésének elhalasztását és az összes tanácstagok berendelését, hogy a teljes egyháztanács hozzon határozatot. Javaslátát azonban mellőzték s határozatilag kimondották, hogy e nagyfontosságú kérdést az egyházképviselő elé terjesztik a következő két javaslat formájában:

1. A többség: Hintz György lelkész, Klausch János, Dalchau Frigyes és Riemann Lajos tanácsosok javaslata: Minden hó utolsó vasárnapján délelőtt teljes ünnepélyességgel magyar istentisztelet legyen, délután pedig német.

2. A kisebbség: Andrásosfzky János, Müller Dániel, Kronstaedter József javaslata: Minden hó utolsó vasárnapján délelőtt először magyar, azután pedig német istentisztelet legyen.

Az egyháztanács határozatának megfelelően az 1861. január 20-i egyházképviselői gyűlés foglalkozott a két javaslattal.

Hintz György elnöklő lelkész *német és magyar* nyelven ismertette a döntésre kerülő kérdést. Kijelentette, hogy az egyházközsége *életkérdés* a magyar istentisztelet bevezetése, mert igen sok egyháztag nem érti a német nyelvet. Az egyházképviselő elé a következő kérdéseket terjeszti megoldásra:

1. Egyáltalában legyen-e magyarnyelvű istentisztelet? 2. *Mily gyakran? Egyszer havonként?* 3. *Mikor?* A délelőtti magyar istentisztelet után legyen-e a német istentisztelet, vagy a német istentisztelet délután tartásuk meg a havi egy magyar istentiszteletű vasárnapon?

Az első kérdésre az egyházképviselő egyhangúlag igennel válaszolt.

A második kérdésben Wendler Frigyes kurátor, ez időben a város polgármestere, a német istentisztelet megrövidülését károsnak tartja a virágzó egyházközség érdekében, másrészt azonban a havonkénti egy magyar istentiszteletet kevésnek gondolja, s ezért azt a közvetítő indít-

ványt nyújtja be, hogy minden vasárnap délelőtt német-, délután pedig magyar nyelvű istentisztelet tartassék. A sátoros ünnepeken pedig — régi szokás szerint — az első napon a németek, a második napon pedig a magyarok éljenek az úri szent vacsorával.

Hintz György lelkész egységesítő indítványt javasolt: Minden vasárnap magyar- és német nyelvű istentisztelet legyen, oly módon, hogy amelyik vasárnap délelőtt német nyelvű istentisztelet van, azon vasárnap délután magyar nyelvű istentisztelet legyen.

Hintz Györgynek ezt a javaslatát az egyházképviselő túlnyomó többsége elfogadta.

Gebbell Károly egyházképviselő, ki a Wendler-féle javaslatot támogatta, célszerűnek tartotta volna, ha az elnöklő lelkész jelen határozatot a németül nem tudó egyháztagnak névsorával együtt terjesztené fel a Főconsistoriumhoz. Hintz György lelkész azon kijelentésére azonban, hogy az egyházi főhatóságok már több mint két éve ebben a tárgyban tett számos felterjesztésére határozott választ nem adtak, az egyházképviselő Gebbell Károly indítványát elvetette.

Végezetül az egyházképviselő az első magyar nyelvű istentisztelet időpontjául április hó első vasárnapját jelölte ki és annak előkészítésére egy bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak: Hintz György lelkész, Hutter Sámuel, Dalchau Frigyes, Kovács Márton, Zágráb János, Koleszár János, Burpriger Mihály, Gunesch Károly és Klöss József jegyző.

Az 1861. március 24-i egyházképviselői ülés elrendelte a német- és magyar nyelvű istentiszteletek sorrendjének megállapítását s két nyelvű nyomtatványban a hívek között való szétoztását. Ugyanezen a gyűlésen az 5. pontban Hintz György lelkész indítványára határozatilag kimondták, hogy: 1. az első magyar nyelvű istentisztelet húsvét első vasárnapján lesz; 2. az egyháztanács és az egyházképviselő tagjai ezen a napon a sekrestyében gyűlekeznek és az istentisztelet megkezdésekor „in corpore” a főajtón vonulnak be a templomba.

Így is történt.

1861. március 31-én hangzott el a luteránus templomban az első magyar prédikáció: Hintz György lelkész tartotta¹⁰, ki a változott idők

¹⁰ Az 1861. március 24-i egyháztanácsi ülés elrendelte a német- és magyar nyelvű istentiszteletek sorrendjének megállapítását és két nyelven való kinyomtatását. Ilyen nyomtatott példányt a levéltárban nem találtam. De hogy ez megtörtént, bizonyítja az 1887. évről kiadott évkönyv, mely a 21. és 40. oldalon közli az 1888. évre megállapított, változó német- és magyar nyelvű istentiszteleti sorrendet. Hasonló istentiszteleti sorrend jelent meg az 1899. évről szóló Mozzanatokban az 1900. évre a 14. oldalon. Közli a sorrendet az 1901. évről szóló Mozzanat a 16. oldalon. Az 1909. évről szóló Értesítő 54.

közepelte felismerte a magyarság növekedő erejét s az erőteljes fejlődésnek induló magyar szellemet. A magyarság hálás módon róta le iránta tiszteletét. Gyönyörű szép, ötvös munkával diszített ezüst kelyhet s kehelytálcát adományozott a magyarul szónokló Hintz Györgynek. Ezt az ajándék-kelyhet a Hintz-család ereklyeként őrzi s nemes hagyományként a családhoz tartozó minden újszülöttet ezzel a kehellyel keresztelnek meg. Az ajándékkehely családi szokást honosított meg, örök időre jelezve, hogy a német törzsű Hintz-család hitvallást tett magyarsága mellett.

Dr. Jászay Károly

oldalán olvassuk: „Magyar istentiszteletet tartunk minden vasárnapon és ünnepnapon de. 10 órakor, német istentiszteletet tartunk minden hó első és harmadik vasárnapján de. 11 órakor.” (L. ugyanezt az 1910. és 1912. évről szóló Értesítő 58. illetve 67. oldalán.) Az 1914. évről szóló Értesítő 14. oldalán ez áll: „A háború kitörése óta a keitős istentiszteletek oda módosultak, hogy minden hó első vasárnapján de. 10 órakor német, a hónap többi vasárnapján de. 10 órakor magyarnyelvű istentiszteleteket tartunk.” Ezt a rendszert az tette szükségessé, hogy lelkészeink is bevonultak katonai szolgálatra és a luf. templomban az istentiszteletek megtartásában a magyar testvéregyházak felkért papjai is segédkeztek.

1918-ban az egyháztanácsai határozat ismét a régi rendet léptette életbe: „Minden vasárnap magyar nyelvű istentisztelet 10 órai kezdettel; minden hó első és harmadik vasárnapján de. $1\frac{1}{2}$ 12 órai kezdettel németnyelvű istentisztelet.” (L. Értesítő az 1917. évről. 36. l.)

Az Egyházközségi Bizottság 1924. április 10-i és 1924. augusztus 28-i ülésén kimondja, hogy minden hó első és harmadik vasárnapján magyarnyelvű, a második és negyedik vasárnapján németnyelvű istentisztelet tartassék, Hasonló paritásos alapon rendezi a sátoros ünnepek istentiszteleti sorrendjét is.

Így van ma is.

Niriş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynév- történeti viszonyai a XIII—XX. században.

(Befejező közlemény.)

VI.

A történeti és jelenkori anyag összegyűjtése előbb idézett tanulmányaimban kifejtett alapelvek szerint történt. A helynevek feldolgozása során nemcsak a tő-helynevet, de annak származékait is felvettem. Figyelemmel volt a gyűjtő a helynevek magyar alakja mellett a rumén alakokra is; ezt ahol lehetett, a magyar helynév után adom.⁸² A magyar helynév után [ ]-ben álló szám a helynévtérképen szereplő szám, a ( )-ben álló jelzés a területen folyó gazdálkodásra vonatkozik.⁸³ A *-os sorszámú helyneveket a helyszíni gyűjtés ma is élőknek bizonyítja.

⁸² A rumén helyneveket és a magyarokat is nyomdatechnikai okokból csak nagyolt átírásban közlöm. A külön rumén hangok jelzésére használt jelek a következők: ə = rumén köznyelvi ä, ı = í. Egyebekben az összes helyneveket fonetikusán közlöm; a különleges jelzéseket a rumén családnevek esetében is alkalmaztam.

⁸³ Rövidítéseim: á = árok, e = erdő, gyü = gyümölcsös, k = kaszáló, ko = kopárterület, kt = kert, kev = kevés, l = legelő, ma = malom, n. h. = nevű (nevezetű) hely, o, old. = oldal, p = patak, pu = puszta, r = rét, sz = szántóföld, szö = szőlő, te = temető, tktl = terméketlen, HNtDolg = Hely- és Népiségtörténeti Dolgozatok. — MNy = Magyar Nyelv. — Nyr = Magyar Nyelvőr. — NytSz = Magyar Nyelvtörténeti Szótár. — MTsz = Magyar Tájszótár. — EtSzt = Magyar Etymologiai Szótár. — A felhasznált forrásokat a gyűjtemény végén összesítve, évszamos felsorolásban közlöm. — Az oklevél-szövegekben ( )-be tett rész saját betoldásom. Az oklevélszövegeket lehetőleg betűszerinti lejegyzésben adom.

205. **Kishágó alatt.** 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Kis Hágó alatt* (k.). — Az előbbi helynév által jelzett terület alatti határ-részre vonatkozott.

206. **Kishíd.** 1784: Az Alsó v. Czoptelke felől való Fordulóban; A' *Kis Hid* felett (sz.). — Valószínűleg a mai Sókút uccáról való híd [7] előbbi neve ez lehetett.

207. **Kismalom.** 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Kis Malom* iránt a' Szigetbe (sz.). — A mai Kölesmező [104], illetőleg a „Dézsre“ vezető régi ország út [65] alatt a Bándó patakon [214] állott egykori malom neve; ma, a különösen nyárban sekélyvizű patakon nincs malom. Régen a malom a mai Kismalomrét [205] közelében állhatott, de lehetséges az is, hogy e rét csak a malomhoz tartozott, azonban azzal nem állott területi összeköttetésben.

208. **Kismalomnál.** 1784: *Kis malomnál* hidak közt; másutt: a' *Kis Malomnál* (sz.) és A Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Kis Malomnál* a' Tóónál (k). 1787: A Felső, Sz: Margita felől való Fordulóban(an): A *Kis Malomnál* az ország úttján fejül a' Kurta n. Láb (sz.). 1825: A' *Kis malomnál* az also Köles mező az utonn alol (sz.). A *Kis Malomnál* (sz.). — A *Kismalom* körül elterülő határrész neve.

209.* **Kismalomrét** [205] (sz) — r. *Ritu Móri*. — Az egykori Kismalomhoz tartozó rét neve. A rumén helynév *Malomrét*-ét jelent.

210. **Kispatak.** 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban; A' *Kis Patakon* (sz.); alább; A' *Kis Patak* mellett a' Közbe (sz.). — A mai Cop-telki patak [154] előbbi neve lehetett; ez a Bándó patakba [214] folyó patakocska emezzel szmben valóban *kis* folyóvíz.

211. **Kispatak mellett.** (k.) 1784-ben a Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón' említik. — Vagy az előbbi Kispatak vagy a Koristyelről jövő patak [162], vagy a Pusztá szőlőből lefolyó patak [161] körül elterülő határ-részre vonatkozott.

212. **Kistilalmas erdő.** 1784: Az Alsó v. Czoptelke felől való Fordulóban; A' *Kis Tilalmas Erdön* (sz.); alább: A' Réstyán és *Kis Tilalmas* n. h.-ben... mindenféle elegendes speciesű Fák-ból álló Fialatos e. — A mai Restyán [153] környékén legeltetési és vágatási tilalom alatt lévő erdő neve lehetett.

Kojim l. Kójink.

213. **Kójink** [46] (sz, k). — r. *Kolimba* 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Kojinkba* (sz); alább: A' *Kójimba* (sz), A' *Kóink* mellett (sz). 1825: a' Felső Fordulóba: a *Kóinknál* (sz.). — A helynév eredete ismeretlen; a rumén helynév a magyar-ba ragos helynévalak (*Kojimba*) átalakított kölesönzésének látszik. Az ilyen alak itt és Erdélyben ma is elég gyakori. (L. előbb *Ferhona* és alább *Sáráing* címszó alatt!)

214. **Kójing bérece.** 1784: A' *Kóink Bérczin* (sz). — A mai Kojink [46] tetejére vonatkoztathatták e helynevet.

215. **Kójink előtt.** 1784: A' *Kójink előtt* (sz) (szomszédja) egy felől... a' Tövises pusztá ódal. — A Kojink [46] előtt elterülő határrész neve.

216.* **Kójink feneke** [47] (sz, k, e) — r. *Fundu Kolimbi*. 1784: A' *Kojink feneke* (k.) (szomszédja) ab altera az Erdő. — A Kojink [46] hátsó része, *feneke*. A helynév utótagja az erdélyi helynévanyagban gyakori.

217. **Kojink kapussa** (sz.) 1784: A' *Kojink Kapussába* (sz.). — A Kojink [46] elején állott egykori mezőkapu (tanorok kapu, porgolátkapu) emlékét tartotta fenn ez az okleveles adat.

218.* **Kojink teteje** [156] (sz, k). 1784: A' *Kójink tetőn* (sz). — A Kojink [46] legmagasabban fekvő részének, *tetejének* neve. Az 1784-ben a „Szólu. Dob.

Mon.“ idézte *Koringtető* csak e helynév elírása vagy sajtóhibából keletkezett alakja lehet, hisz az eredeti forrásban ilyen alakra nem akadtam.

219.* **Kokashegy** [148] (sz.). A helynév előtagját ritkán *Kakas* alakban is ejtik. — r. *Gyálu Kokosuluj*. 1784: A *Kokashegy* alatt (sz.). — Bár országszerte gyakori helynév, a helynévképződés alkalmával szerepet játszó mozsanatra a helynévből nem következethetünk. Itt nem lehet olyan esetről szó, mint amilyenről egy előbbi dolgozatomban szoltam (Vö. *Adatok* 229 ill. 20.).

220. **Kokashegy alatt**. 1784-ben említik. — Az akkor még külsőséghez tartozó Kokashegy [148] alatti területre vonatkozó helynév volt.

221. **Kokashegy megett** (sz.). 1784-ben említik. — A Kokashegy [148] megett elterülő határrészre vonatkozathatták.

222. **Kokashegy ódal alatt** (sz.). 1784: A' *Kokas Hegy odal alatt* (sz.). — A Kokashegy [148] alatti területre vonatkozó helynév.

223. **Kokashegy tető**. 1784: A' *Kokas hegy tetőn* (sz.). — A Kokashegy [148] legmagasabban fekvő részének neve lehetett.

224. **Kokashegy vége**. 1784: A' *Kokas hegy végibe* (k). — A Kokashegynek [148] az Alsószoras [74] felé eső részét nevezhették így.

225. **Kokashegyi árok** (á.). Először 1871 körül említik; ugyanitt előfordul a helynév előtagja *Kakashegyi* alakváltozatban is. — A Kokashegyről [148] a Bándó patak [214] felé lejtő időszakos vízfolyás neve.

226.* **Kokashegyre járó ucca** [149] (u). — r. *Drumu lá Gyálu Kokosuluj*. — A belsőségben a Kokashegy [148] felé vezető utca neve; előtagja néha *Kakashegyi* alakban is hallható.

227.* **Kokasiratványa** [155] (k). Előtagját *Kakas* alakban is ejtik. — r. *Lazu luj Kokos*. — Mind a magyar, mind a rumén helynévalakból arra következtethetünk, hogy a helynév előtagjában tulajdonnév, valószínűleg ragadványrész maradt ránk. *Kakas* — *Kokas* családnévet e közégből nem tudunk kimutatni.

228. **Kokoseri ucca**. 1871 körül: *Kokoseri útsza*. — A bejegyzés szerint délről északra a *Pusztabérc dűllőbe* [90] vezet; e szerint a *Térkút uccájára* [6] vonatkozathatnók. Magam azonban a *Kakashegyre járó ucca* [II. 149] rövidebb **Kakashegyi ucca* rumén szájon elváltozott és visszakölcsönzött alakjának tartom.

229. **Kokosra járó ucca**. 1871 körül: *Kokosra járó útsza*. A *Kakashegyre járó ucca* [149] rumén *Drumu lá Gyálu Kokosuluj* alakjának hatására keletkezett névváltozat lehet.

230.* **Komandó** [43] (ház). Másik, valószínűleg hivatalos eredetű neve: *Sóórtánya*. — r. *Lá Komandá*. — A régi sóórtánya neve; ma üresen áll.

231. **Kopacok között** (sz.). 1825: a' Felső Forduloba. A' Szász rétyián felyül a' *Kopatzok közöt* levő nagy lab (sz.). — A Szász rétye [66], a Gírbó [210] és a Csutkók között [211] által körülhatárolt terület valamelyik részére vonatkozó helynevezés volt.

232.* **Kontrásiratvány** (k). — r. *Lazu Kontrásuluj*. — A helyi magyarázat szerint azért nevezik így, mert tulajdonosa adta ki a Sósútból [163] a sósvizet.

Koringtető l. Koink teteje.

233.* **Koristáj dűllő** [77] (pu., e., sz.). — r. *Koristyéj*. 1784: A' *Koristáj* n. h.-ben... Fiatalos Tölgy fákból áll e., ab Oriente a' Margitai Határ szél, a Meridie a' *Koristáj* és Sülyet Vár n. h.-ek, a' Septemtrione a' Margitai határban lévő Bükkös e., ab Occidente a' Ferhona úttya... 1864: *Koristály* [határrész kristályforrással (l)]. — A helynév eredetét nem ismerem; az 1864-es adathoz fűzött magyarázat csak tudálékos szófejtési kísérlet. A

*Kristáj-ból magyar szájon legfeljebb *Keristáj > *Kerestáj — *Kiristáj* > **Keres(z)táj* — *Kiris(z)táj* lett volna, rumén ajkon pedig *Krisztáj — *Krisztáj > *Krisztáj*.

234.* *Koristáj erdő* [86] (e). — r. *Koristyěj*. 1758: *Koristej* és Belevár nevezetű erdők is... tilalomban tartattak és tartatik (!). 1784: *Koristály*. — A *Koristáj* [77] feletti nagy kiterjedésű erdő neve.

235. *Koristáj előtt* (sz.). 1784: A' *Koristáj előtt* az úton fellyül (sz.). — A *Koristáj* [77] ciótt a Bándó patak [214] felé eső terület neve lehetett.

236.* *Koristáj híggya* [217] (hid). — r. *Pódu lá Koristyěj*. — A *Koristály*-ról jövő patakon [162] átvezető híd neve.

237.* *Koristáj kútyya* [100] (kút). — r. *Fyntyna lá Koristyěj*. — A *Koristály*-ról jövő patak [162] völgyében levő kút neve.

238. *Koristájódal*. 1784: A' *Koristáj ódalba* (sz.). — A *Koristáj* [77] oldalas részére vonatkozó helynév volt.

239.* *Koristájvogy kútyyanál* [171] (k.). — r. *Lá Fyntyna Koristyěji*. —

240.* *Koristályról jövő patak* [162] (p.). — r. *Pæru gyin Koristyěj*. Először 1871-ben említik. — A *Koristáj* düllőből és erdőből [77 és 86] jövő időszakos vízfolyás neve.

241.* *Kovács iratvány* [40] (sz.). — r. *Lázu luj Kovács*. — A község egyik legrégebbi családjának, az 1599-ben már itteni lakósnak említett *Kovács* család nevét tartotta fenn a helynév.

242.* *Kölesmező* [104] (sz, k). 1784: A' *Köles Mező* n. h.-ben lévő Láb (sz.). 1787: A Felső, Sz: Margita felől való Fordulób(an): A *Köles Mező* n. H.-ben lévő Láb (sz.). 1825: a' Felső Forduloba: A' *Köles mezőbe* (sz.). (É.-ről szomszédja) a' Falu rettye. — A helynév a régi gazdálkodás emléke. Régebb az alsó, a Bándó patak [214] felé eső részét Alsökölesmezőnek (l. ott!) hívták.

243. *Kölesmező árka*. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Köles Mező árkán* (k.). — Valószínűleg a 63 és 104-es szám között látható kis árok, időszakos vízfolyás neve volt.

244. *Körtvéjfánál lévő láb*. 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Körtvély Fánál lévő Láb*. 1787: A *Körtvély fánál lévő Láb* (sz.). — A határnak a Bándó patak [214] jobb partjára eső területén valami vadkörtefáról elnevezett része. A *körtvéj* a *körte* szó régiesebb nyelvjárási alakja.

245. *Köz*. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' Kis Patak mellett a *Közbe* (sz.). — A Coptelki patak [154] környékén, a falu felé eső területen kell keresnünk e név helyét.

246. *Középarok előtt*. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Közép Arok előtt* (sz.). — A mai Középarokajja düllő [58] és a Bándó patak [214] között elterülő határrészre vonatkozhatott.

247. *Közébbirc*. 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón; A' *Közép Birczen* (sz.); alább: A' *Közép Bérczen* (sz.) (szomszédja) egy felöll az e. — A helynevet helyrajzilag nem tudom meghatározni. A helynév utótagja e falu nyelvjárási í-zését mutatja.

248. *Közkút* (kút) 1898 körül: *közkút* (kút). — A falu itatókútjai között említik. Helyrajzilag nem tudom meghatározni.

249.* *Középarokajja düllő* [58] (k, sz.). — r. *Tyozépár*. 1784: A' *Közép Arokba* (sz.). 1871 körül: *Közép árok alya* (kev. k., l, sz, á, út). — A rumén helynév a magyar alak kétségtelen származéka, viszont a kölcsönzött rumén alak visszakölcsönzése révén a magyar lakosság ajkán néha *Középar* alakot is hallani. Egyébként a helynév előtagjának *Közép* alakja hangzóilleszkedéssel alakult nyelvjárási sajátosság.

250.* **Közöparokajji árok** [61] (á.). — A Közöparokajji düllőben [58] levő időszakos vízfolyás neve.

251.* **Közöparokajji út** [169] (út). — r. *Drumu lá Tyozépar*. — A Közöparokajji düllőbe [58] vezető út neve.

252.* **Kőbányáknál** [82] (e, kőbánya). — r. *Lá Báj*. — A rumén alak szókatlan köleszónés a magyarból; a magyar *bánya* szóból inkább *bájá*-t vár-nánk (Vö. a *Baia Mare* (Nagybánya) helységnévvvel!).

Kuckók között l. Kemencék között.

Kukorica ucca l. Falu felett Kukoriča ucca.

253. **Kurtaláb** (sz). Először 1784-ben említik. 1787: A Felső, Sz. Margita felől való Fordulób(an): A Kis Malomnál az ország úttján fejjül a' *Kurta* n. *Láb* (sz). — A mai Kismalom réttye [205] táján, a régi Kismalom melletti szántóföld neve volt.

254. **Kutas irotványa alatt**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Kutas Irotványa alatt* (sz.). A Kutus irotvány [158] alatti határ valamelyik részére vonatkozott.

255. **Kutas kertye alatt** (sz.). 1784: A' *Kutas Kertye alatt* (sz.). — A közelebről helyrajzilag meg nem határozható területet jelöl. Talán az 1784-es Jobbágy és zsellérösszeírásból ismert néhai gr. Kornis Zsigmond zsellére, Kutus Tagyer területére vonatkozó helynév.

255. **Kutos**. 1781-ben minden közelebbi adat nélkül említik. E helynév is a *Kutas* — *Kutos* — *Kutus* családnévvvel áll összefüggésbe.

257.* **Kutus irotvány** [158] (k, sz). — r. *Lázu luj Kutus*. 1784: Az Also vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Kutas Irotványa* alatt (k) (szomszédja) egy felől... az e; alább: A' *Kutas Irotványa* n. h.-en (e)... ab oriente a Czoptelki határ... a' Meridie u. a. és Szamos-Ujvár Németi Határok. 1825: A' *Kutus irotványánál* (e). 1864: *Kutas irotvány*. 1871 körül: *Kutas Irotvány* (k, sz, e, l, á, út). — A helynév előtagjában levő *Kutas* családnév már 1679-ből kimutatható; 1745-ben *Kutos*, 1759-től *Kutus* alakban fordul elő.

258.* **Kutyaláb iratvány** [201] (k). — r. *Lázu luj Kutyaláb*. — Az előtag egy, a faluban ma is élő ember ragadvány-neve; ez az ember irtott e területen.

259. **Lapos**. Csak 1812-ben fordul elő. Valószínűleg elírás vagy sajtóhiba a *Lápos* helyett.

260. **Laposódal** (sz). 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' Bergej odalba a' *Lapos odalba* (sz.). — Ha a helynév nem elírás a *Laposódal* helyett, akkor a Bergej [18] környékén valamelyik fensíkossal talajemelkedés oldalrészének neve volt.

261.* **Lábak között** [147] (sz). — r. *Intre Láburj*. — Az előtagban a földosztásban szereplő és kisebb-nagyobb földdarabot jelentő *láb* köznév többese látható. A rumén helynév a magyar fordítása.

Lápos l. Lápos düllő.

262.* **Lápos árka** (á). 1754: Az also Fordulo: A' Láposba (k.)... (szomszédja) napkeletről a' *Lápos árka*. — A *Lápos düllőn* [146] átmenő időszakos vízfolyás neve.

263.* **Láposdüllő** [146] (sz, k). — r. *Lopus*. 1898 körül: *Lepus*. 1754: Az also Fordulo: A' *Láposba* (k.)... (szomszédja) nap keletről a' Lápos árka. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Láposba* (sz.), a' *Láposba* az Árok mellett (sz.). 1864: *Lápos* (ingoványos hely). 1871 körül: *Lápos düllő* (k, sz, l, e, út; malomház kétkövű malommal). — Valószínűleg a Lápos árka [152] melléke régebben vizenyösebb talajú volt; innen származhatott a düllő neve. Megjegyzendő, hogy mint bevezető fejtegetéseimben

jeleztem, községünkben nagy vízrajztörténeti változások folytak le; e változásokat csak a helynevek tükrözik.

264.* **Lápos közze** [112] (u.). — r. *Ulică Lapusului*. — A Lápos árka [152] közelében fekvő utcácska és falurész neve.

265.* **Láposúttya** (út). — r. *Drumu lui Lapus*. — A faluból a Lápos dűlőn [146] át vezető mezei út neve.

266. **Láposi patak** (p.). 1871 körül említik ilyen néven a *Lápos árka* [152] nevű időszakos vízfolyást.

267. **Láposi ucca**. Másként: *Lápos ucca*. 1871 körül: *Láposi* vagy *Lápos útsza*. — Talán a Lápos közze [112]-ből a Lápos úttya [42] felé kivezető utca hivatalosan illetőleg a telekkönyvi felmérők által adott neve lehetett. Ma nem ismerik.

268.* **Lenmező** [142] (k.). — r. *Lénmezœu*. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Len-Mezöbe* (sz.). — A faluban a lakosok felvilágosítása szerint régebben nagyon sok lent termeltek és mivel fordulós gazdálkodással művelték és művelik a földeket, a *len*-vetéseknek egy helyütt, éppen e területen kellett lenniök.

269. **Lenmező kútya**. 1784: A' *Len Mezö Kuttyónál* (k.). — A Lenmezőben [142] lévő kút neve volt.

270. **Lenmező rétye** (k.). 1784: A' *Len-Mezö Rétyin* (k.). — A mai Lenmezőhöz [142] tartozó k. neve volt.

271.* **Lécfalvi gödre** [143] (sz.). — r. *Groapă lui Lécfálvi*. — A helynév előtagjában az itt 1807-től kimutatható *Lécfalvi* család neve szerepel. A rumén helynév vagy a magyar fordítása, vagy önálló képződés lehet.

272. **Lénárcan**. 1731: *Lénárcean*. — Alighanem az alábbi helynév elírásból vagy sajtóhiba útján keletkezett alakja, esetleg népszájon született alakváltozata.

273. **Lénárd** (sz.). 1746: a Szilágytői Patak(an) *Lénárd* n. h.-ben (sz.). A Săluțiu—Szilágyezzeg községgel közvetlen szomszédságban levő Szilágytői patak dűllő [160] valamelyik részének neve volt.

274. **Lénárd pataka**. Csak 1731-ben említik. — A Szilágytői patak dűllő [160] részének, valami időszakos vízfolyásnak a neve lehetett.

275. **Liget**. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Ligetem* (sz.). — Kétségtelenül azonos a mai *Lüget* [79] helynévvel.

276. **Lüget** [79] (k.). — Kétségtelenül az előbbi helynév alakváltozata. Úgy látszik, hogy a *Lüget* alak újabb fejlemény, hisz az okleveles adatok itt is meg a szomszédos Unguraș—Bálványosvávalánál¹ is a *Liget* alakot mutatják régebbi alaknak. Lehet azonban az is, hogy a források íróit a köznév szokottabb *liget* alakja befolyásolta, és így lett a régebbi *Lüget*-ből *Liget* alak.

277. **Magozsborozda** (sz.). 1733: A Felső Fordulóban: A *magos Borozda* n. h.-n (sz.). 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Magos Borozdán* (sz.). — Helyrajzilag közelebről nem határozhatom meg; talán a Várajjára vezető út [140] feletti oldalas területen lévő szántóföldekre vonatkozhatott a helynév.

278. **Magyarmező**. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Magyar-Mezöbe* (k); alább: A' *Magyar Mezöbe*... ab Una a' Kozárvári Határ. — A szomszédos Cuzdrioara—Kozárvárral határos területen, a határolásból ítélve a Malomerdő [70] és Gyertyános [73] táján fekvő k.-ra vonatkozott.

¹ Vö. 1764: *Ligetszegb(en)* (MNMúz. Levéltári oszt. gr. Bethlen es. lvt.) és 1864: *Lüget* (Szolm. Dob. Mon. II, 134).

279. **Magyarmező tető** (k). 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Magyar mező tetőn* (k.). — Az előbbi helynév által jelzett terület legmagasabban fekvő részére vonatkozott.

280. **Magyarosdomb**. 1731-ben említik. — A mai Magyaroskút [23] környékén fekvő dombok valamelyikének neve volt.

281. **Magyaroskapus** (sz.). 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Magyaros Kapusnál* (sz.); alább: A' *Magyaros Kapusba* (sz.). — A Magyaroskút [23] környékére vonatkozó helynév lehetett; a helynév az egykor itten állott *mezőkapu* emlékét tartotta fenn.

282.* **Magyaroskút** [23] (kút). — r. *Fintná lá Mágyárosvápá*. — A helynév rumén alakja a történeti forrásokból ismert *Magyarosvápá* helynevet tartotta fenn.

283.* **Magyaroskútnál** [22] (k). — r. *Lá Mágyárosvápá*. 1784: A' *Magyaros Kútnál* (sz.). — A Magyaros kút [22] környékének neve. A rumén helynév alak a régebbi *Magyarosvápá* helynevet tartotta fenn.

284. **Magyarosvápá**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A *Magyaros Vápában* (sz.); alább: A' *Magyaros Vápába* (sz.). — Nagyjában a mai Magyaroskútnál [22] helynév által jelzett terület régebbi, ma csak rumén szájon élő neve.

285. **Malomárka mellett** (sz.). 1733: Alsó Fordulóban: *Malomárka mellett* (sz.). — Helyrajzilag a hiányos történeti adatok alapján nem tudom elhelyezni; valószínű, hogy a Malomúttya [150] környékére vonatkozott.

286.* **Malomerdő** [70] (e). — r. *Gyálu Móri*. 1871 körül, mint erdős terület, a határ XIX. számú dűlőjét említik. — A községen átfolyó Bándó patak [214] valamelyik malmához tartozott ez az erdőség.

287.* **Malom úttya** [150] (út). — r. *Drumu lá Moriská*. — Ennek a környékén, a Bándó patakon [214] a múlt század végén még malom állott.

288. **Malomhoz vezető út**. Az 1871 körül említett út azonos lehet a Malom úttyaival [150].

289. **Malomnál** (k.). 1733: Alsó Fordulóban: a *Malomnál* (k.) — A Malom úttya [150] környékén állott malom körüli terület neve volt.

290.* **Margitára vezető út** [138] (út). — r. *Drumu la Szimárgitá*. 1784: A' Margitára járó útnál (k.); alább: A Margitai útnál (sz.). — A szomszédos Marghita—Szentmargitára vezető út neve.

291. **Marosán Nátuj kerte mellett** (k.). 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Marosán Nátuj Kerte mellett* (sz.). — Az 1784-ben említett néhai gr. Kornis Zsigmond jobbágya, Marosán Ignát kertje mellett fekvő területre vonatkozott.

292. **Mátyásbongord alatt**. 1784: A' *Mátyás Bongord alatt* (k.). — A mai *Mátyás bongort* alatti területre vonatkozó helynév volt. A *bongort* — *bongord* alakváltozat más vidékről is kimutatható (L. előbb!).

293.* **Mátyásbongort** [81] (tővises, bokros hely, sz. l.). — r. *Mátyásbongurj*. 1731: *Mátyás Bongor*. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Mátyás Bongorba* (sz.). — „Szoln. Dob. Mon.“ V. 277 a helynév közlésekor (-)ben hozzáfűzi, hogy *Bongor = Baumgarten*,¹ gyümölcsös megrövidített (!) alakja. Természetesen ez az állítás csak olyan értelemben igaz, mint ahogy azt magam már előbb a *Bongord alatt* helynév esetében kifejtettem.

294. **Melegágydülő**. 1899 körül, mint a rumén *Viile melegogyuluj* magyar előzőjét említik. Más forrásból nem mutatható ki. Magam úgy vélem, hogy

¹ Magam szedtettem *dült* betűvel,

e helynév-alak téves kiköveztetés eredménye a *Melegoldal helynév helyett; a rumén helynévalak egészen jól értelmezhető az alábbi 1784-ből ismert *Melegódal szőlő* fordításaként.

295.* **Melegódal** [20] (p. sz.). — r. *Lá Mélégodál*. 1731: *Melegódal*. 1784: *A Meleg ódal* Szőlő alatt (sz.). — Napsütötte, verőfényes oldal neve.

296. **Melegódal alatt** (sz.) 1784: *A' Meleg ódal alatt* (sz.); alább: *A' meleg oldal alatt* (sz.). — Az előbbi helynév által jelzett terület alatt elterülő határrész neve volt.

297.* **Melegóдали szőlőtető** [215] (sz. k.). — r. *Vîrva Vîi lá Melegodál*. — A helynév a verőfényes Melegódal [20] felső részém üzőtt szőlőművelés emlékét őrzi.

298.* **Mérgestő** [170] (tó). — Valószínűleg a régebbi *Dühöstő* ugyanerre a vízrajzi tényezőre vonatkozó helynév. Talán rossz vizéért kapta nevét.

299.* **Mészáros ódala** [199] (k.). — r. *Koásztá Mnyészárosuluj*. — Az először 1612-ben, utoljára 1787-ben emlegetett *Mészáros* család neve maradhatott fenn e helynévben.

300.* **Minyusné gödre** [151] (sz. k.). — r. *Groapá luJ Mingus*. — A helynév előtagja személynevet őríz; a rumén alak a magyar fordítása.

301. **Nagybűk** (e). 1784: *A' Nagy Bűk* (vulgo *Dosz*) Édes domb és Csungerát n. h.-ben egy Contiguitásba vagon rész szerint nagy élő Tölgy, Csere és nagyobbára ugyan nagy élő Bűk Fákából álló e... (szomszédja) egy darabig ...a' Bálványos Várallyai és Batoni Határt Szeparáló Szekér út... a' Meridie hosszára a' Czoptelki Tilalmas e. — Nagyjában a mai *Bűk* [27] helynév jelzette területre vonatkozó név volt.

302. **Nacésörgő**. 1784: *A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: Az Aknábsa a' Nagy Csorgonál* (sz.). — Valahol az Aknásvögy düllőben [48] levő területre vonatkozó, kétségtelenül vízrajzi névből keletkezett hatámnév.

303. **Nagyhegy** (szö). 1784: *Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' Nagy hegy* alatt (sz.). 1817: *Nagy hegybe* (szö). — Helyrajzilag nem tudom közelebről meghatározni.

304.* **Natykőz** [12] (u.). — r. *Ulisofará Kúrci*. — A II. belsőség térképén a 67 és 111-es telek között haladó utcácska és a környezetébe levő falurész neve. A rumén helynév fenntartotta annak emlékét, amit az 1784-es összeírásból tudunk, hogy t. i. az I. belsőségtérképén 20–25 sorszámmal jelzett telek a XVIII. század első felében gr. Kornis udvarház (r. *curte* udvar, nemes háztelek) volt.

305. **Nagyországút** (1784). A falun kersztül haladó út, ma csak megyei út neve.

306. **Nagymező** (r.). 1784-ben az alsó fordulóban említik.

307. **Nagy rét** (k.). 1754: *A' Nagy rét szélibe* (k.)... (szomszédja) fejl az e... XVIII. század vége: *Felső Fordulóban a' Nagy rét szeljiben* (k.). — Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

308. **Nagyszőlő** (szö.). 1802: *A nagy szőlő n. h.-en* (szö.). — Közelebről nem tudom helyrajzilag meghatározni.

309.* **Nagyucca** [116] (u.). Másik neve: *Főucca*. 1871 körül: *Nagy útsza*. — A Falun átvezető legnagyobb és legrégebbi utca neve (L. még előbb *Főucca* címszó alatt!).

310.* **Németiratvány** [202] (k.). — r. *Lázu Nyámculuj*. — Miután *Német* családnév nem mutatható ki, csakis népnévet őrízhet a helynév előtagja.

311.* **Németkőz** (u.). — r. *Ulicá Nyámculuj*. — A helynév az egykori szász lakosság késői emléke. Ebben az utcában és falurészben húzódtatt meg a pusztuló szászságnak utolsó töredéke és így maradt fenn napjainkig az innen kipusztult népfaj emlékeként e név.

312. **Nyári kertye végibe** (k.). 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Nyári Kertye végibe* (k.). — A mai Rucuka kútya [95] táján, a Nyári Pista, gr. Kornis István jobbágya telke végében levő területre vonatkozó helynév.

313.* **Nyerges** [29] (pu, k, sz.). — r. *Lá Nyérgés*. 1731: *Nyerges*. 1784: A' *Nyerges* alatt (sz.); *Nyergesbe* (sz.). — Szoln. Dob. Mon. V, 271 szerint ebben és a Várút nevű határrészben bronz tokos vésőket és pénzeket találtak; szerinte ez arra vall, hogy a bányaművelés már az őskorban is virágzó volt. E vésők közül mintegy 6 darabot Kádár József maga is látott Bród Lőrinc dej-dési bádogosnál. A vésők mindenikének díszítése más és más volt. (I. h.)

314. **Nyergezbére** (e). 1784: *Nyergesbércz* (e); alább: A' Praedikátoron, *Nyerges Bérczin* és Gehelt oldalon egy Contiguitásba vagyon... Fiatalos nagyobbára Tölgy és Csere Fákból álló e... ab oriente a' Porgolát Kert vagy-is a' Falusiak közönséges Erdejek. — A Nyerges [29] legmagasabb részének neve lehetett.

315.* **Nyergeskút** [187] (kút). — A Nyergesben [187] lévő kút neve.

316.* **Nyulak iratványa** [144] (k.). — r. *Lázu luj Jépurí*. — Valószínűleg a hely régebbi nyúlban való gazdagsága adta a helynévképződéshez a szemléleti alapot. A magyar helynévnek megfelelőleg inkább *Lázu Jepurilor rumén alakot várnánk; a jelenlegi rumén helynévből arra lehet következtetni, hogy a harmadik tag ragadványnevet őrzött meg.

317.* **Ódal** [218] (sz.). — r. *Koasztá*. — Közvetlenül a belsőség feletti hegy-oldal neve. A rumén helynév a magyar jelentésbeli megfelelője. A magyar helynév egy *Sarájing oldal*-féle helynév utótagjának a rumén helynév hatása alatti önállósulása révén keletkezhetett.

318.* **Oláút** [37] (sz.). — r. *Káléjá Copuluj*. 1731: *Oláh út*. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: Az *Olá utnál* (sz, k). — A név a rumén lakóságú Top-Coptelke felé vezető útra vonatkozik. A helynév előtagja a ruménség régebbi népnévét (*vlah* > *voláh* > *oláh* > *olá*) őrzi.

319. **Oltoványoknál** (e, gyü) 1784: Az *Oltoványoknál*... igen szép Szálas Tölgy és Csere Fákból álló Tiltott e.¹ ...ab Oriente a' Hányás n. h.-től Szamos Ujvár felé járni szokott Szekér út, a Meridie a' Sz. Ujvár Németi határ vagy-is Cseplesz e... ab Occidente a' Péterházi és Szilágytői Határok... — A Hendestő [110] és Szilágytői patak düllő [160] valamelyik részének neve volt. A helynévképződés alapjául szolgáló mozzanat az okleveles adatok alapján, mint a helynévből is sejthető, gazdálkodástörténeti volt.

320. **Oltoványos** (gyü.). 1784: Biró András oldal az *oltoványos* (alma, körtve, gyü.) és tilalmas erdő. — Talán az előbbi helynév által jelzett területre vonatkozó ez a helynév is.

321.* **Onukuj dombja** [44] (sz.). — r. *Gyálu Juonakuluj*. — A magyar helynév előtagja a rumén helynév utótagjának, a r. *Juon* 'János' név kicsinyítő alakjának átalakítása útján keletkezett. A hegyen eredetileg egy ilyen nevű gazda birtoka lehetett.

322. **Országút**. 1754-ben a falun átvezető utat nevezik így.

323.* **Ördökkútya** [189] (kút). — r. *Fintmá Drákuluj*. 1898: *Ördögkút* (kút). — A rumén helynév a magyarnak jelentés szempontjából pontos megfelelője.

¹ Alább jegyzetképen ez áll:

Ezen Erdőnek közepe táján vagyon feles Alma és Körtvély Fákból álló *Oltovány Gyümölsős* is s ez okon nevezetik *Oltoványos Erdőnek*,

324.* **Papiradvány** [194] (k.). Másik neve: *Szujániradvány*. — r. *Lázu luj Szuján*. — Vagy a XIX. század eleje óta kimutatható *Pap* család nevét, vagy foglalkozásnevet használtak fel helynévképzésre. A rumén helynév a magyar helynévváltozat jelentésbeli megfelelője.

325. **Papmezeje**. 1754: *A Pap Mezejében* (sz.)... (szomszédja) Nap Nyugotról a' Nemetibe járo ország uttya... — A Vár úttya [117] mellett fekvő helynév volt. Előtagja vagy család vagy foglalkozásnevet őriz.

326. **Papmező**. Először 1622-ben említik, 1643: in Plaga inferiore: Est... pratum unum... in *Papmesző* (XVIII. századi másolatban: *Papmező*). Két ségtelen, hogy az előbbi helynév változata; a helynév előtagja foglalkozásnevet őrzött meg.

327. **Pecer kerti**. 1731: *Peczer kerti*. — Előtagja vagy ragadvány-, vagy foglalkozásnevet tartott fenn. A régiségben és a népnyelvben a birt. személyrag *i* alakja gyakori.

328.* **Pecérét** [109] (sz.). — r. *La Pecirət* 1784: Az Also vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Petzér Rétyin* (sz.); alább: A' *Peczér Rétbe* (sz.). — A rumén helynév a magyar átkölcsönzése.

329.* **Pereshíd** [126] (híd). Másik neve: *Cifrahíd*. 1711: a *peres hídnál*. 1784: A' *Peres Hídnál* (sz. k.). — Mint *Csűrű Bálint* meggyőzően kimutatta (MNy XXX, 311), az ilyenféle helynevek vitás, *per* alatt álló helyrajzi tényezőkre vonatkoznak. Mivel ez a határhíd, valóban perelhettek ezért a nirişnyíresiek a szomszédos Unguraş—Bálványosváralja lakóival. A helyi hagyomány is így magyarazza e helynév keletkezését.

330. **Petró kertye mellett** (k.). 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Petró Kertye mellett* (k.). — Ugyanarra a helyrajzi tényezőre vonatkozó helynév, mint a Tóki kertye határnév (L. ott!).

331.* **Pétermezei kút** [213] (kút). — r. *Fimţná lá Pétermézeu*. — Pétermezőn [107] lévő kút neve.

332.* **Pétermező** [107] (k. sz.). — r. *Pétermézeu*. 1898 körül: *Petermezeu*. 1731: *Péter mezeji*. 1733: A Felső Fordulóban: *Péter Mező* (sz.). 1784: *Pétermező*. 1802: A Felső Fordulóban: A *Péter mezőben* egy darab sovány parlag; alább: A *Péter mezőben* (en). 1864: *Pétermező* (e-ből irt.). 1871: *Pétermező* dülő (sz. k, l, ko. old., p.). — A helynév előtagja személynevet tatott fenn; a rumén név nyilvánvalóan a magyar átkölcsönzése.

333.* **Pétermező ódala** [108] (l.). — r. *Koasztá Pétermézeuluji*. — A hegyen lévő Pétermező [107] oldalas részének neve.

334.* **Pikpak iradvány** (k.). — r. *Lázu luj Pikpák*. — A helynév előtagja gúnynév; ennek tulajdonosa irtotta az erdőből a földet.

335. **Pirkó iradványa** [177] (k. sz.). — r. *Lázu luj Pirko*. — A helynév előtagja ragadványnév lehet.

336. **Pogyerej** (e) 1784: Szoros út közt és a' Füstös Irotvánnya mellett a' Bérezen... egy darab cseplesz Tölgyes e., ab oriente a' Szoros út... ab Occidente a' *Pogyerej* n.... Tiltott e.; alább: A' *Pogyerej* n. h.-en vagyon egy darab Cseplesz Tölgyes e., ab Oriente a' Füstös Irotvánnya, a Meridie et Septentrione... rész szerint a' Kozárvári Határ szél; ab occidente a Mikeházi Határ. — A kozárvári határral szomszédos területen, a Kontrás iradvány [220] környékén lévő e. neve volt. A helynév kétségtelenül rumén eredetű. (Vö. Drăganu Miklós: *Románii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticeii*. Bucureşti, 1933. 396 kk.)

337.* **Pojinyok** [53] (k.). — r. *Lá Pojenyj*. — A helynévben kétségtelenül a rumén *poiana* tisztás, locus in silva cavatus, lichtung* többszámú *poieni* (olv. *pojényj*) alakja áll előttünk (Vö. Drăganu: *i. m.* 39 kk.). A magyar alak ugyanolyan átvétel, mint amilyenre a rumén átkölcsönzéseknél elég példát

láttunk; a rumén többes alakot ellátták a magyar többszám ragjával is.
 338. **Pokol.** 1731: *Pokol.* 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A *Pokolba* (sz.). — A Pokolhíd [123] rumén alakjának bizonyossága és az 1784-es fordulómeghatározás útmutatása nyomán kétségtelen, hogy a mai Pokolhíd környékére vonatkozó helynév volt.

339.* **Pokolhíd** (híd). — r. *Pokolbø.* 1731: *Pokol hidja.* 1784: A' *Pokol Hidjánál* (sz.). — A történeti adatok tanúsága szerint a híd környékét *Pokol*-nak hívták. Ez az alak maradt fenn határozóragos alakban a rumén helynévben. (E jelenségre vonatkozólag l. bevezető fejtegetéseimet és az ott említett címszók alatti megjegyzéseket!)

340. **Porgolátkert.** 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' Falun alóll a Kis Hágóban egy felóll a' *Porgolát Kert,* más felóll az Ország úttya. — A Szöllőre vezető út [91] környékén mezőkerítés (tanorok) emléket tartotta fenn. (Vö. *A Magyarság Néprajza* I, 135 kk. és II, 196 kk.) Az öregek, a régiek elbeszélése alapján még őrzik a fordulósi gazdálkodás előbbi formájában alkalmazott mezőkerítés és kapu emlékét. A helynév utótagja a szónak a régiségben és az erdélyi tájszólásban ma is gyakori „sepimentum, kerítés” jelentését őrzi.

341. **Porkoláb mellett.** 1731-ben említik. A mezőkerítés, *porgolátkert* mellett elterülő határrész neve. A helynév előtagja nép- vagy könyvetimológia eredménye.

Prédikánt erdő l. Prédikátor.

342.* **Prédikátor** [30] (e). — r. *Prédikátá.* Kétségtelenül idetartozik az 1731-es *Prédikánterdő* adat, 1784: A' *Praedikátoron,* Nyerges Bérczin és Gehelt oldalon egy Contiguitásba vagyon... Fialatos nagyobbára Tölgy és Cseré Fákbol álló e... ab oriente a' Porgolát Kert vagy is a' Falusiak közönséges Erdejek. 1794: a' Bándó Pataka mellett... egy darabb erdős hely, amely *Praedicator* Erdejenek nevezetik; ezen névnek okáról tudakozólván, azt mondják a Nyiresiek, hogy úgy hallották, hogy a Sz.(ász) Papok v. Praedicatorok erdelye volt régentén 's az Urak el Foglalták, mint egyebetis el Foglaltak. 1871 körül: *Prédikátor* (mezei út, e. k. l).¹ — Az okleveles adatok magyarázó megjegyzései, meg az 1731-es adat kétségtelenné teszik, hogy itt valóban régi szász helynévvel van dolgunk. A szász *Prédikánt* a református falusiak száján érthetően *Prédikátor*-ra alakult át, hisz a református papnak Erdélyben (és a régiségben általában is!) *prédikátor* volt a neve.

343.* **Prédikátorba vezető út** [167] (út). — r. *Drumu lá Prédikátá.* — A Prédikátor [30] felé és azon átmenő út neve.

344.* **Pusztá** [89] (sz.). — r. *Lá Pustyé.* 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Pusztába* (k) egy felől az e. (szomszédságában). — Kétségtelenül elpusztult szőlő helyének neve. Erre mutat a *Pusztá szőlőből* lefojzó patak [161] neve is.

345. **Pusztabérc-hegy.** 1864: *Pusztabércz hegy* vagy Szöllőmegett. — A gyakoribb *birc*-es alakok könyv-változata. A Pusztabirci szőlőtetővel [184] azonos helynévi tényezőre vonatkozó név.

¹ Szoln. Dob. Mon. V, 277 szerint a *Prédikátor erdő* a Szoglamuri (!) erdőben van és „jelenleg (értsd 1898 körül) is két temetkezési halom látható, melyről azt gyanítják, hogy ide csatában elhullottakat temettek“. E valószínűleg népi hiedelemről a gyűjtő má már semmit sem hallott. E forrás egyébként nyilvánvalóan téved, mikor a *Prédikátor*-t a *Szoglamuri* (!) helyesen: *Zglamunj* — *Zgramunj* — *Szglámurj*) erdőben levőnek mondja, mert a két helynév a határ két elletétes pontján [30 és 13] fekvő területet jelöl.

346.* **Pusztabírc düllő** [90] (szö, k, e). Előtagját *Pusztabérc*-nek is ejtik. 1825: A *puszta bértz* (e). 1871 körül: *Pusztabérc düllő* (l, á, sz, k, e, szö, ko. old; út). — A Puszta [89] magasan fekvő részének neve. A *bírc* szó a nyelv-járás í-zését tükrözi.

347.* **Pusztabírc erdő** [172] (e). 1784: A' *Puszta Bértz* n. h.-en... Veszszöből való Tölgyes e. mely kezdődik a Tatár Irotványától és mégyen vagyis nyulik a' Ferhona n. h.-ben lévő utig... a' Septemtrione a' Margitai határszél, ab Occidente a' Tatár Irotványa... — Régi úrbéres erdő neve.

348.* **Pusztabírci szállótető** [184] (l). — r. *Vîrvu Vijilor*. A Pusztabírc [90] tetején lévő szállóra vonatkozik.

349. **Pusztáódal** (sz.). 1787: Az alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóba: A Biro András oldalában lévő Láb (sz.) (szomszédja) ab oriente A *Puszta ódal* (sz.). — Helyrajzilag nem tudom elhelyezni, mert a forduló-jelzés nem engedi meg, hogy a mai Puszta [89] jelzette területre vonatkoztassam.

350.* **Pusztaszöllőből lefojó patak** [161] (p). — *Porau lá Pustyé*. 1871: *Puszta szöllőből lefolyó patak*. — A mai Puszta [89] nevű határrészből a Bándó patakba [214] lejtő időszakos vízfolyás neve.

351.* **Réformátus lemető** [2]. — Az egészében református magyarság temetkezőhelyének neve. Régebben a mai rumén (gör. kat.) temető is hozzá tartozott.

352.* **Réformátus templom** [3]. A reformátusok reformáció előtti időből származó kőtemplomának neve (Szoln. Dob. Mon. V, 273).

Resjám l. Restyán.

353.* **Restyán** [153] (sz, e, k.). 1784: A' *Restyánba* (k); alább: A' *Réstyán* és Kis Tilalmas n. h.-ben... mindenféle elegyes speciesü Fákboj álló Fialalos e. — Az 1731-ben említett *Resjám* rumén szájon keletkezett változat lehet. A helynév eredetét egyébként nem ismerem.

Restyán ajjába való kút l. Restyánkút.

354.* **Restyán alatt** [124] (e) — r. *Szub Réstyan*. — A Restyán [153] alatt a Lápos úttya [42] melletti terület neve.

355.* **Restyánkút** [185] (kút). Másik neve: *Restyán ajjába való kút*. — r. *Fîntîna Lopusuluj* — *Fîntîna Réstyanuluj*. — A Restyán alatt [124] lévő kút neve.

356. **Régi olátemplom**. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *regi Olá Templomnál* (k). — Pontosan elhelyezni e templomot nem tudom, de kétségtelen, hogy az I. sz. belsőségterképnek a cigánytelepek körüli részén,¹ de mindenképen a Bándó patakon [214] túli területen volt. Ez falu szélén lévő hely volt ekkor; több más körülmény mellett ez is az itteni ruménség aránylag késői korban való bevándorlására mutat. A hajdani „olátemplom“ helyét ma, mint Fekete Gerő levélben értesít, a falusiak közül senki sem ismeri.

357. **Régi sóskút**. 1784 és 1787: A Felső, Sz. Margita felől való Forduló-b(an): Az Hammas Bük Pataka Árkán fejjül a' *regi sós kút* irányáig az ország úttya alól (sz.) ab oriente (szomszédja) a' Bándó Pataka ab occidente Az Hammas bük pataka árka. 1802: A Felső Forduloban: A *Regi Soskutnál* (sz.) K. felől (szomszédja) a Bándó pataka. — A mai Hammasbük híggya [132] körüli régebbi sósvízű kút neve volt.

¹ A térképen álló templom a hozzávetőleges helyet jelöli; a kérdőjel erre is vonatkozik, nemcsak a cigánytelep elhelyezésének bizonytalanságára.

358. **Régi veszett országúttya.** 1787: A Ritkás Tilalmas Erdön fejül az utak közt a régi veszett ország úttya hosszában (sz.). — Talán a Vár úttyának [117] egyik neve.

359. **Rév.** 1784: Felső v. Sz. Margita felől való Fordulón: A Révbe (sz.). — Helyrajzilag nem tudom meghatározni; a Bándó patak [214] valamelyik részén lévő átkelőhely neve volt; később e hely környékét is jelölhette.

360.* **Rocuka kúttya** (kút). — r. *Fântyna luj Rocuká.* — A helynév előtagja valószínűleg rumén ragadványnév.

361. **Ricuj** [34] (e, sz.) — r. *Lá Ric.* — A helynév magyar alakja rumén eredetűnek látszik, bár jelentés szempontjából nem tudom magyarázni sem a magyar, sem a rumén alakot.

362.* **Ricuj gödre** [182] (sz. k). Előtagját *Ric* alakban is használják. — r. *Groapá Riculuj.* — A Ricuj [34] gödrös részének neve.

Ritkaerdő l. Széperdő.

363. **Ritkás erdő.** 1784: A Ritkás Tilalmas Erdő alatt (sz.) (szomszédja) a Septemtrione az Ország úttya; alább: A Ritkás Tilalmas Erdön fellyül az útak közt a régi veszett ország úttya hosszába. 1787: A Ritkás Tilalmas Erdön fejül az utak közt a régi veszett ország úttya hosszában (sz.) — Az 1784-ből származó feljegyzés szerint ezen felül vezetett a régi országút. Nem azonos a mai Ritka erdő vagy Széperdő nevével, de azért helyrajzilag nem tudom közelebről meghatározni. Valószínűnek látszik, hogy a Vár-úttya [117] környékén fekvő erdőre vonatkozott.

364.* **Sarájing** [99] (sz, l, ko.). — r. *Sáralimbá.* 1754: A Sárájingba (és a Sarájingba) egy jó merekje szénara való k. 1784: A Sárájingba (k). 1812: *Sarái* (!) (Elírás vagy sajtóhiba!). — A helynév eredetét nem ismerem, de a rumén alak kétségtelenül a magyar helyhatározóragos Sárájingba alak hangzó cserével képezett változata. Hasonló jelenségekre már előbb is rámutattam. A rumén helynév-alak utolsó két szótagjának alakulására valószínűleg hatással volt a r. *limbă* 'zunge, lingua' köznévi is. Ez elősegítette a gyakran hallott *-ba* ragos alaknak a rumén helynévanyagba való átvételét.

365.* **Saráing úttya** (u). — r. *Drumu lá Sárálimbá — Ulicá lá Sárálimbá.* — A Saráingba [99] vezető utca és út neve. A rumén helynév utolsó tagja, mint előbb kimutattam, magyarból való kölcsönzés.

366. **Saráijom.** 1754-ben említik. Csak a *Sarájim* elírása vagy sajtóhiba útján keletkezett alakja lehet.

367.* **Sándor János iratványa** [145] (k.). — r. *Lázu luj Sándorel.* — A helynév előtagja az 1787 óta ismert Sándor család neve lehet; nem lehetetlen azonban az sem, hogy a két első tag a faluban nagyon szokásos kettős keresztnévet rejt. Ebben az esetben az első tag az apa keresztnéve. A rumén helynév a magyar helynév hatására keletkezett alak; az utolsó tag a magyar Sándor keresztnév rumén kicsinyítő-képzővel való ellátása útján állt elő.

368. **Saráim alatt.** 1784: Felső v. Sz. Margita felől való Fordulón A Sáráim alatt az árkok felől az Arkok vicinitásiban. — A Saráing [99] alatti területre, az Ódalra [218] vonatkozó helynév.

369.* **Sárosrét** [125] (k, sz.). — r. *Sárársru.* — A Lápos úttya [42] mellett fekvő, eredetileg mocsaras, vizenyős rét neve. Egy 1731-es adatból szinte kétségtelen az, hogy a magyar helynév előbbi alakja Sárosrét — Sárosriv lehetett. A rét-es alak egészen új fejlemény lehet a jelentés szempontjából értelmetlenné vált rév helyett. Az alábbi 1784-es adat is ezt bizonyítja, hisz itt még rév szerepel. Ezt az alakot kölcsönözte és saját hangtani viszonyainak megfelelően alakította át a rumén lakosság; csak így érthető a mai magyar rét rumén *rju* megfelelője. A rumén név tehát egy régebbi magyar alakot őrzött meg. A rumén alak képződésére a *râu* 'patak' köznévi is hathatott

370. **Sárosrév.** Először 1731-ben említik. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Sáros Révbe* s(z.). — A mai Sárosrét [125] előbbi neve lehetett.

371.* **Sejmehom** [35] (k). — r. *Lá Séjméhom*. 1731: *Sejmehom*. 1784: A' *Sejmehomba* (sz); a' *Sejmehomba* Irotvány (sz.) (szomszédja) egy felől az e. — A helynév eredetét nem ismerem

372.* **Sejmehomkút** [186] (kút). — r. *Lá Fjntná Séjméhomuluj*. — A Sejmehomban [35] levő kút neve.

373. **Semély** (sz). 1622-ben említik. Egyetlen adat alapján sem helyrajzi, sem sem jelentésbeli meghatározása nem lehetséges.

374. **Sikátor**, 1871 körül nyugatról keletre a Lápos düllőbe [146] vezető utcácskának mondják. Valószínűleg azonos az Ivókút [11] közelében levő sikátorral.

375.* **Sinordomb** [19] (sz, k). — r. *Szinordymb*. 1731: *Sinórdomb*. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A *Sinor Dombnál* a' Ferhonába (k.); alább: A' *Sinor Dombon* (sz.). 1784: *Sinordomb* (!). 1864: *Szinordomb*. — Az 1784-es alakból családnévi helynévadásra következtethetünk; *Sinor* nevű család azonban nem mutatható ki a történeti forrásokból. A rumén helynév kölesönvétele a magyarból.

376.* **Sodré iratvány** [78] (k). — r. *Lázu luj Sodré*. — A helynév a Pusztabíre düllőben [172] végzett erdőirtás emléke; előtagja ragadványnevet tartalmazott fenn. A rumén helynév a magyar alak jelentésbeli megfelelője.

Sóértanya l. Komandó.

377.* **Sóskút** [163] (kút). — r. *Fjntná Szlátynə*. 1784: *Sóskút*; A' Felső v. Sz: Margita felől való Forduló: A' *Sós Kutnál* (sz.). 1802: Az Alsó (!)¹ Fordulob(an) avagy Sz(ent) M(argitai forduloban): *A Sós-kutnál* (sz.). — A sós talajba vágott sósvízű kút neve.

378.* **Sóskút mezeje** (r). 1589: ...in prato *Sos kuth mezeje* vocato. — A mai Sóskút [163] vagy a mai Hammassbükk hígya [132] táján feküdt Régi sóskút körüli rét neve lehetett; így a mai Sóskút réttye [45] helynévvel azonosíthatjuk.

379.* **Sóskút pataka** [164] (p). — r. *Perəu Kolimbi*. — A Kőjinkból [46] lejövő és a Sóskút [163] mellett elfolyó kis vízfolyás neve.

380.* **Sóskút réttye** [45] (r). — Valószínűleg az 1589-ben említett *Sóskút mezeje* helynév is e területre vonatkozik (L. fennebb!).

381.* **Sóskút ucca** [111] (u). Másik neve: *Sóskútra vezető út*. — r. *Drumu lá Fjntna szlátynə*; másként: *Ulicá szlátynə*. — A Sóskút [163] felé és a mellett vezető út illetőleg utca neve.

382.* **Sóskút uccáról való híd** [7] (híd). — *Pódu lá Szlátynə*. — A Sóskút uccában [111] a Lápos patakon vagy árkán [152] át vezető híd neve.

383.* **Sóskútra vezető út** [111] (út). — A Sóskút uccának a belsősegen kívül eső folytatását nevezik így.

Sóspatak l. Bándópatak.

384. **Sós ucca.** 1871 körül: *Sós* vagy *Soós útsza*. — Ma nem ismerik. Valószínű, hogy a Tkv.-ben is csak a *Sóskút ucca* [111] nevének rövidítése.

385. **Stelnej** (szó). 1643: In plaga Superiore: vinea una in *Stelnely*. — A nehezen és bizonytalanul olvasható szó a forrás XVIII. századi átírásában *Stehelynek* látszik. Egyik alak sem értelmezhető.

386.* **Süjjetvár** [83] (pu, k, sz.). Előtagját *Sijett* alakban is hallani. — r. *Lá Sijétvár*. 1898 körül: *Setvár* (!). 1874: A' *Sülyyet Várba* (sz.); alább:

¹ A 1784-es forrásban *Felső* fordulót említenek. Ez a helyes!

A' Koristáj n. h.-ben... Fialatos Tölgy fákból álló e., ab Oriente a' Margitai Határ szél, a Meridie a' Koristáj és *Sülyet Vár* n. h.-ek, a Septemtrione a' Margitai határban lévő Bükkös e., ab Occidente a' Ferhona úttya... 1864: *Sülyedt vár* (egykor várhely). — Szoln. Dob. Mon. V, 271 valószínűtlen feltevése szerint a rómaiakkal kezdődő falunkbeli sóbányászat az Árpádok alatt és azután is „egy ideig folyt”. „Ennek biztosítására” emelhetek egy várat, melynek neve határnevünkben maradt fenn (L. még *Belivár* címszó alatt!). A rumén helynév nyilvánvalóan a magyar származéka; az átkölesönzések *ü-i* hangzóhelyettesítéssel keletkezett a mai rumén és ebből visszakölesönzéssel a magyar alakváltozat.

387. **Süjettvár előtt.** 1784: A' *Sülyett Vár előtt* a' Sos-Kutnál (sz.). — A Süjettvár [83] körüli területet jelölte e név.

388. **Süjettvár ódal.** 1784: A' Felső v. Sz: Margitta felől való Fordulón: A' *Sülyet vár odalba* (sz.). — A Süjettvár [83]-nak a Bándó patakra [214] néző oldalas részére vonatkozhatott e név.

389. **Sütő irótvánnya** (k). 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' Bükkön a' *Sütő Irotvannyába* (k). — Az először és utoljára 1762-ben említett *Sütő* család, talán éppen a *Sütő Tamok* (!Timok?) írtása. A mai Bükk [27] valamelyik irtott részének neve volt; legalább a határolásból erre következtethetünk.

390.* **Szabaszlai iratványa** [180] (sz, k). Másik neve: *Haplás iratványa*. — Az 1756-tól kimutatható *Szabaszlai* — *Szabaszlai* család írtása.

391.* **Szárasztó** [52] (k, sz). — r. *Szárasztou*. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való forduló: Az Aknába a' *Szárasztó* alatt (k.) egy felől (szomszédja) az e.; alább: A' Venyikésbe a *Szárasztó* felett (sz.); alább: A' *Szárasztó* alatt k). — Kiszáradt tó helye lehet. A rumén helynév a magyarból való kölesönzés.

392. **Szárasztó alatt** (k.). 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Szárasztó* alatt (k). — A mai Szárasztó [52] alatt elterülő határrészre vonatkozhatott.

393.* **Szász kútya** [24] (kút). 1889: *szász kút* (kút). Ugyanekkor a helynév rumén alakja *Fintina Szaszuluj* volt. — Vagy az 1589-ben említett *Szász* család nevét, vagy népnevet tartott fenn e helynév.

394.* **Szász réttye** [66] (k, sz.). — r. *Ritu Szaszuluj*. 1784. A' *Szász Rettyén* fellyül az Északba... A' *Szász Rétyibe* vagy-is vulgo Lábu gyelá *Ritu Szaszuluj* (sz); a' *Szász Rétyibe* Lábu esel Lung linge valve Lá *Ritu Szaszuluj* (sz); a' *Szász Rétyibe* vulgo Labu esel Szkúrt lá *Ritu Szaszuluj* (sz).¹ 1825: a' Felső Foruloba: A' *Szász rettyibe* lévő nagy láb (sz); A' *Szász rétyin* felyül a' Kopatzok közöt levő nagy láb (sz). 1864: *Szászok rétye* 1871 körül: *Szász rétye* (k, sz, á). Az 1871 körüli forrás *Szászrétye dülő-t* is említ. A fenti helynév, mint a térképvázlaton is látható, valóban nagyobb kiterjedésű határrészre vonatkozik. — A helynév család- vagy népnevet tartott fenn.

395.* **Széperdő** [92] (e). *Podurújá rárd*. Másik neve: *Ritka erdő*. Először 1812-ben említik. 1864: *Ritka* vagy *Széperdő*. — Az erdő szép szálfák-ból álló voltára vonatkozhatott e helynév.

Szglámurj dülő l. Zgramm dülő.

396. **Sziget.** 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' Kis Malom iránt a' *Szigetbe* (sz). — Az 1731-ben említett *Szüget*-tel együtt a mai Kis-malomrét [205] táján a Bándó patak [214] által körülfolyt határrészre vonatkozó helynév lehetett.

¹ Ugyanezek az adatok fordulnak elő csaknem betű szerint az 1787-es forrásban; ezért ezt a forrást nem idézem.

397.* **Szilágy árka** [137] (á.) — r. *Porau Szolázsuluj*. — A **Szilágy** düllőben [115] folyó patakocska helyesebben *árok* vagy időszak vízfolyás neve.

398.* **Szilágy düllő** [115] (sz, k, e). — r. *Szolázs*, 1895 körül: *Szelazs*. — 1731: *Szilágy*. 1784: Az Also v. Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Szilágy* n. h.-ben lévő Láb (sz); alább: a' *Szilágy* n. h.-ben a' György Déák n. Láb. A' *Szilágy* felett a tekintőn (sz)... (szomszédja) egy felől az e. 1787: A *Szilágy* n. h.-ben lévő Láb (sz); a' *Szilágy* n. h.-ben a' György Déák n. Láb. 1825: A *Szilágy* n. láb. 1864: *Szilágy* (Sáluťiu—Szilágytő községgel határos rész neve). 1871: *Szilágy düllő* (k, sz, l, kt, p, ko. hely, á, házak.) — A helynév eredetileg *szilfás* trületre vonatkozhatott; így a -d helynévképzős *Sziládból* fejlődött az újabb jésült alak.

399. **Szilágy higgya**. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Szilágy Hidjánál* (sz.). — Valószínűleg a Szilágy árkán [137] átvezető hid neve volt.

400. **Szilátykapunál**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Szilágy Kapunál* (k)... ab una... Tilalmas e, — Régebben a Szilágy düllő [115] elején álló mezőkapu emlékét tartotta fenn.

401. **Sziláty torka** (sz.). 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Szilágy Torkába* (sz.). — A Szilágy düllő [115] első részét, bejáratát képező terület külön neve.

402.* **Szilágytői patak düllő** [160] (sz, e). — r. *Váléjá Szoláciuluj*. 1746: a *Szilágytői Patak(an)* Lénárd n. h.-ben (sz.). 1784: A' *Szilágytői Patakba* (sz.). 1871 körül: *Szilágytői patak düllő* (k, sz, l, p, út). — A szomszédos Sáluťiu—Szilágytő község fele folyó patak környékére vonatkozó helynév.

403. **Szilágy vége** (sz). 1825: az also Fordulóba: A' *Szilágy Végibe* levő kis láb (sz). — A Szilágy düllőnek [115] a Szilágytői patak düllő [160] fele eső része.

Szinordomb I. Sinordomb.

404.* **Szilágy úttya** [136] (út). — r. *Ulicá lá Szolázs — Drumu lá Szolázs*. — A Szilágy düllőbe [115] vezető út neve.

405. **Szilágyra vezető út**. Az 1871 körül ilyen néven emlegetett út az előbb említett *Szilágy úttya* [136] névvel azonos helyrajzi tényezőt jelölhet.

406. **Szilvásnál**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Szilvásnál* (k). — Helyrajzilag nem tudom közelebbről meghatározni.

407.* **Szkorus** [212] (e). A helynév eredetét nem ismerem. Más vidékről is tudunk néhány ilyen helynév-adatról; mindannyi rumén vidékről való. Ezek az adatok itt következnek: 1898: Preuteasa—Paptelek (Someş—Szolnok Doboka m.): Groapa *Szkorusuluj* [,Szoln. Dob. Mon.“ V, 411]. 1761: Gyümölcsésény (Sälaj—Szilágy m.): In Loco vulgo *Szkorus* nuncupato [EM. br. Wes-selényi es. lvt. Birtek és vagyonösszeírások es.]. 1775: Tihäu—Tihó (Uo.): Lá *Szkorus* [Iratvány] (k)... vicinussa a' Galgoi és Toszállási határ [Cluj—Kolozevári ref. koll. lvt. Sombori es. iratai]. 1777: Vad—Révkolostor (Someş—Szolnok Doboka m.): *Szkorus* (határhely) [Szoln. Dob. Mon. V, 555.] Előfordul 1792-ben is [Vö. EM. gr. Kornis lvt.]. 1825: Şimişna—Semesnye (Someş—Szolnok Doboka m.): La *Szkorus* (sz., k.); La *Szkorusajke* (k). [EM. gr. Bánffy I. Nemzetiségi lvt. Bánffy F. conscr.]

408. **Szoros**. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: a' Szölő me! lett a' *Szcrosba* (sz). — Az Alsó- és Felső szoros [74 és 75] összefoglaló neve volt; a forduló-meghatározás és a határolásból erre következtethetni.

409.* **Szorosút** [207] (út). — r. *Drumu lá Sztrympturá*. 1784: *Szoros út* (e). — A Felső szoros [75] felé vezető út neve.

410.* **Szöllőgyepüje** [55] (k). Először 1871 körül a *Pusztabérc* (helyesen: *Pusztabirc*) düllőben [90] említik. A *gyepü* itt szöllővédő kerítést jelent.

411.* **Szöllők** [141] (szö.). — r. *Lá Vijé*. — A falusiak szölleinek neve.

412.* **Szöllők alatt** [101] (sz.). — r. *Szub vijé*. — A Szöllők [141] alatt ei-terülő határrész neve.

413.* **Szöllőmegett** [71] (sz.). — r. *Dupə Gyál*. 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Szölő megett* (sz.); alább: A' *Szölő meget* a' Gyertyánosba (sz). 1864: *Szöllőmegett* [egy szőlőhelyen túl fekvő rész (neve)]. 1871 körül: *Szöllőmegett* v. *Szöllőmegetti* dülő (sz, k, p, e, á, l, út). — Az 1784-es adat határolása a Juonyel iratványa [72] és a Gyertyános [73] közötti területre mutat; ez csak elírás lehet, hisz e helynév csak a Szöllők [141] megett levő határrészre vonatkozhatik.

Szöllőre menő ucca l. Szöllőre vezető út.

414.* **Szöllőre vezető út** [91] (út). — r. *Drumurj kətrə vijé*. Az 1871-ben említett *Szöllőre menő utszá*-val azonos lehet. A gyümölcsösök felé vezet.

415. **Szőcsné vápája**. Csak 1731-ben említik. — Helyrajzi elhelyezése nem lehetséges. A helynév előtagja az először 1754-ben említett *Szöts* (ma: *Szucsu?*) család nevét tartotta fenn; utótagjában a talajmélyedést jelentő, ma már e nyelvjárásból is kihalt *vápa* köznevünk maradt fenn.

Szuján iratványa l. Pápiratványa.

416.* **Szücsgödre** [105] (sz, k, kev. l.). — r. *Groapá Szucsulu*. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Szüts Gödriben* (sz.), A' *Szüts Gödrin* alóll (k). — A helynév eltagjában az 1617-ben említett, később elruménesedett *Szücs* család neve maradt fenn; a rumén helynév már a család-név rumén alakját őrzi.

417. **Szücsgödre alatt** (sz). 1784: A' *Szüts Gödre alatt* (sz). — A *Szücsgödrc* [105] alatti terület neve volt.

418. **Szüget**. 1731-ben említik. — Helyrajzi meghatározását a *Sziget* című alatti kíséreltem meg.

419. **Tatár irtoványa** (e). 1784: A' Puszta Bértz n. h.-en... Veszszöböl való Tölgyes e, mely kezdődik a *Tatár Irotványától* és Mégyen vagyis nyulik a' Ferhona n. h.-ben lévő utig... a' Septemtrione a' Margitai határszél, ab Occidente a' *Tatár Irotványa*... — A helynév a határolásból ítélve a Puszta-bíre dülő [90] környékén levő hely neve volt. Valószínűleg az 1787 előtti években egyezzer említett *Tatár* család irtotta egykori erdős területre vonatkozott.

420. **Tatár irtoványa alatt**. 1784: A' *Tatár Irotványa alatt* (sz); alább: A' Sáráimba a' *Tatár Irotványa alatt* (k). — Az előbbi helynév-jelezte terület alatt lévő határrész neve volt.

421.* **Támogödre** [36] (sz, k). — r. *Groapá luj Təmə*. — A helynév előtagjában ragadványnév rejtőzhetik; ilyen nevű család nem mutatható ki a történeti forrásokból.

422. **Tekintő**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Tekintön* (sz). ...egy felöll (szomszédja) az e.; alább: A' Szilágy felett a' *tekintön* (sz). ...egy felöll (szomszédja) az e. — A Szilágy dülő [115] legmagasabb része lehetett; innen messze el lehet látni. Az ilyenféle nevek gyakran őrhelyeket, megfigyelő helyeket jelölnek. (Vö. MNy. XXX, 162 és HNTDolg. I sz. 4.)

423. **Temető**. 1754-ben a felső, 1784-ben, az alsó fordulóban említenek ilyen helynevet. 1825: az alsó Forduloba: A *Temetőnél* lévő láb (sz.). — Az 1784-és 1825-ös adat, a mai temetőkre [1 és 2] vonatkozott; a másik a határban való temetkezés emlékeit tarthatta fenn.

424. **Temető ajjában**. 1832-ben említik.

425. **Temető alatt** (sz). 1784-ben a temető alatti területre vonatkoztatták.

426. **Temető felett** (sz). 1784-ben a Temető feletti sz.-ról emlékeznek meg.
 427. **Temető oldal**. 1784: Az Alsó vagy Czoptelke felől való Fordulóban: A' *Temető oldala* (sz.) 1842: a' *Temető oldalba* egy házikó. — A mai temetők [1 és 2] hegyoldalára vonatkozó név lehetett.

428. **Temető végiben** (sz). 1754-ben az alsó fordulóban említik, tehát a mai temetők [1 és 2] hátsó részét, *végét* jelölte.

429.* **Templom ucca** [10] (u). 1871 körül: *Templom* vagy *Templomi útsza* — Ma ez az utca bizonyos egyházi épületek lebontása útján térré bővült, és beleolvadt a Nagy uccába [116].

430.* **Terhona** (e). 1784-ből, az általam is használt forrásból idézi „Szoln. Dob. Mon.“ V, 277. Csak elírás vagy sajtóhiba lehet a *Fcrhona* [80] helynév helyett; az eredeti forrásban nem fordul elő.

431.* **Térkút** [93] (*kút*). 1784: A' *Térkút* mellett (k); alább: A' *Tér Kút*-nál (sz.), A' *Téér Kút*-nál (k.). 1898: *térkút* (kút). — Ma a belsőségben levő kút; 1784-ben még a falu szélén, a *Térben volt. Ez utóbbi helynév csak összetételben maradt meg (Vö. 35. l.).

432.* **Térkút uccája** (u). 1871 körül: *Kokosra vezető út*. — r. *Ulicá Tyérkutuluj*. — A Térkút [93] felé vezető utca neve. A rumén helynév utótagja nyilvánvalóan magyarból való kölesöznés.

433.* **Tilalmas erdő** (sz). 1746: a *Tilalmas Erdő* n. h.-ben (sz.). — Helyrajzilag nem tudom meghatározni.

434. **Tilalmaskert**. Csak egyszer 1871 körül, a telekkönyvben fordul elő.

435.* **Timófi gödre** [39] (k, sz.). — *Groapá luj Timofi*. — A helynév előtagja az 1759-ben még magyar, de 1787-ben már rumén *Timofi* család nevét őrizte meg.

436. **Tónál**. 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' Kis Malomnál a' *Tóónál* (k.), a' Falun áll a' *Tónál* (szomszédja) ab altera a' Bandó Pataka árka. — A mai Kismalom rétye [205] táján képződött *tó* neve volt; ma már eltűnt az állóvízzel együtt a név is.

437. **Tőke kertje**. 1731-ben említik. — Talán a későbbi *Tőki gazza*, vagy a *Tőki kertye* (1784) helynévvel azonos területet jelölt.

438. **Tőki kertye**. 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Tőki Kertye* mellett; alább: A' *Tőöki Petro Kertye* mellett (sz.) ab una a' *Tőöki Petro*... zsellér telke. — *Tőki Ptéer*, gr. Kornis Zsigmond zsellérének kertje volt 1784-ben.

439. **Tőki gazza** (sz, k). 1784: A' Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A' *Tőki Gazzán* (k.); alább: A' *Tőöki Gazzán* (k.), A' *Tőki Gazzán* (sz.). — Lehet, hogy a *Tőki kertye* helynév alakváltozata, de lehet az is, hogy e helynév jelzette terület környékén levő bokros helyre vonatkozott.

440. **Tölgyes** (e). 1778: *Tölgyes* és Vényikés köz Tilalmas Erdők. — Helyrajzi meghatározása e határolás nélküli egyetlen adat alapján lehetetlen.

441. **Tremint kút** (kút) 1754: A' Temető végiben... az also borozdája alatt vagy a' *Tremint* (?) nevezetű *kút*. — A mai Nagyköz [12] akkor még részint külsőségben fekvő részén levő kút neve volt. Az előtag eredetét nem ismerem; különben is olvasata — bár a forrást személyesen használtam — kétes.

442.* **Urak iratványa** [200] (k). — *Pojáná cséjá Domnyászka*. — A faluban birtokos családok közös irtásának neve.

443. **Válé(já) Hulbényilor** (sz). 1825: az Alsó Forduloba: La *Vale Hulbényilor*. Csak a rumén nevet említik; helyrajzilag nem tudom meghatározni a helynevet. Lehet, hogy az alábbi helynév változata vagy elírása.

444. **Válé(já) Hurubényilor** (zabf.). 1802: A Felső fordulóban Czoptelke felé: In *vale hurubényilor*. — A rumén helynév jelentése: „Hurubások¹ völgye v. pataka”. Helyrajzi elhelyezése a szűkszavú adat alapján lehetetlen.

445. **Várajjai rév.** 1784: A¹ *Várallyai Rév*nél (sz) ab una az ország úttya, ab altera a¹ Bándó Pataka közt. 1812: *Váraljai rüh*. Valahol a Cifrahíd [126] táján lévő terület neve. A *rü* — *rév* alak váltakozásáról már előbb szóltam.

446. **Várajjára vezető út.** [140] (út). — r. *Drumu lá Ungurás*. — A szomszédosszédos Bálványosvárajja felé menő út neve.

447.* **Várajjai út** [140] (út). — A Várajjára vezető út másik neve.

448.* **Veresiratvány** [81] (k). — r. *Lázu luj Vérés*. — Az 1593 óta kimutatható *Veres* család neve van a helynév előtagjában; ez a család irthatta itt az erdőt. A személynévi eredetet egyébként a rumén helynévalak is mutatja.

449. **Veresrév.** 1731-ben említik. — Az először 1593-ban említett *Veres* család neve maradt fenn a helynév előtagjában. Helyrajzilag nem tudom elhelyezni e helynevet.

450. **Verőfény.** 1784: Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A¹ *Verő fényen* az árkon túl (k) (szomszédja) egy felöll az e. — Helyrajzi meghatározása a határolás hiánya miatt lehetetlen.

451. **Vénhegy** (szö.). 1784: A¹ Felső v. Sz: Margita felől való Fordulón: A¹ *Vén Szőlő Hegy* alatt (sz.); alább: a¹ *Vén hegy* n. szö. Hegyben (szö) melynek ajjába feles oltóvány Alma és Szilva Fákbol álló Szép Gyümölcsös is vagyon. 1787: *Vén Hegy* n. Szőlő Hegy (szö). — Valószínűleg a Szöllők [141] valamelyik részének a neve lehetett. Az előtag régóta szőlőgazdálkodásra használt területre mutat.

452.* **Vinyikés** [25] (e, k, sz). Ritkább alak: *Venyikés*. — r. *Vinyigés* (1898 körül: *Vinnyikés*). 1731: *Venikes*. 1784: A¹ *Venyikésbe* (sz.); alább: A¹ *Vennyikésbe* a¹ Száraz-tó felett (sz.). 1778: Tölgyes és *Venyikés* köz Tilalmas Erdők. 1802: A *Vinyikés* erdeje a Gyorgyák Iratványanál (sz.) (K.-ről szomszédja) a B(álványos) Varallyai Vidrás n. e. 1825: A¹ *Venyikesbe* (e.). — A helynév a *venyige* köznévi régebbi *venike* — *venyike* alakját tartotta fenn az íző nyelvjárás *Vinikés* alakjában (Vö. NySzt.). A rumén helynév magyarból való kölesönzés.

453. **Vízserek.** 1731-ben említik. — Egyetlen, pusztá helynévi adat alapján nem tudom elhelyezni a határban. Lehet, hogy a belsőség valamelyik részén a Bándópatak [212] érintette területre vonatkozik.

454. **Zermezeu.** 1898 körül *Zermezeu* alakban, mint „oláh forrásból” merített helynévi adatot említik. A helynév magyar kölesönzés, de nem ismerjük a kölesönvett alak eredetijét; ez valami *Szermező-féle helynév lehetett. A jelenkori helynévgyűjtés alkalmával e helynév nem került elő.

455.* **ZgrámIn düllő** [133] (e). — *Zglámurj*. 1871: *Szoglámurj* düllő (sz, e, l). 1898 körül: *Szoglámurj* (!d.). — A magyar helynév a ruménből való kölesönzés.

456. **Zöld vápa.** 1731-ben említik. — Egyetlen szűkszavú adat alapján a helynevet nem tudom helyrajzilag meghatározni. Az utótag, mint előbb is többször rámutattam egy köznévi szerepében kihalt *vápa* „gödör” köznévi-nyelvi örök.

457.* **Zsandáriratvány** [198] (k). — r. *Lázu luj Zsándár*. — A helynév előtagjában ragadványnév maradhatott ránk; a rumén helynévalak erre mutat.

¹ *hurubă*, kicsiny faház, catogeum.

458. **Zsezunyis** (sz). 1825: *La Zsezunyis a' Heres* (?) juknál (sz.). 1828: *La Zsezuny a Heres Juknál*. — A kétségtelenül rumén eredetű helynevet nem tudom elhelyezni. Különben is kétszeri említés után nyomtalanul eltűnik.

459. **Zsigmond**. 1731: *Sigmond*. — Egyetlen, határolás nélküli adat alapján nem tudom elhelyezni. A helynév kétségtelen személynévi eredetű; mint puszta személynévi helynév a régebbi típusúak közé tartozik.

Pótlások és javítások.

A kedvezőtlen sajtóviszonyok miatt tanulmányom megírása és megjelenése között szinte két év telt el, sőt csaknem az egész tanulmány egy év óta kiszedve áll. Az eltelt idő alatt néhány pótló és helyreigazító adatra akadtam. Ezeket szükségesnek tartom itt alább közölni.

A 12. lapon azt írtam, hogy a *Félékán* nevű jobbágyság a kolozsmegyei *Feleac* — *Felekről* származhattak falunkba. Mint *Debreczeni László* szíves szóbeli közléséből tudom, a mezősegi *Szászfellak* község rumén neve szintén *Feleac*, és így a jobbágyság innen is jöhettek e faluba.

A 19–20. lapon a lakosság számhasonlítási adatait vizsgálva, csak 1857-ből tudok a felkezeleti lakosság-viszonyokból a nemzetiségi megoszlásra következtetni. Már tanulmányom teljesen kiszedve állt, mikor *Bolcas Lucián* felhívta figyelmemet arra az E. M. levéltárának Mike Sándor-féle gyűjteményében levő *Helységei nevei* — *Ortschafts Register* téves felíratot viselő kéziratra, amely tulajdonképpen Erdély 1850-i népszámlálási adatait tartalmazza. A német nyelvű, betűsoros forrásban a vizsgált falura vonatkozólag a következő adatok találhatók: A falu magyar neve: *Nyíres*. — Rumén: *Szász Mircs* [!]. — Német (deutsch): *Birkendörfel*. — A falu lakosságának megoszlása nemzetiségek szerint: Magyar: 440. — Rumén: 488. — Szász: nincs. — Más nemzetiség: 28. — A lakosság összes száma tehát 1850-ben 956 lélek volt. Ezek az adatok kiegészítik, de semmiben sem módosítják a népesség-viszonyok vizsgálata alkalmával kifejtett megállapításaimat. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy itt e forrásban szerepel egyedül a falu német neve *Birkendörfel* alakban. Alig hiszem, hogy ez eredeti népi név volna, hiszen akkor a forrás megfelelő rovatában *deutsch* helyett bizonyosan *sächsisch* állana, mint ahogy a lakosság esetében is *Sachsen* áll. A fenti név tehát valószínűleg a helység hivatalos alakja; mint ilyen a rövidebb magyar *Nyíres* alak szabad fordítása is lehet.

A 29. lapon a *Hulpe* helynevet helytelen volt az ismeretlen eredetűek közé sorolnom, mert a rumén *vulpe*, róka' köznévként van *hulpe* nyelvjárási alakja is. E helynév tehát kétségtelenül rumén eredetű. A rumén helynév-anyagban igen gyakori e helynév.

A 31. lapon felülről a 16. sorban *riu* helyett *riu* iktatandó a szövegbe; a 32. lapon felülről a 12. sorban a *Pusztabirc* utótagja *birc*-nek, a *Középbirc* alak pedig *Közébbirc*-nek olvasandó!

A 34. lapon levő térkép római számai a következő községek határának érintkező részére vonatkoznak: I. Marghita—Szentmargita. II. Unguraş—Bálványosváralja. III. Batin—Báton. IV. Top—Coptelke. V. Mîntiul Gherlei—Szamosújvárnémeti. VI. Peterhaza—Péterháza. VIII. Sălaşiu—Szilágytő. VIII. Benediug—Szentbenedek. IX. Mica—Mikeháza. X. Cuzdrioară—Kozárvár.

A 33. lapon a Szásznyíresi földközösségre vonatkozó feltevésemet, mint utóbb rájöttem, mindenben igazolja *Tagányi Károly* a magyarországi földközösségről írott munkájában (*A földközösség története Magyarországon*. Gazdatörténeti Szemle 1894. és kny.), bár azt a kézíratos forrást, amelyre ő hivatkozik, az E. M. gr. Kornis lvt.-nak

szásznyíresi csomójában nem találtam meg. Valószínűleg az a kérdéses levéltár hatalmas anyaga más részében lappang.

A 4–6. sz. helynevek címszavának előtagja **Aknáz**s-nak olvasandó.

44. **Bergej**. Gyallay Domokos szíves figyelmeztetése alapján tudom, hogy Torockón (Torda Aranyos m.) is él hasonló helynévalak *Bergej*–*Bírgej* alakban. Itt egy hegyoldal és az ott levő temető neve. „Vigyen el a Bírgej!” — mondják átokképpen a torockaiak. Gyallay figyelmeztetése nyomán valóban ráakadtam a helynévre *Bergej*, *Bergéjtető*, *Bergej* oldala és *Bergej* völgye alakban [Vö. Dr. Jankó János: Torda, Aranyösszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Bpest, 1892. 12.]

60.* **Borsósgödre** h. **Borsózsödre**.

95.* **Csungerád kút** h. **Csungerátkút**.

121–122. A címszó előtag **Édezs**-nek olvasandó.

145. A helynév előtagja *Debreczeni László* szerint rumén gúnynév. Egyébként szerinte a *gocoj* egy tréfás rumén szokás álca-álakját jelenti.

146–147. A címszó előtagja **Görög** h. **Görök**.

156–157. A címszó előtagja **Hammas** h. **Hammazs**.

458. E helynév is a magyarázható helynevek közé tartozik, hisz a rumén jezune (olv. dzsézunyé), „borz”-ot jelent. Tehát a helynév jelentése: *Borzos*. (Debreczeni László közlése.)

Források jegyzéke.

Csak a gyakrabban előforduló és a szövegben vagy a lapalji jegyzetekben külön nem jelölt forrásokat sorolom itt fel.

1514–1702: „*Szoln. Dob. Mon.*“ V, 266–69. — 1589: EM. Oklevelek törzsgyűjteménye és „*Szoln. Dob. Mon.*“ V, 276. — 1593: „*Szoln. Dob. Mon.*“ V, 267. — 1622: Vagyonösszeírás (conscriptio) a ref. teológia könyvtárában; „*Szoln. Dob. Mon.*“ i. h. — 1711 és 1727: EM. gr. Kornis cs. levéltára. — 1731: „*Szoln. Dob. Mon.*“ V, 276. — 1732–38, 1741, 1743, 1745–50, 1752: EM. i. h. — 1754: A sie-széki ref. egyházmegye lvt.; „*Szoln. Dob. Mon.*“ V, 276. — 1756–57, 1759–62: EM. i. h. — 1778: EM. i. h. és a ref. egyházközség régi jegyzőkönyve. — 1779: Az id. ref. egyházmegye lvt. — 1784: EM. i. h. és „*Szoln. Dob. Mon.*“ V, 277. — 1787: EM. i. h., az id. ref. egyházmegye lvt. és az egyházközség régi jegyzőkönyve. — 1789: Az egyházközség régi jegyzőkönyve. — 1794 és XVIII. sz. vége: Az id. ref. egyházmegye lvt.-nak „Szásznyíresi“ csomója. 1. sz. — 1802: EM. i. h. — 1807–1808: Az egyházközség jegyzőkönyve. — 1812: „*Szoln. Dob. Mon.*“ V, 277. — 1817: EM. i. h. — 1822: Az egyházközség régi jegyzőkönyve. — 1832–39: Az id. ref. egyházmegye lvt. 1864: „*Szoln. Dob. Mon.*“ V, 277. — 1871 körül: Telekkönyvi térképek és részletlajstromok (Dej–Dés, Törvényország.) 1898 körül: „*Szoln. Dob. Mon.*“ V, 275 és 278.

Természettudományi Szakosztály Közleményei.

Szerkeszti: Dr. Balogh Ernő.

Salvia nutans kettős levelei.

(Folia abnormalia Salviae nutantis in Szénafü Fânetele Clujului ab me lecta.)

— Cum 3 fotogr. —

Borbás Vincze emlékének szentelve
halálának XXX-éves fordulója alkalmából.

I.

Ma már csendes emberek mindhárman... Azok, akik itt szerepelnek... **Borbás, Simonkai, Richter...**

Két fényes elmének, Borbás Vinczének és Simonkai Lajosnak egyik összetűzése *Salvia*-k miatt volt... Akik, nehéz fekete viharfelhők módjában folyton villogtak egymásra s küldték egymás felé szellemi kritikájuk tűzkigyóit... Az élesebb támadó mégis Simonkai volt...

Borbás Vincze az egykori Ferencz József Tudományegyetemnek első növényrendszertani professzora volt (1902. júl. 13—† 1905. VII. 17). Kolozsvárott temették el. Egyideig a házsongárdi temetőben pihent, amíg özvegye 1914. márc. 6-án exhumáltatta és most a budapesti Kerepesi-úti temetőben álmodozik kedves virágairól.

Borbás Vincze a *Salvia Simonkaiana* Borb.-t közli: „Claudiopoli, inter parentes, in foenalis sat rara” (v. ö. Növényl. Közl. I. 1902. No. 1, p. 27).

En ezen időtájban is boldogult Dr. Richter Aladár professzor mellett tanársegédeskedtem, aki átadta Simonkai Lajosnak hozzá írott levelét azzal a meghagyással, hogy a Szénafüvön keressem a szóbanforgó bastardust s intézzem el Simonkai kérését.

II.

† Dr. Simonkai Lajos levele † Dr. Richter Aladár r. nyilvános tanár, egykori intézeti igazgatómhoz (eredetije Györfly István tulajdonában) így hangzik:

„Budapest 1902 máj. 28.

Kedves Aladár!

Tudományos ügy megfejtése ügyében fordul hozzád kérelemmel tisztelő és vénhedő barátod. Kolozsvár szénamezőin a *Salvia Simonkiana* Borb. növ. közl. I 27. (1902) halva született ujdonsült fajt óhajtanám a Te segédlemmel megtaláltatni. Borbás (l. c.) onnan közli. Nem tudom,

hogy a szénamezőkön egymás közelében előfordul-e a *Salvia pratensis* és a *S. nutans*?! Ha igen, — akkor a *S. pratensis* × *nutans* felkeresése és gyűjtése a hazai flóra ösmerete érdekében, kinek-kinek a mint teheti, hazafiúi, botanikai kötelesség, — sőt talán érdem is! A többit reád bízom! De engedd meg hogy megokoljam, miért mondtam a *Salvia* Simonk. — *Borbást* halva születettnek. Azért, mert a *Salvia pratensis* L.-nak ♀ (sexus femineus és ♀ (hermaphrodit, kétivarú), — vagyis két érdekes biológiai, gynodioikus sexualis természetéről Borbásnak még ma sincs fogalma. Rég ösmert dolog, hogy a Labiaták sok génuszának fajai gynodioikusak, és hogy a ♀ virágú sexus kisebb virágú, kevésbé termékeny, mert kevésbé vonzó virága miatt a méhfélék ritkábban keresik fel.

Hát a *Salvia Dumetorum* Andsz., vagy legalább is **Blocki** (Bl. eredeti példányai nyomán), nem egyéb mint a *Salvia pratensis* L. ♀ = sexus feminea. [A *Briquet* monogr és Engl.-Prantl pflanzenf. *Salvia dumetorum*ja más valami! Még nem tudom mi neve lehet]

A mi és a középeurópai *Salvia pratensis*ünknek virágbeli trimorphismusa van. Van I. apróvirágú (micropetal = microander) sexusa, — ez ♀ semmi porzóval, vagy csak alig kifejlett porzóval és porhonokkal = *S. dumetorum* Andsz.

II. Van ♀ olyan kétivarú virágos alakja, a melynek pártája nagyobb az előbbinél és aránylag kisebbek még a porzói mint a termője, — ez az én forma mesopetala vagyis f. *mesandra* növényem. Végül

III. Van nagyvirágú, nagyporzójú ♀ két ivarú sexusa = f. *macro-petala* seu *macrandra* Simk. változata. Ezt vették ekkorig a tipusos *S. pratensis*nek.

Méltóztassék meggyőződni Kolozsvár szénamezőin is, hogy a dolog úgy van-e mint a hogy én itt Budapesten észleltem. Ha úgy van, akkor nekem igazságot szolgáltatnak. Mert a nagyszirmú és nagyporzójú *S. pratensis*, csak sexualis difformitás a *S. dumetorum* Andsz. ellenében. Fajilag egy és ugyanaz. Tehát *Salvia pratensis* × *nutans* Bl. = *Salvia pratensis* × *dumetorum* Bl. = *Salvia Kernerii* Bl. (podolica Bl.) Simk. pótfüzetek p. 267 (rövid diagnosis) — fajnak, félvér-fajnak felel meg.

Szíves támogatásodért és utánjárásodért kívánok Neked sok örömet ez ügy felderítésében.

Tisztelő barátod:

Simonkai s. k.“

III.

Ez a vita is lezárult... Borbás Vincze megállapítása nyert beigazolást. Az említett helyen megleltük többen; így emlékezetem szerint Zsák Zoltán is, bold. Péterfi Márton is.

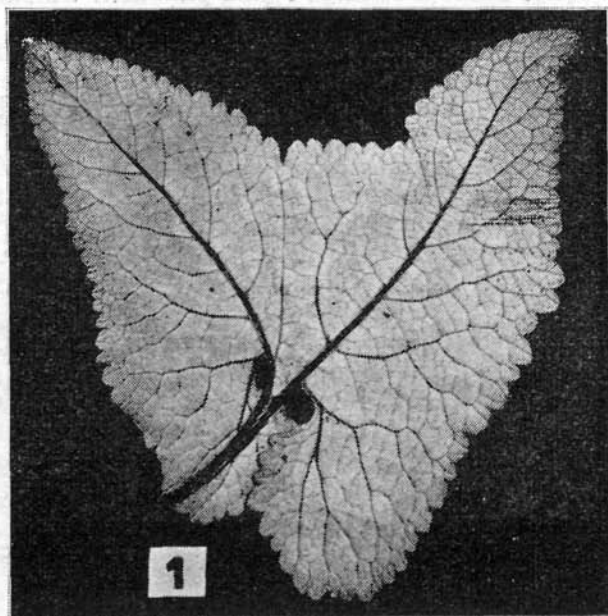
Megállapított tény, hogy az említett helyen nő a *Salvia Simonkaiana* Borb. [cf. Prof. Iul. Prodan Flora pentru determ. și deser. plant. ce cresc în România, Cluj 1923. Vol. I. p. 881. — Jávorka S. Flora Hung. 1925. p. 882, lelhely nélkül. — Dr. R. von Soó Geobotanische Monographie von Kolozsvár (Klausenburg). A Debreceni Tisza István Tudom. Társ. Honismertető biz. Kiadványai (Mitt. der. Komm. f. Heimatkunde), Debrecen IV. k. 1927—1928, 15.—16. füz. p. 91].

IV.

Amikor 1914. szept. 1-én elfoglaltam az általános növényteni tan-széket, megkezdtem sorozatos gyűjtő kirándulásaimat. Sok-sok vidéket bejártam és begyűjtöttem oltani működésem bezáró idejéig (1919 V. 12).

Gyűjtéseim nem állanak rendelkezésemre. Mindössze 2—3 lapra való, s egy pár fixált anyag. A Szénafűveket is sokszor felkerestem, közte a *Salvia nutans*-okat is figyeltem. E közben találtam is három levelet 3 *Salvia nutans*-tövön, amelyeket alábbiakban ismertetek meg. Eme le-leiteim 1919. szept. 11.-i kirándulásomról valók.

Mintha csak pótolni akarta volna a Szénafű az elválás fájdalmát, egy sereg másodvirágzásos növényvel lepett meg. Virítottak: *Potentilla verna*, *Clematis integrifolia*, *Salvia austriaca*, *Adonis vernalis*, *Ane-*

mone silvestris, *Vinca herbacea*; a Harmadvölgy-ben meg a *Pulsatilla patens*-ek gyönyörködtettek bennünket, búcsúzókat...

Fátyolos szemmel írom jegyzőkönyvemből e neveket...

A 3 tövön-találtam kettős levelek leírása következő:

1. ábra. *Salvia nutans* kettős tőlevél (kisebbítve). Összenőtt két tőlevél, amelyek hatalmas, erős fejlettségűek voltak összenövésük dacára.

A két csúcs 12 cm-nyi távolságban van egymástól; 8,5 cm, illetőleg 9,7 cm hosszúak a lemezek aljuktól csúcsrészükig; a levélalapjától a csúcsig; 9,2 ill. 13,5 cm.

A levélnyélben két különálló kötegben fut le a két ér; fent ívesen elgörbül oldalt az egyik ér a másiktól, (a levélnyél *organicus* tengelyében fekvőtől).

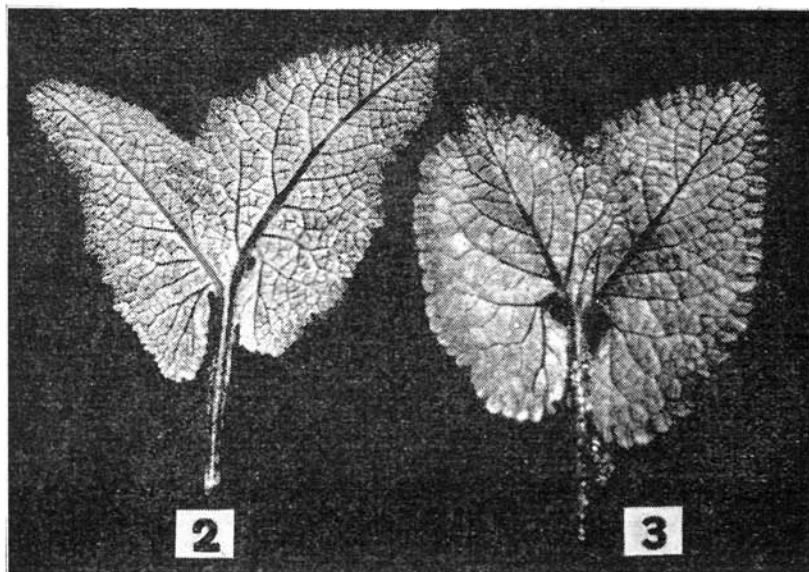
A fényképen is jól látható, hogy — az eredeti növényen 9 mm-nyire eső levélbasis-zugok közt — a két eret fent széles (5 mm) és lefelé hirtelen keskenyedő (17 mm-nyire lenyúló) laminaris rész feszül ki.

És szintén jól kivehető az is, hogy a felső, közös lemezterület *síkon*, — kifeszített hártvaként — terül ki és azonkívül: egy kissé mélyebb bevágás jelzi az egyik ill. másik lemez határvonalát.

E kettős tölevél levélnevele: 10.1 cm hosszúságú.

2. ábra. *Salvia nutans* szárlevél (eredeti nagyságban).

Szintén két levél nőtt össze; a levélnyélen egész élesen megkülönböztethető a külön lefutó két ér. A levelek nem nőttek egy magasságban egymáshoz: az egyik — mintegy — nem nőtt fel a másik magasságáig;

a levélbasis-zugok éppen ezért nem is kerültek egy magasságba, az egyik 6.5 mm-rel áll mélyebben.

Mindkét levélnek abbamaradt bár az egymással érintkező feleiken a levélbasisa kifejlődése, de azért a lemezrészecskék egymásra csúszottak kissé, 5 mm, ill. 7 mm-re fedik egymást a kettős lemezes részen.

Még ezekről a szárlevelekről is a *typicus nutans*-levél körvonala rí ki.

3. ábra. *Salvia nutans* szárlevél (eredeti nagyságban). Ez is teljesen két különlefutó levéllyalábot viselt petiolusában. A két levéllemez összenövése itt sem azonos magasságú, egyiknek levélbasisa zuga lejjebb (4 mm-rel) csúszott. Az egymással érintkező levéllemezfelek részben takarják egymást kb 14 mm margovonalhosszban; két lemezrészlet fekszik e darabkán egymáson tehát.

A két összenőtt levél körvonala inkább tojásdad.

Bár semmi reményem nem volt, — próbaként mégis — megnéztem a m. kir. Ferencz József tud.-egyetem *Általános Növényzeti Intézete* tulajdonában levő herbarium, főleg a *Herbarium Wagnerianum*-ban, akadne-e hasonlója? Egyiknél sem [prope Coronam Jun. 1896 lg. **Römer**; Langenthal 20. VII. 1896 leg **J. Barth**; Prope Maros-Vásárhely. 1898. VII. **J. Wagner** — Galicia: pr. Zaleszczyk 6. 1896 leg **Blocki**], sőt a Széna-fűveken másokszedte anyagban sem [prope Kolozsvár Szénamezők 29. VI. 1915. **J. Wagner**] akadtam hasonlókra.

O. **Penzig** összefoglaló nagy műve (Pflanzen-Teratologie II. Aufl. III. Bnd, Berlin 1922 p. 151—154) bár említ más *Salvia*-fajnál levélhasadásokat, de a *S. nutans*-t egyáltalán nem említi fel se.

A fényképfelvételeket **Nagy István** intézeti díjtalan gyakornok úrnak köszönöm e helyütt is.

Az eredeti példányokat *Botanikus Múzeum*-unk őrzi.

Dr. Györfly István.

Doppelblätter von *Salvia nutans* L.

[Folia abnormalia *Salviae nutantis* in Szénafü-Füetele Clujului ab me lecta.]

Cum 3 phot.

Von: **I. Györfly** (Szeged).

Den Andenken von Prof. Vincze de Borbás anlässlich seines dreissigsten Todestages.

Im Vorwort teile ich jenen, von Lajos **Simonkai** herstammenden Brief (datiert: Budapest, 28. máj. 1902) wörtlich mit, welchen **Simk.** an weil. Prof. Dr. A. **Richter** schrieb und in welchem er nachzusuchen bat, ob in Szénafü die von **Borb.** beschriebene *Salvia Simonkaiana* **Borb.** (*nutans* × *pratensis*) wirklich wächst. Ich, als damaliger Assistent Prof. **Richter's** erhielt und bewahrte diesen Brief **Simonkai's**.

Wie bekannt, (cf. **Jul. Prodan**, **S. Jávorka**, **R. von Soó** locis citatis) wächst dieser Bastard an dem von **Borb.** angegebenen Standort („*Claudiopoli, ... in foenalis sat rara*“ cf. *Növényt. Közl.* I. 1902 No 1 p. 27) wirklich.

Als ich wieder in Kolozsvár-Cluj, als Ordinarius (1914. 1. IX.—1919. 12. V.) fungierte, botanisirte ich öfters auch an obigen Standort.

Bei meinem letzten Ausflug am 11 Sept. 1919 fand ich an drei Individuen von *Salvia nutans* Doppelblätter, welche ich hier ausführlich beschreibe.

Photo 1 zeigt ein Grundblatt (verkleinert).

Photo 2—3 in natürlicher Grösse zwei Stamblätter zweier anderen Individuen.

Alle drei sind Doppelblätter, mit je 2 herablaufenden Blattnerven in den Petiolen versehen.

Das zusammenfassende Werk O. **Penzig's** erwähnt ähnliches von *Salvia nutans* nicht.

Die Originale bewahrt das Botanische Museum des Institutes für Allgemeine Botanik unserer **Franz-Josef** Universität in Szeged auf.

Szupergalaktika-e a Tejút?

A csillagászati műszerek fejlődésével és a megfigyelési módszerek, különösen a fotografálás tökéletesedésével, a világegyetemről alkotott képünk folytonosan tökéletesedik. Az új felfedezések következtében, bár a kutatások eredményeit nagyon nehéz összegezni, az általános kép gyakran már néhány év alatt lényegesen módosul. A csillagászati tudománynak ugyanis sokszor szükségszerűen a legkisebb támponton is meg kell vetnie a lábát, hogy a szilárd helyzetből alkotni tudjon. Így a látszólagos tapogatódzások, továbbá az utólag tévesnek bizonyult elméletek sohasem feleslegesek.

A Tejút és a Tejúton kívüli csillagrendszerek, az *extragalaktikák* vizsgálata az utóbbi években szép eredményeket szolgáltatott. A kutatások részleteinek egységes formába való öntése azonban még ma is nagy nehézségekbe ütközik. Az igazság keresése közben figyelemre méltó határkövet jelentett Shapley megállapítása, aki felállította a *szupergalaktika-hipotézist*. E szerint Tejútunk és a Világegyetem sok *extragalaktikahalmaz*a magasabb csillag-rendszerek, úgynevezett *szupergalaktikák*. A *szupergalaktika* elnevezést tehát ebben az értelmezésben a több *galaktikából* álló kétségtelenül összetartozó iagú, magasabb csillagrendszerekre használják.¹

Shapley saját és mások vizsgálati eredményeiből kiindulva megállapítja, hogy a Tejút méretei nagyobbak, mint amilyen eredményt az *extragalaktikák* vizsgálatainál általában nyertek. Több csillagrendszer összege adja a Tejútát. Sőt Shapley a Tejút-rendszeren belül még lokális csillagrendszerünket is bizonyos önállósággal ruházza fel.

Ebből a megfontolásból következik, hogy az extragalaktikus ködfoltok csak abban az esetben hasonlíthatók a Tejút-rendszerhez, mint szupergalaktikához, ha több önálló rendszerből kapcsolódnak össze. Ennek az elméletnek a tükrében a Világegyetem szerkezete úgy fest, hogyha a szupergalaktikákat és a Tejútát a Világegyetemben kontinenseknek tartjuk, az extragalaktikus spirálisködök legfeljebb szigetek. Kérdés, Tejútunk valóban szupergalaktika-e?

Röviden ismertetnünk kell a *szupergalaktika-elmélet* néhány érvét, hogy ezeken át közelíthessük meg az ellenérveket.

A Tejútunk méreteire vonatkozó adatok sorozatát még nem tekintjük lezártnak. A dolog természetéből következik, hogy Tejútunk határainak kimérése nagyon nehéz, mert a rendszer belsejéből kell a méréseket elvégezni. Az extragalaktikus ködfoltok vizsgálata és kimérése

¹ Lassovszky Károly: *Újabb elmélet a Tejútrendszer szerkezetéről*. T. T. Közlöny, 1930. 604. l.

látszólag könnyebb probléma. Csupán a műszerek és megfigyelési módszerek tökéletességétől függ az eredmények pontossága. Jeleztük, hogy ez csak „látszólag” van így, amint ez a későbbiekből ki fog tűnni.

A vizsgálatok szerint, amelyek Shapleynek alapul szolgáltak, a Tejút nagy átmérője 30000—100000 parsec körül lehet, az extragalaktikák pedig átlag 1000—2000 parsec átmérőjűek.

Shapley és követői továbbá fokozott figyelmet kívántak annak szentelni, hogy a Tejútnak hatása van az extragalaktikák térbeli elrendezésére. Így fontos érvnek tartották a Tejút szupergalaktika voltának igazolására, hogy az extragalaktikák a Tejút pólusai közül található legnagyobb számban és a Tejút-korong-széle felé ritkulnak. Sokan kardoskodtak a mellett, hogy ez a Tejút szupergalaktika voltának legfényesebb bizonyítéka, mert a Tejút-szupergalaktikának gravitációs felsőbbsege van az extragalaktikus ködökkel szemben: befolyásolja elrendezésüket.

A Tejút-szupergalaktikahipotézist támogató érveknek ez volt a legkönnyebben sebezhető pontja és így a szupergalaktika hívei a Tejút és az extragalaktikus ködfoltok között fennálló nagyságrendi különbségek bizonyító erejére helyezték a fősúlyt. Előre látható volt azonban, hogy amint ez megdől, a Tejútra vonatkozó szupergalaktika-hipotézis alapjai is megrendülnek.

Alig telt el néhány év a Shapley által felállított elmélet megszületésétől, a kutatások máris óriási változást hoztak. A kezdetet jelentette a kutatásoknak új alapokra való fektetésében, hogy Hubble egyes extragalaktikákban is, elsősorban az Andromeda-ködben gömbalakú csillaghalmazokat talált. Ezek a csillaghalmazok Tejútunk legjellemzőbb képződményei és Tejútunk szupergalaktika voltának legszerveesebb bizonyítékai közé tartoztak.

Hubble megállapította,² hogy az Andromeda-ködben levő gömbalakú csillaghalmazokból csak 140 helyezkedik el az Andromeda-ködben belül, a többiek látszólag a ködben kívül esnek. Felvetődött tehát a kérdés, hogy vajon az Andromeda-köd kiterjedése nem nagyobb-e, mint ahogyan azt az eddigi vizsgálatok megállapították?

A 100 zollos Mount-Wilson tükör adta meg erre is a feleletet, mint annyi más nehéz kérdésre. Stebbins és Whitford fotometrikus méréseket végeztek az Andromeda-köd látható részein kívül eső területeken is.³ A vizsgálatok meglepő eredménnyel végződtek. A fotométer az Andromeda-köd közelében mindenütt jelentős, el nem hanyagolható fény létezését jelezte. A vizsgálatok szerint az Andromeda-köd fotometrikus átmérője 2—3-szorosa annak az átmérőnek, amit eddig a köd tényleges átmérőjének tartottak. Hasonló eredményt ért el maga Shapley is fotografiai felvételek fotometrikus kimérése útján.

Igy bizonyossággal lehet állítani, hogy az Andromeda-köd átmérője nem 10000 parsec, hanem legalább is 20000—30000 parsecre terjed. Tehát méretei találnak a szupergalaktikának tartott Tejútunk méreteivel! Ebből a felfedezésből kiindulva jogosan feltehető, hogy az extragalakti-

² Die Sterne: 1934. 267. l.

³ W. Becker, Potsdam: Die Milchstrasse, ein Sternsystem unter anderen. Die Sterne, 1934.

káknál általában hasonló a helyzet. Anyaguknak egy részéről az eddigi kutatások nem vettek tudomást.

Az extragalaktikák új méretei tehát mindenben megközelítik a szupergalaktikának tartott Tejút méreteit. Ez új feltevés helyességét sok minden támogatja. Így, hogy csak egyet említsünk, a csillagmozgásokra vonatkozó legújabb kutatások is a Tejút szupergalaktika volta ellen szólnak.⁴

Ezek a vizsgálatok valószínűvé teszik tehát, hogy *Tejútunk nem szupergalaktika*, hiszen úgy vehetjük, hogy az összes galaktikák tulajdonképpen nem egyszerű, hanem összetett csillagrendszerek, amelyekben mind megvannak azok az elemek, amelyeknek létezését eddig csupán Tejútunkban és néhány más Tejútkhoz hasonló extragalaktikában vélték megtalálni. Az azonban nem tagadható, hogy az extragalaktikák azonos szerkezeti viszonyok mellett igen különböző nagyságúak lehetnek. Végeredményében azonban ez is a mellett szól, hogy nincs jogunk *Tejútunkat szupergalaktikának tartani*.

Más kérdés aztán, hogy a kétségtelenül halmazokba vagy rajokba csoportosult extragalaktikák valóban szupergalaktikákat alkotnak-e minden esetben? Ez attól függ, hogy az optikailag észlelhető csoportosulás tagjai között van-e tényleges összefüggés? Az ugyanis bizonyos, hogy az extragalaktikák is magasabb csillagrendszereket alkotnak. Ilyen szupergalaktikát ma már száznál többet ismernek a csillagászok. Helyes tehát, ha a szupergalaktika elnevezést a több galaktikából álló halmazok számára tartjuk fenn.

A magasabb csillagrendszerek osztályozásának munkája alig néhány évtizede kezdődött meg. Így meglepetések ezen a téren mindég várhatók. Nem valószínű azonban, hogy Tejútunk szupergalaktika volta mellett új érvek szülessenek. Logikusan következik a Világegyetem egyensúlyozott szerkezete mellett, hogy minél kevesebb kivételnek szabad lennie, különösen a legmagasabbrangú csillagrendszerek sorában. E nélkül el sem képzelhető a Világegyetem harmóniája.

Dr. Szász Ferenc.

⁴ *Természettudományi Lexikon*, 718. l. (Kiadta a kir. magy. Természettudományi Társulat.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egykorú feljegyzés Roth Lajos István szász pap főbelövetéséről.

Gróf Wass Györgyné, született Gyulay Fanny (Franciska) grófnő a fivéréhez, gróf Gyulay Lajoshoz, Kolozsvárról 1849. május 12-i keltezéssel írott levelében más természetű és gazdasági vonatkozású közlés után a következőképen emlékezik meg Roth Lajos István szász papnak a helybeli Fellegvárban 1849. május 11-én történt főbelövetéséről:¹

„Tegnap újból rossz napot éltem keresztül: Midőn kiindultam a háztól a Wass Ádámné temetésére, épen akkor vitték el előttem *vesztőhelyre* a híres ismeretes Róth nevezetű *szász papot*. — Nagy néptömeg kísérte rendkívüli és irtozatos örömkijelentések közt. Ő maga a legnagyobb nyugodtsággal ment, meg se engedte, hogy szemét bekössék, mikor meglövetése bekövetkezett. — A *vértörvény* vádlója és a bírák igen kívánták volna felmenteni a hat gyermekes atyát, ki átható méltósággal viselte magát, míg tartott a kihallgatás és kimondatott az ítélet. — Nem lehetett *szegényt* felmenteni: a bírák annyira el voltak fogulva, midőn ki kellett mondani a halálos ítéletet, hogy reszkettek, sirtak belé, — alig tudtak szólni. A *megítélt* azonban nagy lelki erővel vette és ennyit mondott: »Nagyon becsültem mindig a magyar nemzetet, átlátom *most*, mi nagyot hibáztam, de akkor, midőn felléptem, azt hittem, hogy kötelességemet teljesítem.«

A nép, midőn nyílt téren kimondatott a halálos ítélet, tapsolt és éljent kiáltott a bíráknak és nagy zajjal kísérte az *élő halottat* végnyugvóhelyére. — Így történetesen két temetésen valék. Egyikét *élve, teljes életerejében látni önmaga temetésére menni* keserű kínos érzés volt. Istenem! Istenem! Mi szívszaggató áldozatokat kíván a haza felszabadulása. — Oly nagy benyomást következtetett a tegnapi esemény: miszerint a *vésztörvény tagjai* közt sokan beadták lemondásokat, azok közt Krizbai Miklós.“ (A levél családi vonatkozású értesítésekkel fejeződik be.)

A fenti, egykorú feljegyzés méltán tarthat számot a figyelemre egyrészt a a feljegyzésben szereplő Roth személyisége miatt, másrészt a feljegyző egyéniségénél fogva.

Roth Lajos István Mediaș-Medgyesen született 1796. nov. 24-én. Pestalozzina tanítványa volt, ki anyyira megszerette, hogy iskolájában tanítóná tette. 1823-ban tanár lett szülővárosa gimnáziumában, 1831-ben rektor, 1835-ben városi prédikátor. 1837-ben muzsnai lelkésszé választották. Mint publicista, az erdélyi szászok politikai és kulturális történetében eltörölhetetlen nyomokat hagyott hátra. Főgondja volt, hogy a szászok iskolaügyét minden tekintetben a kor színvonalára emelje. Az 1844.-i II. t.-c. Erdélyben is visszahelyezte a magyar nyelvet a maga természetes és törvényes jogaiba. A törvényhozás e tétét a szász publicisták hevesen megtámadták, de senki sem volt oly kíméletlen és igazságtalan a magyar nemzeti törekvésekkel szemben, mint Roth. A *Der Sprachkampf* című röpirata alapján a

¹ A levél az Erdélyi Múzeum kéziratárában van abban a kötetben, mely gróf Wass Ottilia hagyományából került az Erdélyi Múzeum birtokába s amely édesanyjának fivéréhez az 1848—49. években írott leveleit tartalmazza. A szöveget a helyesírási hibák mellőzésével adom.

magyar közvélemény Rothot a magyar nemzet egyik legszenvedélyesebb ellenségének tartotta. 1848-ban Puchner Mediaș-Medgyes környékére Rothot császári biztosul nevezte ki. Puchner kiverése után a magyar hadak Rothot elfogták, s mint hazárulót és lázadót, 1849. május 11-én a kolozsvári haditörvényszék halálra ítélte.²

A szász közvélemény Rothot a szász nemzeti törekvések mártírjának tekinti, kinek kivégeztetése a magyar és szász megértés útjában mindig akadályozó tényező volt a multban.

A gróf Wass Györgyné feljegyzésében megnyilvánuló részvét nem tekinthető pusztán egy asszony gyengeségéből fakadó érzelmi megindultságnak, annál kevésbbé, minthogy az idézett feljegyzés szerint a bírák közül is sokan szerették volna Rothot a halálos büntetéstől megszabadítani. Véleményem szerint azonban a feljegyzésnek még külön jelentőséget ad az a körülmény, hogy gróf Wass Györgyné véleménye egy kisebb, de mindenesetre a vezető értelmiségi körhöz tartozók gondolkozását tükrözti vissza. Lássuk röviden, ki volt gróf Wass Györgyné?

Gróf Wass Györgyné az irodalom és új eszmék iránti szeretetet a szülői házból hozta magával. A gróf Gyulay-család marosnémeti kastélya és ligete — gróf Wass Ottilia egyik verse szerint is — történeti emlékeket őriz. Kazinczyért „rajongott a nagymama“, Döbrentei pedig a család nevelője s mindvégig kedvelt barátja volt. A 34 éves korában özvegyi sorba jutott Wass Györgyné cluji-kolozsvári főtéri háza a Wesselényi-házzal együtt volt városunkban csak az a két hely, hol „irodalomról, politikáról, a művelődés újabb mozzanatairól és több efélékről lehetett beszélni“ — mondja ugyancsak leánya, gróf Wass Ottilia, egyik későbbi feljegyzésében, melyet Kemény Zsigmondhoz való viszonyáról írt az 1843—44. évekre vonatkozólag.³ Az 1848—49. évi szabadságharc idején pedig gróf Wass Györgyné házának jelentősége még inkább növekedett, mert Fanny grófnő lelkes segítő társakra talált két leányában. Minka (Zsuzsánna) és Otti (Ottilia) grófnők mindenütt anyjuk mellett vannak, ahol a magyar ügy előbbreviteléről, a sebesültek és menekültek istápolásáról van szó. Az anyának fivéréhez intézett levelei szerint a főtéri Wass-ház állandóan tele van menekültekkel, a leányok töltést csinálnak, résztvesznek a felsegélyezést célzó gyűjtésekben és táncvigalmak rendezésében. A panasz csak azért hangzik ajkukról, hogy nagyon sok a segélyre szoruló, nagy a nyomor s oly keveset tudnak segíteni. Midőn a debreceni trónfosztás megtörténik, Wass Györgyné örömmel üdvözli a Habsburgok királykodásának megszűnését s több levelében annak az aggodalmának ad kifejezést, nehogy a Habsburgok visszajöjjenek. Lekicsinylőleg nyilatkozik azokról a főurakról, kik helytelenítik a trónfosztást.

Ezek szerint tehát, midőn gróf Wass Györgynének a Roth főbelövetéséről szóló feljegyzését értékeljük, két dolgot nem hagyhatunk figyelmen kívül: 1. e feljegyzés nem tekinthető csupán egyéni meghatódás megnyilvánulásának; 2. gróf Wass Györgyné feljegyzése nem a Habsburg-párti főurak véleményét örökíti meg, hanem többeknek a véleményét épen azok közül, kik mindenüket feláldozni készen küzdöttek a magyar szabadságharc diadalra juttatásáért.

A Krizbai Miklós személyére vonatkozólag meg kell jegyezmem, hogy Wass Ottilia közlése szerint az ő Kemény Zsigmonddal való megismerkedése idején Krizbai a Wass-családnak „házitanítója“, Kemény Zsigmondnak pedig „barátja és munkatársa“ volt. A Wass Györgyné és Krizbai azonos gondolkozása tehát a Roth-ügyben érthető.

Dr. Kántor Lajos.

² Pallas Lexikon után.

³ Az E. M. levéltárának 1895. sz. dobozában.

NYELVMŰVELÉS

Hanyatlás-e ez?

Folyóiratunk legutóbbi számában (185—6. l.) *Hanyatlás a nyelvművelésben* címen megjegyzéseket írtam az erdélyi magyar nyelvművelésben tapasztalható elernyedésre, hanyatlásra vonatkozólag. Mivel az erdélyi napilapok közül egyetlen napilap tűzte ki célul maga elé a nyelv ügyével való rendszeres foglalkozást, a többi csak hosszabb-rövidebb hozzászólás alakjában egyszer-kétszer foglalkozott ezzel a fontos üggyel, mondom ezért annak az egyetlen napilapnak, a Keleti Újságnak, a nyelvművelő buzgalmát vizsgáltam meg és állapítottam meg abban bizonyos sajnálatraméltó hanyatlást. E cikkemre a kérdéses napilap f. é. 144. számának 12. lapján *Nyelvművelődsi?* címen olyan hangú válasz jelent meg, amelyre itt, e folyóiratban semmiképpen sem felelhettem. Ezért válaszómmal a Keleti Újságot (156. sz. 10—11. l.) kerestem fel. Válaszómban kiemeltem, hogy készségesen elismerem ugyan a kérdéses napilapnak az erdélyi nyelvművelésben való nagy szerepét, de megállapítottam azt is, hogy e nyelvművelő buzgóságban részben érthető nehézségek miatt az utóbbi időben kétségtelen hanyatlás mutatkozott. Ezt az állítástomat mind e folyóiratban megjelent cikkem, mind a Keleti Újságban közzétett válaszóim írásakor tényekre alapítottam. Mikor ugyanis a bírálóba kezdtém, előttem állottak a Keleti Újságnak azok a sorai, amelyeket *Anyanyelvünkért* rovatában olvastam: A Keleti Újság ezennel mozgalmat hirdet és *állandó rovatot* nyit a magyar nyelv istápolására. Rovatában *hétről-hétre* meghányja-veti nyelvünk legégetőbb kérdéseit (1936. 86. sz. 7. l.). Mivel a rovatot a múlt év folyamán néhányszor nélkülöztük, karácsonykor sem jelent meg, az idei számokból a 7., 31., 37., 73., 78., 84. és 90.-ből és ezek közt a húsvéti ünnepi számból is hiányzott, nem állapíthattam meg mást, mint hogy *a kezdeti buzgósághoz képest valóban hanyatlást látok a Keleti Újság nyelvművelésében.* A lappéldányok gondos vizsgálata arról is meggyőzőtt, hogy ugyanekkor a lapból más *állandó* rovat egyetlen egyszer sem hiányzott. E jelenség megint kényszerítő erővel csak egy következtetés levonására vehetett rá, arra, amit multkori cikkemben leírtam. Hogy mindezt nagyon sajnálatosnak tartottam, azt, úgy hiszem, könnyű megérteni. Megérthető így az is, hogy az Erdélyi Múzeum szerkesztősége miért adott helyet ennek a cikknek, habár a Keleti Újság cikkírója e tényről „némi meglepetéssel” emlékezett meg. Megint, úgy hiszem, folyóiratunk szerkesztője nevében is, csak azokat a sorokat írhatom le, amelyeket a Keleti Újságnak írt válaszómban vetettem papírra: Az Erdélyi Múzeum, mint az erdélyi magyarság egyedüli tudományos szerve, kénytelen kötelességet teljesített és teljesít ezután is, amikor bírálatot mond minden olyan kérdésben, amely a tudományos megítélés fényezésére elkerülhet. De ugyanakkor nyugodtan kijelenthetem azt is, hogy e folyóirat szerkesztőjénél és nálam senki sem örülne jobban, ha a Keleti Újság folyóiratunkkal versenyezve buzgólna anyanyelvünk porból való felemelése, ápolgatása és szépíttetése érdekében. Sajnos azonban, hogy a szerkesztőség-

nek a 144. számban megjelent válaszát és a 156. számban közzétett viszontválaszokat kivéve, a nyári három hónapban a napilapnak mindössze két számában (138. és 168.) jelent meg egy-egy alig egy hasábnyi nyelvűvelő cikk. A legutolsó öt vasárnapi, azaz a 174., 180., 186., 192. és 198. számában egyáltalán nem jelent meg ilyenfajta cikk. Ez a szomorú tény önmaga beszél; magunk ezúttal nem fűzünk hozzá semmi megjegyzést, de őszintén kívánjuk, hogy e jelenség csak pillanatnyi, nyári ellanyhulás legyen, és ezután a magyarság e legtekintélyesebb napilapja folytassa tovább is azt a mozgalmat, melynek jelentőségét már egyszer felismerte. *Szta.*

Egy nyelvűvelő rendelet.

Nem Németországból idézünk ezúttal példát; nem onnan, ahol külön nyelvűvelő intézmények vigyáznak a német nyelv épségére, tisztaságára és szépségére. Ott nemcsak a közszellem kívánja meg, hogy e kellékekre mindenki ügyeljen, hanem rendeletek kötelezik a magánosokat, intézményeket és üzleti vállalkozásokat az effélére. Ezúttal egy magyar nyelvűvelő rendeletre akarjuk felhívni a figyelmet, az első fecskére, amelyik azt mutatja, hogy a felelősök, az ifjúság vezetői is kezdik belátni a nyelvűvelés kérdésének fontosságát.

Pintér Jenő, a legnagyobb és legjelentősebb magyar irodalmi rendszerezés írója, mint a budapesti tankerület főigazgatója, ez év február 20-i kelettel az összes felügyelete alá tartozó iskolák igazgatóihoz címzett rendeletet adott ki a helyes magyar nyelvhasználat érdekében. „Nemzeti létünk egyik követelménye, — mondja a rendelet, — hogy nyelvünk tisztaságát és szépségét nemcsak megőrizzük, hanem rendszeresen fejlesszük is. A nyelvűvelés kora óta állandóan törekszünk erre. A munka nincs befejezve, mert még mindig sokan vannak, akik a magyar nyelvet nem beszélik helyesen. Különösen feltűnő, hogy tanulóink közül igen sokan nem tudnak világosan, szabatosan, magyarosan beszélni. A tanulók magyar szókinccse egyes osztályokban feltűnően kicsi. Sok idegen szót és idegen eredetű kifejezést használnak.” Bár a Magyar Tudományos Akadémia sokat tesz a nyelvűvelés érdekében, ez nem elégséges; „a nyelvtisztító munkából az iskolának is ki kell vennie a maga részét. Rá kell nevelnünk tanítványainkat annak belátására, hogy nyelvünk nemcsak drága kincsünk, de hatalmas összekötő kapocs is a nemzet szétszórt részei között.” E cél elérése érdekében felszólítja a tanári karok minden egyes tagját, hogy elsőrendű kötelességnek tartsa az anyanyelv ápolását. Irtani kell a felesleges idegen szavakat, a magyartalan kifejezéseket és fejleszteni kell a magyar nyelvérzékét. De a mellett, hogy erre minden órán törekedni kell, a magyar tanárnak külön órákon is kell foglalkoznia a nyelvtisztító munkával. Meg kell szervezni a tanulók között a nyelvűvelő szolgálatot úgy, hogy a tanulók egymás hibáit vegyék észre és egymás nyelvi vétségeit javítsák. Az önképzőkörök, szavalókörök és más ifjúsági alakulatok is felhasználandók a cél érdekében való munkára. Megemlíti a rendelet azt is, hogy az egyik leánygimnáziumban egy Szép Magyarsággal Beszélők Egyesülete címet viselő társaság is működik a nagyfontosságú ügy érdekében. Végül felhívja a tanári karokat, hogy a cél megvalósítására vonatkozó tervezetüket két héten belül terjesszék fel. Azoknak a tanároknak nevét, akik az anya-

nyelv helyes használata ügyében kiváló tevékenységet fejtenek ki, az igazgatók a tanév végén jelentsék.

E felhívás, mely bátran nevezhető rendeletnek is, az anyanyelv őszinte szeretetéből fakadt. Milyen szükségünk volna nekünk is arra, hogy egyházi hatóságaink felhívják a tanítói testületek és a tanári karok figyelmét anyanyelvünk ápolásának fontos kérdésére. Sokat tehetnénk mi is, sokat kellene tennünk nekünk is, bármennyire nehezebb a helyzetünk. Sőt éppen azért, mivel bennünket nyelvi szempontból sokkal nagyobb veszély fenyeget, a védekezésnek is öntudatosabbnak és elmaradhatatlanabbnak kellene lennie.

Szta.

A. nyelvművelés hírei.

Az ezévi magyar könyvnapra Grill Károly könyvkiadóvállalata jóvoltából egy hatalmas, ötödfélszáz lapnál terjedelmesebb nyelvművelő kötet jelent meg *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus* címen. A kötetet Dengl János dr., a budapesti M. K. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának tanára, írta. Kétségtelen, hogy ez az első és legterjedelmesebb kísérlet a magyar nyelvhelyesség kérdésének tudományos összefoglalására. A munka egy általános és egy különös részre oszlik. Az elsőben az író a nyelv lényegének meghatározásával, a stilisztika és a nyelvhelyesség fogalmával, kapcsolópontjaik megjelölésével foglalkozik, a másodikban pedig a nyelvhelyességi kérdések hatalmas tömegét adja, amint azok a nyelvszerkezet, a kifejezés és szókincs vizsgálata során jelentkeznek. A nagy munkában a tájékozódást gazdag szó- és tárgymutató könnyíti meg. Mivel az író az egyes kérdések tárgyalásakor a vizsgált jelenségre vonatkozó könyvészeti utalásokat is lelkiismeretesen felsorolja, művében mind az avatatlan, mind a szakember jó tájékoztatóra talál.

A nagyenyedi ref. tanítóképző intézet nyári tanítói továbbképző tanfolyamán ez évben is szerepelt a magyar nyelvhelyesség kérdése 2 óras előadásban. Az intézet igazgatóságának gondosságáról csak elismeréssel emlékezhetünk meg.

Az E. M. E. székelyudvarhelyi vándorgyűlésének egyik előadása (*Anyanyelvünk épsége*) is a nyelvművelés kérdésének fontosságára mutatott rá.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület folyóirata is közölt eddig két számában nyelvművelő cikket *Brüll Emánuel* tollából „Beszélgetés az anyanyelvről” és „Idegen szavak árja a magyarban” címen. A folyóirat ezzel munkatervébe iktatta a honi természetjáró műnyelv figyelését és ápolását is.

Szta.

Tordahasadék vagy Tordai-hasadék?

A tavasszal egyik természetjáró társam előfizetési ívet nyomott kezembe. Az íven erdélyi természettudósaink egyik legképzettebbike, *Nyárády E. Gyula*, a Tordahasadék-ról írt művére hirdetett előfizetést. Nincs szerencsém személyesen ismerni Nyárádyt, és ezért a kiadandó mű címéről való helytelenítő véleményemet nem mondhattam el személyesen. Nem volt más választásom, mint hogy vélekedésemet az egyetlen itteni magyar nyelvű természetjáró folyóirat, az *Erdély* hasábjain írom meg. (1937: 37—38.) Cikkem alaphangjában kerültem minden olyan színt, amely személyében vagy tudomá-

nyában bánthatta volna meg azt, aki olyan dicséretreméltó feladatra vállalkozott, mint amilyen a *Tordai-hasadék* monografiájának a megírása. Azóta megjelent a kérdéses munka *A Tordahasadék* címmel. Ennek a tekintélyes műnek 185—187. lapján a szerző válasza méltatja az Erdélyben közzétett cikkeskémeket. Cikkének alaphangja azonban egészen más, mint az enyém volt. Fölényeskedik, csíp és vág, sőt — mint maga mondja — paródiáz is, de közben nem veszi észre, hogy mikor a nyelvészkedés talajára tévedve „az érvényben lévő (!) szabályok“, „az irodalmi adatok elsősége“, „a nyelv-érzék“, a logikusnak és logikátlannak minősített nyelvi jelenségek között járja különös táncát, a *paródiáz* lassan eltűnik a színtérről, és ott marad a *paródiáz* maga. Nem követhetem a könyv szerzőjét a szellemeskedéseknek azon az útján, amelyet maga a megértésre és megértetésre, úgy látszik, legmegfelelőbbnek tartott. Elmulasztom azt a könnyeden kínálkozó lehetőséget is, hogy „szórszálhasogató“ természetem a szerző nem éppen minden ízében megtámadhatatlannak látszó fejtegetéseim tomboljam ki. E helyett inkább szigorúan a felvetett kérdéshez ragaszkodva, előadom véleményemet a *Tordai-hasadék* és a *Tordahasadék* névalakra vonatkozólag.

Mint már az Erdély-ben írt cikkemben is említettem, a hasadék neve először III. Endre király 1291-ben kelt oklevelében fordul elő; ez az oklevél „*Thorda Akna*“ vendégnépeinek (hospites) kiváltságairól szólva, bizonyos földterületek között a *Torda hasadékj*-n túl lévő Király erdejét is olyannak mondja, mint amely már régtől fogva a tordai vendégnépek birtokában van (... silvam nostram Kiraly erdeje vocatam, ultra *Thorda hasadekja* existentem reliquimus eisdem possidendam, prout antea ab antiquo dignoscebantur possedissee).¹ Az idézetből szerintem kétségtelennek látszik, hogy azért nevezték akkor Torda hasadékjának a kérdéses sziklaszorost, mert legalább is egy része a tordai vendégnépek birtokában volt. Hogy ebben az állításomban nem tévedek, bizonyítja az a történeti tény, hogy a hasadékot — Nyárády állításával szemben — igen is nevezték *Peterd hasadat*-nak is, mint azt egy 1297-i oklevélben olvasom [Terra Peturd Hasadata vocata (*Hazai Okm.* VIII. 443; Csánki V. 725)]. Nem meglepő azonban az, hogy véglegesen még sem a közelebbi helyről ragadt rá a név a hasadékra, hiszen Peterd, Mészkö, vagy Szind a legtöbb erdélyi ember számára (aki t. i. nem járt azon a vidéken) ismeretlen helyen fekszik, míg az oklevelekben már 1075-től² kezdve sűrűn emlegetett Torda közgazdasági és művelődéstörténeti jelentőségénél fogva annyira ismert, hogy a róla elnevezett helyet az első említésre mindenki el tudja Erdély földabroszán helyezni.³ Nem kétséges, hogy a közsokás éppen ezért nevezte e hasadékot *Tordai*-nak. A Fogarasi havasok alatt levő községnek is közelebb fekszenek

¹ Vö. Fejér: *Godex Dipl. Hung.* Tom. VI. vol. I. 107. — Jakab Elek: *Kolozsvár tört. Okl.* I. 28. — Zimmermann—Werner: *Urkundenbuch*, I. 182.

² Vö. Knauz, *Mon. Strig.* I. 59. és Csánki V. 683.

³ A Tordai hasadék neve különben nem Tordán, Szinden, Mészkon vagy Túron keletkezett, ahol tehát tudhatták volna, hogy melyik községhez hány kilométerrel esik közelebb a hasadék, hanem távolabbi vidéken, ahol a távolságbeli viszonyokról vajmi kevesen tudhattak. Tordán és a hasadék közvetlen környékén régebben egyszerűen *Hasadat*-nak, újabban *Hasadék*-nak nevezik a sziklaszorost. Az előbbi, régebbi alak ma is megmaradt a hasadékon átfolyó *Hesdát* patak nevében. A közvetlen közelben élő román lakosság is egyszerűen *Cheia*-nak nevezi a szorost (L. még Nyárády: i. m. 9. l.).

magához a havashoz, és lám, mégsem azokról nevezték el a hegyvonulatot, hanem a legközelebbi jelentős helyről, Fogarásról.

A sziklaszoros legrégebbi neve tehát *Torda hasadékja* volt. A XVIII. század végéig ezt használták. Ezt az alakot azonban e tájt már régiesnek érezhették. A nyelvszokásban ekkor két újabb alak is keletkezett. Az egyik,⁴ a szokatlanabb, a szerzőtől is használt *Tordahasadék*, a másik meg a szokottabb és mai nyelvszokásunknak megfelelőbb *Tordai-hasadék* alak. E két alak küzdelme jól megfigyelhető a múlt század tollforgatóinál. Nem akarok most egyik alak magyarázatába sem bocsátkozni. De arra rámutatok, hogy a *Tordai-hasadék* alak a helyesebb és jobb, mert a szokásosabb képzési móddal alkottuk. A mai nyelvszokás szerint ugyanis helységnévből *-i* melléknévképzővel alkotunk helynevet (Bácsi torok, Runki szoros, Túri hasadék, Feleki tető, Kajántói út, Lombi tető, Kolozsvári kilátó stb.). Bár készségesen elismerem, hogy régebbi adatok is vannak a *Tordahasadék* alakra vonatkozólag, mint magam előbbi cikkem írásakor véltem, a kifejtettek alapján nyelvhelyességi szempontból a *Tordai-hasadék* alakot tartom helyesebbnek.⁵ Így meggyőződéssel most is csak ezt ajánlhatom minden természetjárónak és a nagyközönségnek is kizárólagos használatra. *Szta.*

A -li végű szavak.

A nyelvtisztaság ügyében való sok írás mégsem volt egészen haszontalan, valamelyes eredményét hébe-hóba mégis tapasztalni lehet. Legújabb bizonyág erre dr. *Vilhelem András* orvosnak szomorú írása, melyben a német származású, *-li*-ben végződő szavaknak nagy számáról panaszodik. Nem elégszik meg a szavak pusztá föl sorolásával, hanem nagyobb hatás kedvéért és szellemesen mondatokban, használatukban szemlélteti őket, számszerint mintegy hatvanat.

Ez a nagy szám engem magamat is meglepett és írásának elolvasása után egész nap nem ment ki a fejemből, akaratlan is minduntalan rá gondoltam. De mekkora lett megdöbbenésem, amikor rájöttem, hogy ez a szám még korántsem teljes; az eszembe ötlő szokat föl-följegyeztem, másnap megszámláltam, a következőkben pedig — megtartva *Vilhelem András* módszerét — bemutatom őket.

Alighogy megszületünk, *fásli*-ba (1.) pólyáznak, nem sok idő múlva *dudli* (2.) helyett *cucli*-t (3.) dugnak szánkba, ha pépet kapunk ebédre, *parterli*-t (4.) vagy *hangerli*-t (5.) kötnek állunk alá, hogy kis *rékli*-nket (6.) be ne piszkítsuk. Amikor már járni tudunk, elvisznek az *onkli*-hoz (7.), akinek *hercpinkerli*-je (8.) vagyunk, szépen pacsit adunk *pracli*-jába (9.), erre egy *stancli* (10.) *cukerli*-t (11.) kapunk tőle, de nem holmi *promincli*-t (12.); karácsonykor is a legszebb *kriszkindli*-t (13.) ő adja, teheti is, mert jó tömött a *berzli*-je (14.).

Ha iskolába megyünk, *grifli*-vel (15.) írjuk az első szót a palatáblára, hazafelé menet *csuzli*-val (16.) lödözünk, és ha sikerül valami ablakot bevág-

⁴ Megjegyzem, hogy az első alakot a XVIII. században csak egyetlen forrásban, Fridvalszky *Mineralogiá*-jában találjuk meg (1767), és így bizonytalannak kell tartanunk.

⁵ Lényegében ugyanezzel a megokolással ugyanezt az álláspontot foglalja el Brüll Emánuel az Erdély ez évi 9–10. számában Nyárády E. Gyula könyvéről írt bírálatában.

nunk, egészséges *tasli*-t (17.) kapunk. Hasonló jutalom jár ki, ha *pájcsli*-val (18.) megcsapdossuk a szomszédék *dakszli*-ját (19.) vagy *mopszli*-ját (20.) vagy *pudli*-ját (21.). Komolyabb dolgok is foglalkoztatnak már, pl. az, hogy rendben van-e labdarugó-cipőnk, elég kemény-e a *kapli*-ja (22.), nem szakadt-e le a *strupli*-ja (23.), megvannak-e a talpán a *stopli*-k (24.), mert különben nem lehet jól *dribli*-zni (25.); másik nyári szórakozásunk a *bicigli*-zés (26.), télen ellenben sokat *rodli*-zunk (27.).

Egy-egy sikerült napot valamelyik kocsmában fejezünk bé. Először is egy *krigli* (28.) sört rendelünk, hozzá sós-*stangli*-t (29.), vagy *stangerli*-t (30.) ropogtatunk, némelyik szívesebben eszik *ringli*-t (31.). Van olyan is, aki egy *stamperli*-t (32.) vagy *krampampuli*-t (33.) kér, de nem *glázli*-ban (34.), hanem rendes pohárban; a másik *halbcajtli*-t (35.) iszik, a *kráherli* (36.) azonban a kutyának sem kell. Azután evésre kerül a sor, elő a *spajscetli*-vel (37.). Az egyik megelégszik *virzli*-vel (38.), ropogós *sercli*-t (39.) kér hozzá, a másik *karmonádli*-t (40.) ecetes uborkával, a harmadik *snicli*-t (41.) *krumpli*-val (42.) szeretne enni, a negyedik többre becsüli a friss *brézli*-t (43.), csak az öreg nem tágít a *kvárgli*-tól (44.), messze illatos tőle a tájék, nem tudom, mi jó lehet benne.

Nem vetjük meg a zajosabb szórakozásokat sem. Néha kimegyünk a *vurstli*-ba (45.) vagy a *hangli*-ba (46.), mulatunk a *bretli*-n (47.) ugrabugráló *pojáci* kon (48.), még a *verkli*-k (49.) és *ringli*-spílek (50.) zenebonája, az egész kavargó *rumli* (51.) is jól esik egyideig. Ha megúntuk, beülünk egy *száletli*-be (52.), vagy elmegyünk egy *kugli*-ba (53.), vagy csak úgy *bumli*-zunk (54.) előre-hátra céltalanul, míg egy *grisli* (55.) van a zsebünkben. Arra azonban vigyázunk, hogy komoly *stikli*-t (56.) el ne kövessünk, mert *spicli*-k (57.) mindenütt vannak és könnyen be-*kaszli*-znak (58.), vagy *dunkli*-ba (59.) tesznek. Ha nem férünk a bőrünkben, inkább egymást *zurcli*-zzuk (60.), akármom mondani, *frocli*-zzuk (61.).

Néhány év múlva ennek is vége. Most már valóságos *gigerli*-k (62.) vagyunk, nagyon fontos, hogy *krágli*-nk (63.) fényes, *kravátli*-nk (64.) divatos, *fuszekli*-nk (65.) csikos legyen, a *hüzentrégli* vagy *hózentrágli* (66.) és a *strumpankli* (67.) kifogástalan legyen, egyszóval olyanok legyünk, mint akármelyik *firtli* (68.). Társaskörbe járunk, ügyesen keverjük a *pakli* (69.) kártyát és ha egy kis *mázli*-nk (70.) van, nyerünk a *ramsli*-n (71.). A *tartli* (72) öregnek való játék, nem hiába hasonlít annyira a *trotli*-hoz (73.), a *betli*-hez (74.) sincs semmi közünk. Ha megöregszünk majd, otthon ülünk, lábunkra *pantofli*-t (75) húzunk és hallgatjuk az asszony *kukli*-prédikációját (76.); ha néha kísétálunk, *parapli*-t (77.) viszünk magunkkal, egyébként napról-napra több lesz a *rapli*-nk (78.).

A lányok korán megtanulják, hogyan kell ügyes *pukkedli*-t (79.) csinálniok; vigyáznak arra, hogy *krézli*-jük (80.) gyűretlen, a *bandli*-val (81.) vagy *pantli*-val (82.) díszített *pruszli* (83.) szép legyen; a *lajbli* (84) *reszti*-ből készült, de azért megteszi, csak a *pertli* (86.) igen vékony benne, pedig *bóvli*-t (87.) nem igen szoktak vásárolni. Hajuk elül *vukli* (88.), hátul *copfli* (89.), rajra *másli* (90.); lábukon parányi *spangli*-s (91.) cipő, olyan, mint a lehellet, *vádli*-jukon (92) szépen feszül a selyem *strimfli* (93.), ha ugyan szabad az ilyesmit észrevenni. Jól fest a ruhán az a kis *klöpli* (94.) is, pedig milyen régi, de ügyes a szabónő, jól kezeli a *rádli*-t (95.), tudja,

hová kell a *haftli* (96.) meg a *slingli* (97.), meg a *tászli* (98.) és mikorra való a *dirndli* (99.).

Minden jó volna, csak ne kellene időnként a mama kívánságára a konyhába is kinézni. Ott leül az ember a *bokerli*-re (100.), lábát *sáml*-ra (101.) vagy *sámerli*-re (102.) teszi, hogy könnyebben keverje a *kráfli*-nak (103.), a *delkli*-nek (104.), vagy a *tarkerli*-nak (105.), *nokerli*-nak (106.) vagy a *nudli*-nak (107.) *strudli*-nak (108.) valót; még hagyján, ha *puserli*-t (109.) kell csinálni, mert azt a lányok is szeretik. A fiúk bezzeg mindent megesznek, még a *pájsli*-t (110.) is szeretik, sőt az utálatos *ruszli*-t (111.) is. Jaj, ebédre éppen árvaleves van *gerstli*-vel (112.), de annál jobb a második fogás, *prézli*-s (113.) csirke salátával, a tészta sem rossz, *bájpgli* (114.) *hecserli* (115.) ízzel. Minden elő van készítve, csak a száraz *kifli*-t (116.) kell megdarálni.

Mint látható, egész életünkön végigkísérnek a *-li* végű szavak. Különösen sok van belőlük a szabónők szótárában, de nem hiányzanak a többi mesterségekből sem, csakhogy nem ismerjük mindeniket. Azt még tudjuk, hogy az asztalos nem nélkülözheti a *vinkli*-t (117.), néha a *cirkli*-re (118.) is szüksége van, a *pemzli* (119.) és a *smirgli* (120.) is jó ismerősünk; többé-kevésbé azt is tudjuk, hogy mi a *bindli* (121.), *biszli* (122.), *cángli* (123.) *cengli* (124.), *cvergli* (125.), *cvikli* (126.), *dekli* (127.), *endli* (128.), *frácli* (129.), *gurtli* (130.), *hölcli* (131.), *kitli* (132.), *kripli* (133.), *kurbli* (134.), *mántli* (135.), *paroli* (136.), *pendli* (137.), *pinkli* (138.), *pitli* (139.), *pukli* (140.), *rigli* (141.), *stempli* (142.), *stráfli* (143.), *stráml* (144.), *svindli* (145.), *trampli* (146.), *vimerli* (147.), de bizonyára van még elég, különösen ipari műszó, melyet még nem is hallottunk.

Érdemes volna őket elrettentő példának összegyűjteni. A dologban az a legszomorúbb, hogy jó részének nincs is magyar megfelelője; itt aztán szép munkatere volna egy ötletes szócsinálónak. De mit érnének akár a legtalálóbb szavakkal is, elfogadtatásukhoz és elterjesztésükhöz az egész magyarság öntudatos magartására, összefogására volna szükség.

Pedig ideje volna kitessékelni őket, elég hosszú ideig garázdálkodtak otthonunkban, mert mint *Melich János* kimutatta (M. Ny. XI. 1915. 384. l.), a XVII. század közepe óta szivárognak bé az osztrák-bajor nyelvterületről (L. még M. Ny. XI. 1915. 463. l. és XII. 1916. 316. l.). Ezért érthető, hogy különösen a Dunántúl terjedtek el nagy számban a szomszédság révén, úgy hogy a *-li* szóvég mintegy tréfás kicsinyítő, becéző képzőként egynéhány magyar szóhoz is hozzátapadt. Ilyeneket jegyeztek föl: *bájpgli* (kis kövér gyerek), *vaksili* (kancsal, sandaszemű, közellátó), *zabli* (fattyúgyermek), *zsákli*, *fótl* (L. M. Ny. XXVI. 1930. 207. l.). *Apili*-t (apa), *anyili*-t (anya) pedig magam is hallottam idehaza minálunk.

Brüll Emánuel.

Aki, amely, ami, — amelyik.

Egyel ismét megsaporodott az ellenfelek száma. Eddig csak az *amely* és az *ami* vonatkozó névmás fölcserélése ellen kellett harcolni (az *aki* névmást *amely* helyett csak szándékosan és céltudatosan használja olykor a szépíró), ma azonban már az ellen is küzdeni kell, hogy *aki* és *amely* helyett ne használják a címbéli 4-ik névmást, az *amelyik*-et; ezzel eddig mint vonatkozó névmással csak nagyritkán találkoztunk. Annyira ritkán fordult elő,

hogy csak egy-két iskolai nyelvtanban és nyelvműveléssel foglalkozó munkában fedezhető fel, ami szintén azt mutatja, hogy egyrészt ritka előfordulása miatt nem tartották szükségesnek a tanulókat véle megterhelni, másrészt azt, hogy használatában nem lépték át a megengedett határt.

Simonyi Zsigmond-nak *A magyar kötőszók* című műve II. kötetének 9. lapján a vonatkozó névmásokról szólóban ezt mondja: „*A mely* névmást általában nem kedveli a nép nyelve, és vagy a *ki*-vel vagy a *mi*-vel vagy legalább a *melyik*-kel helyettesíti.” Ebből világosan kitetszik, hogy az újságírás mai nyelvébe, itt-ott az irodaloméba is a nép nyelvéből került belé; legjobban ellepte azonban az élőbeszédet, még pedig nem csupán a mindennapi társalgás, hanem a szónoki beszéd, az egyházi szónoklat nyelvét is, úgy hogy többször hallani az *amelyik* névmást, mint a többi hármat együttvéve. Pedig nem minden helyes, ami a nép nyelvéből származik, ott is keletkeznek szabálytalanságok, romlások; ilyen az is, ha az *amelyik* névmás az *amely* és az *aki* helyét bitorolja, nyelvérzékünket erősen bántja.

Vannak ugyanis olyan esetek is, amikor az *amelyik* használata jogos és szabályos. Ime egy mondvacsinált példa: *Azt hozd, fiam, amelyiket akarod.* Ebben a mondatban nem is lehet *amelyet* használni helyette. Helyes ebben a mondatban is: ... még sántított azzal a lábával, *amelyiken* tizenkét operáció volt (Keleti Ujság 1937. IV. 4.); vagy ebben: Az a Kina, *amelyikről* eddig is sejteni lehetett (Ellenzék 1937. IX. 11.); mind a kettőben *amely* is alkalmazható lett volna, de *amelyik* határozottan helyénvalóbb.

Találunk olyan mondatokat is, amelyekben, ha nem is szabályszerű az *amelyik* névmás, de nem is kirívóan rossz. Pl. ... itt hall először felolvasni egy Jókai-novellát, *amelyik* hamar felébreszti stb. (Erdélyi Szemle 1936. 4. sz.); vagy: Dr. K. az élesztőt, *amelyikben* sok vitamin van (Református Naptár 1937. 119 l.). Ebben a mondatban csak akkor volna az *amelyik* névmás használata teljesen kifogástalan, ha a különböző élesztőfajták közül *egyentlenegyed* kellene kiemelnünk és rámutatnunk mint olyanra, amelyikben (v. amelyben) sok a vitamin (Dr. K. az X-élesztőt, amelyikben sok vitamin van...). Mert ennek a mostanában térfoglaló névmásnak éppen az a tulajdonsága, hogy *egyetlen* személyre, *egyetlen* tárgyra (fajtára) mutat rá határozottan, határozottabban, mint rokonai, az *aki*, *amely* és *ami*.

Ezért hibásak, kifogásolhatók és kerülendők az alábbi mondatok: az a két szó, *amelyik* címül egymás mellé került (Erdély 1901. 52. l.); feltűnően régi példa. Más: Irigylem (a) két fekete szemét, *amelyik* álmodik mindig (Ell. 1937. V. 9.); ebben a mondatban fölösleges a határozott névelő, azért tettem zárójelbe; *amelyik* = *álmodik* = *mindig* pedig kellemetlenül összecseng. Még egy példa: Két váll, *amelyiken* nyugszik Franciaország sorsa (Ell. 1937. VII. 17.); ennek a mondatnak szórendje sem kifogástalan, az állítmány a mondat végére kívánczik: Két váll, amelyen Franciaország sorsa nyugszik. Mind a három példában két-két dologról van szó (két szóról, két szemről, két vállról), azért nem használható rámutatásul az *amelyik* vonatkozó névmás.

Annál kevésbé van helyén a következőkben, ahol a főmondatban megnevezett sok dologra vagy személyre vonatkozik a névmás: ... köszöntöttem azt az egynéhány fiatal testvéremet, *amelyik* otthagya az egyetem auláját... (Ell. 1937. III. 14.); itt *aki* szükséges, értelmi egyeztetéssel legfeljebb még

akik lett volna használható. Más példa: . . . de nem teszi le az a tizenötezer, *amelyik* a spanyol félsziget többi részén tagadja meg magában az embert (Ell. 1937. VIII. 28.); mint előbb, itt is *aki* (v. *akik*) van helyén. És még egy utolsó példa: Nyelvünknek bolgár-török jövevényszavai közt számos olyan példa van, *amelyiknek* pontos megfelelőjét . . . (Ligeti Lajos: Sárga istenek 5. l.).

A szóbanforgó névmás, az *amelyik* más fajtájú (vagy nem egészen egyfajtájú) névmás mint az *aki*, *amely*, *ami*, bár maga is vonatkozó névmás. Rokonságot tart azokkal az *-ik* végű névmásokkal is (egyik, másik, valamelyik, akármelyik, mindegyik stb.), melyek mellett az igeállítmány tárgyas ragozásban áll; ez is egyik fontos különbség közte és a többi vonatkozó névmás között. Pl. Azt a könyvet adom neked, *amelyiket akarod* (Balassa József: Rendszeres magyar nyelvtan 294. l.).

Mindez azt mutatja, hogy az *amelyik* névmást ritkán kell és szabad használni, ok nélkül ne alkalmazzuk sem *amely*, sem *aki* helyett, mindenkinek megvan a maga rendeltetése. Kár volna elvesztegetni azt a kifejezésbéli árnyalást, melyet a különböző vonatkozó névmásoknak maguk helyén való használata lehetővé tesz; ezt a sajátosságukat lassanként föltétlenül elvesztenék, ha *aki* és *amely* helyett derűre-borúra az *amelyik*-et használnók.

Brüll Emánuel.

Visszaélés a határozott névelővel.

Azt kérhető valaki, hogyan lehet egy szóval, még pedig olyan kicsiny szóval, mint a határozott névelő (az, a) visszaélni. Ha kelleténél többször használjuk, ha akkor is élünk véle, amikor nem szabad vagy nem szükséges, visszaélünk véle.

A határozott névelő a távolabbra mutató *az* névmásból fejlődött, a *Halotti Beszéd* korában, a XIII. században használata még elég ritka volt, magában a H. B.-ben csak 4-szer fordul elő. Három évszázadra volt szükség, míg mai használata kialakult és megállapodott. Egyes esetekben még ma is ingadozik a nyelvhasználat, de ez természetes is, mert élő nyelvben végleges megállapodás nincsen.

A névelő lassú térfoglalására jellemző a *csángó miatyánk*, melyet Csűry Bálint közölt volt a Magyar Nyelv 1930. évi 26. folyamában a 170. lapon. Ebben a szövegben még egyetlen határozott névelő sincsen; így hangzik: Mi atyánk, ki vagy mennyekben, megszenteltessék te neved. Jöjjön te országod. Legyen meg szent akaratom, miképpen mennyben, azonképpen földön isz. Mi kenyerünket, mindennapit adjad nekünk. És bocsásd meg vétkeinket, miképpen mű es megbocsátunk ellenünk vétetteknek. És ne vigy, Uram, kiszértetbe. Megszabadíss gonosztól. Ámmen! *Szalay Miklós* pedig azt írja, hogy Zala, Veszprém és Somogy vármegyében, vagyis a veszprémi egyházmegye területén, közönséges ez a szöveg, úgy hogy *veszprémi miatyánk*-nak is mondható. Ennek a miatyánknak őseit Csűry Bálint megtalálta a Peer-kodex (XVI. század) 279—80. lapján. A névelőnek ebben az időben ugyan már eléggé széleskörű használata volt, de a miatyánkot mint áhagyományozott és megszentelt szöveget változatlanul, régiesen névelő nélkül tanították és tanulták még sokáig, néhol napjainkig.

A határozott névelő rendeltetése kétféle.

A határozott névelőt használjuk először akkor, amikor a névvel (a szóval) a fogalomnak egyetlen tagját, egyetlen fajtáját akarjuk megjelölni. Pl. Tán kigyult *a ház* is, úgy füstöl *a kémény*. (Arany: Toldi II. ének 1. versszak). Itt határozottan Toldi Lőrincné házaról és házának kéményéről van szó. Vagy: Toldi a jó késsel *a cipőt* fölszelte, *S a cipővel a húst* jóízűen nyelte. (Arany: Toldi IV. ének 11. versszak). Ebben a két sorban a Bence hozta cipőről és húsról szól a költő. Másodszer éppen ellenkezőleg akkor használjuk, amikor a nevet (a szót) valamely fogalomnak minden tagjára, egész egyetemére vonatkoztatjuk. Pl. Meddig *a szem* ellát pusztá földön, égen. (Arany: Toldi I. ének 3. versszak). Vagy: Elszörnyed *az ember* arra csak ránézni. (Arany: Toldi estéje III. ének 9. versszak). Az első példában bármely szemről, a másodikban is minden emberről van szó. (L. Réger Béla: A határozott névmutató. Bpest, 1905. 30. és 36. l.)

Ennek a kétféle célnak elérésére, az egyesre és az összességre való vonatkoztatásra, a nyelvnek többféle eszköze is van; a legegyszerűbb és ezért leggyakrabban használt módja a magyarban éppen a névelő használata, aminek az irodalomban az idők folyamán kialakult szabályai vannak. Ezek a szabályok — mint a nyelvtani szabályok általában — nem kivételnélküliek, sőt a névelő használatára vonatkozók még a többiekénél is nagyobb szabadságot engednek meg, de egy bizonyos határon túl még sem tágíthatók; a határt a jeles írók és a műveltek közhasználatá vonja meg. Ezt a határt újabban mind többen és mind gyakrabban lépik át; ez ellen a visszaélés ellen küzdenünk kell, mert nyelvünket, előadásunkat pongyolává teszi, mint minden olyan szónak, szóelemnek használata, amely fölösleges.

Nem kell határozott névelő a világrészek, országrészek, tartományok, vármegyék és helységek pusztá neve előtt, de ha jelzője van, már megköveteli. Pl. A sokat vadászott *Afrikában*, de: B. *a legsötétebb Afrikában* is megfordult; *Svájc* a természetjárók paradicsoma, de: minden esztendőben fölkeresi *a kies Svájcot*; Romániának legszebb része *Erdély*; de: az én hazám *a hegyes-völgyes Erdély*; sok gyümölcs terem *Szilágyban*, de: *a hepebupás vén Szilágyban* születtem; a nyáron *Tusnádon* fürödtem, de: az erdélyi fürdők közül *a festői Tusnádot* kedvelem legjobban.

A pusztá család- és személynevek előtt és az állandó jelzővel ellátott család- és személynevek előtt sem áll határozott névelő, ámbár a régi irodalom nyelvében gyakrabban, néha az újabban is találkozunk véle, itt ott a nép nyelvében is. Nem helyes tehát azt mondani, hogy tegnap nálunk járt *a Pataki*, vagy *a Mihály*. Az ilyen neveket is, mint Vitéz Mihály, Oroszlán-szívű Richárd, Vak Béla, Földnélküli János stb. névelő nélkül használjuk, akárcsak a családneves személyneveket; az állandó jelzők ép' olyan hozzátartozói a névnek, mint a családnevek, azért is írjuk őket nagy kezdőbetűvel. Ha azonban a család- vagy személynévnek alkalmi jelzője van, rendszerint van névelője is. Pl. Nézd meg *a vén Toldit*, beteg-e, halálos? (Arany: Toldi estéje I. ének 36. versszak). Ott van *a hű Miklós*. (Arany: Toldi szerelme VII. ének 34. versszak). A költői nyelvben, így Arany Jánoséban is, találunk névelőtlen példákat is, ezek régiessé és tömörebbé teszik a nyelvet. Pl. *Ifjú Lajos király* atya trónján üle (Arany: Toldi szerelme I. ének 3. versszak); *Jó Toldi* azonban másra figyelmeztet (Arany: Toldi estéje I. ének 34. versszak).

Legtöbbször fölösleges a névelő személyragos főnevek előtt, ez ellen szoktak legtöbbször véteni. Igaz, vannak nyelvészek, akik az élőbeszédre hivatkozva kissé engedékenyek ebben a kérdésben. Mindjárt kijátszotta (az) *ütőkártyáját* (Nyugat 1934. évf. II. köt. 33. l.); magukban hordták (a) *végzetüket* (Ugyanott); mindkét esetben jobb a névelőtilen alak.

Különösen akkor bántja a nyelvréket a névelő megléte, ha a személyragos főnévnek jelzője is van, amikor tehát nemcsak a személyrag, hanem a jelző is eléggé határozottá teszi a nevet. Pl. ... gyalázatos hálátlansággal fizetett (a) *második hazájának* (Ráth-Végh István: A könyv komédiája 111. l.); ... könyvre költötték (a) *meztakarított tallérjaikat* (Ugyanott 118. l.).

Vannak azonban olyan esetek is, amikor a jelzős főnév előtt is helyén van a névelő, sőt helyén kell lennie, mert szükség van rá. Pl. Szomszédunk eladta *a vasderes lovát* (a pejt azonban megtartotta), a névelő kitétele szükséges, mert névelő nélkül: *eladta vasderes lovát*, azt jelenti, hogy nem is volt neki más lova. Itt tehát a névelőre kiemelés, különbségtétel céljából van szükség. De már helytelen ez a kifejezés: a leányka szemérmesen lesütötte *a kék szemét* (elég gyakori az efféle hiba), mert hiszen nincs is neki más szeme, a kiemelésre itt nincs szükség. Legfeljebb azokban a ritka esetekben volna helyes, amikor valakinek egyik szeme kék, másik barna, és ráadásul félig szemérmesen csak az egyiket, a kékét sütné le.

Ha a főnévnek számnévi jelzője van, vagy számnévi jelzője is van, szintén fölösleges a névelő; ilyenkor a fenti szabatosságot az ige alanyi, ill. tárgyaz ragozása fejezi ki. Pl. *Az éjtszaka elloptak két (vasderes) lovamat* (de megmaradt más kettő); azonban: *Az éjtszaka ellopták két (vasderes) lovamat* (és magam maradtam, mondja az egyszeri kárvallott gazda).

Megesik az is, hogy a személyragos főnév elé is ki kell tenni a névelőt, hogy a félreértést, a kétértelműséget elkerüljük. Pl. *A szomszéd fiát a malomba küldte*, ilyen formájában nem tudjuk, hogy *a szomszéd* alanyé vagy birtokos jelző; helyesen: a szomszéd *a fiát* a malomba küldte; ámbár a mondatok összefüggése legtöbbször elárulja a helyes értelmet, a szórend megváltoztatásával pedig minden esetben célt érünk: *A szomszéd a malomba küldte fiát*.

Hogy aztán miért kell névelő némely tulajdonnév elé (pl. hegyek, folyók, állatok neve elé), mások elé pedig nem; vagy hogy a jelző miért teszi szükségessé a névelőt a máskülönbben anélkül álló tulajdonnevek előtt (a vén Toldi), és miért teszi még fölöslegesebbé a személyragos köznevek előtt (meztakarított tallérjaikat), arra csak egy felelet adható, az, hogy így kívánja a nyelvszokás, amely legfőbb törvényhozó, ill. törvény-előkészítő a nyelvben. A rosszmájúak ugyan azt mondják, hogy ennek is a német (nyelv) az oka; meglehet, hogy igazuk is van.

Nem kell a névelőt kitennünk némely ragos határozó elé sem: (a) külföldön, (az) idegenben, (a) minapában, még kevésbé határozószók elé: (az) imént, (a) tegnap, (a) legtöbbször, (a) legjobban, (a) leginkább stb. Ez a helytelen használat azonban annyira el van terjedve, hogy hiában küzdünk ellene, nemsokára az lesz a helyes és elhagyása lesz hiba. Egyes esetekben különbségtételre használja fel a nyelv a névelőt: *a nyáron, a tavaszon, a télen, az őszön* annyit jelent, mint a legközelebbi (mult vagy jövő) nyáron stb. Pl. *A nyáron* Szovátn voltam vagy leszek. *A télen* Olaszországban jártam

vagy pihenek.* A névelőtlen alak (nyáron, tavasszal, télen, ősszel) azé vszakot jelenti ál'alában. (Nyáron nagyon meleg van stb.). Ugyanúgy *az este, az éjjel* a tegnapi estét, éjjelt jelenti.

A határozott névelővel sokan foglalkoztak a magyar nyelvtudományi irodalomban, legrészletesebben *Réger Béla* írt róla föntebb idézett munkájában; nemcsak használatát mutatja be igen sok példával, hanem a határozott névelő keletkezésével (a különböző nyelvekben), a magyar határozott névelő történetével is részletesen foglalkozik. Legutóbb *Dengl János* nemrég megjelent munkája (Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus. Bpest, 1937. 206—210. l.) foglalja össze röviden, de mindenre kiterjedő figyelemmel a kérdésre vonatkozó tudnivalókat. Magyar Nyelv és Magyar Nyelvőr című nyelvtudományi és Magyarosan című nyelvművelő folyóiratunkban is minduntalan találkozunk a határozott névelő használatából vagy elhagyásából származó vétségek megrovásával. Nem főbenjáró bűnök ezek, de ha kisebb dolgokban engedünk, hamar hajlamosakká leszünk nagyobbak elkövetésére és megbocsátására.

Brüll Emánuel.

* A jövő nyár, tavasz, tél, ősz kifejezésére gyakrabban használják ezeket az alakokat: a nyárra vagy nyárára, a tavaszra, télire, őszire.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

1. Bibliografia.

Bibliografia tezelor dela Facultatea de Medicină și Farmacie din Cluj. Cluj, 1936. VI+2+102+2 l.

A helybeli egyetem orvosi kara a közel multban szerkesztette meg és adta ki az 1923. és 1936. közt készített doktori értekezések jegyzékét. A jegyzéket *Bologa Valér* és *Dima M. Lia* több munkatársal együtt szerkesztette. Első részében a 10 év alatt készített ezer dolgozat könyvészeti adatait találjuk; a szerzők névsorát, a tanárok nevét, a hozzájuk beadott dolgozatok számát és végül a tárgymutatót is magában foglalja e hasznos és értékes kiadvány.

Márton Gyula.

2. Böleselet.

BÁRÓ BRANDENSTEIN BÉLA: *Az ember a mindenségben. Első kötet. I. Az emberi test. II. Az emberi kultúra.* Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1936. 692 l.

Könyvében a szerző az újabb filozófia problémájával, az emberrel, foglalkozik többoldalú, encyclopedikus megvilágításban. Azzal, hogy vizsgálódási körében széles területet hagy a természettudományos, biológiai antropológiának is, a bölcséleti antropológia tudományos fejlődését új irányba állítja be. Elméletek vezetnek be a könyvet, majd a kultúrában, társadalomban, technikában, gazdasági életben, jogban, erkölcsben, játékban, sportban, tudományban, művészetben, nyelvben és mítoszban megjelenik az ember a maga természetadta sokoldalúságával, mely tulajdonképpen a mű hasonló szerkesztetének is egyben elhatározója volt. Így az emberre vonatkozó tudományok kutatásait és eredményeit is megtaláljuk a munkában: a biológiai, testi ember mellett a biográfiai, lelki embert is. S mindamelllett, hogy az egyes túlságosan ismeretterjesztő és didaktikus fejezetek csök-

kentik a filozófiai értéket, egyrészt ismert filozófiai gondolatok, másrészt egészen új és eredeti meglátások gazdag illusztrációival találkozunk. Ilyen új gondolat pl. a természetfelettinek a természettel szemben való hangsúlyozása. Meglátásai a mű céljának természetéből — az embernek a mindenségbe való beállításából — folynak, s ezért átfogóak. Minden részletből egységes szemléletű és rendszeresen megrajzolódó emberkép bontakozik ki. Érdeklődéssel várjuk a munka kiegészítő részét, a második kötetet.

I. E.

JABLONSKY ALBIN: *Az ifjúság jellemének fejlődését irányító lelki momentumokról.* (M. Psychologiai Szemle, 1935. évf. 122—136. l.)

Az emberiség a háborús időkben a tekintély és felsőbbtség tiszteletétől alaposan elszokott. A kommunista elvek követői aláássák a hazaszeretetet és nem kímélik a vallást, a szülők iránti tiszteletet s a fegyelmezetségen alapuló társadalmi rendet sem. A rossz példa s az emberiség lelki egyensúlyának felborulása természetesen az ifjúság jellemének kialakulását, fegyelmének nevelési eredményeit is alaposan megrongálja. Ezért a mai nevelésnek legfőbb feladata, hogy új utakat mutasson a mai megnehezült életben az ifjúságnak. A dolgozat egyik érdeme, hogy szakszerűen vizsgálva azokat a lelki jelenségeket, melyek a jellemfejlődésre irányítólag hatnak, tételről tételre kimutatja, hogy a jellem fejlődése elsősorban a nemzedékeken át leszűrődött lelki sajátságoktól, a konstitúciótól függ, melynek alapjai a külvilág behatásaira kiválthatók, befolyásolhatók, de lényegükben meg nem változtathatók. Az adott lelki alkat a vágygal, lendülettel, de tapasztalat nélkül életnek induló ifjúbán rá van utalva a komoly, példaadó felnőttek tapasztalatára. A nevelés másik feladata a tiszta meglátást oda fejleszteni, hogy az ifjú

minden életkörülmény közül azokat válassza ki, amelyek *magasabbrendű* lelki-ségére a legelőnyösebb hatást teszik. A gazdasági összeomlás, szociális igazságtalanságok, nemzetiiségi megalázás, bolsevista mételjű közepette rendkívül fontos a szülőföld, család és nemzeti kultúra eszményeinek *önkéntes vágyakozás* alapján való tisztelete. Az ifjú *önkritikája* még akkor is sikerre vezet, hogyha eredetileg beteges lelki alkatú volt, s ebből a szempontból kiemeli a szerző a már gyermekkorban felismerhető lélekbetegség idejekorán való gyógyításának lehetőségét: a különleges gyógypedagógiát. A jellem fejlődését belső és külvilági tényezők szabályozzák és elsősorban a *környezet*, majd a *társadalom* (szociális és erkölcsi törvényeivel), végül a *nevelés jön számításba*. A szerzőnek az ifjúság jellemképzése tekintetében levont következtetéseivel minden nevelő teljesen egyetérthet.

G. P.

ZOLTÁN VEREMUND: *Pascál valláskarakterológiai képe*. (Magyar Psychologiai Szemle, 1935. 86—103. l.)

A dolgozat abból indul ki, hogy az újkor kezdete a felvilágosodás kora s a XVII. század legjellemzőbb szellemi vonása az *alanyiség*. A világnézetnek röghöz tapadó alanyisága küzd ekkor a jansenizmussal, másrészt a vallásos katolikus felfogással. A század elejének rövid életű, alig 39 éves korában kimult polihistora, Pascal Blaise, élete visszatükröző századának vajadásait. Bölcseleti tapogatódzások, a természettudós fölénykedése, valamint a természetnél fogva keresztény lelkének ösztönös valóságossága vív küzdelmet Pascalban, olykor kétségbeesésig fokozott szenvedélyességgel. A dolgozat arra céloz, hogy a világ első (újkori) akadémijának, a párizsi Institut de France-nak, létrejötte még Richelieu előtt, a Pascal atyja házában megfordult tudósoknak köszönhető, akik körében az ifjú Blaise 16 éves korában új matematikai és mértani felfedezéseit mutatta be, 26 évvel a vállán a légnyomás törvényeit fedezte fel, végét

vetve a régiek nagy tévedéseinek. Pascal abban a korban, mikor mások alig ébrednek öntudatra, már ura a természeti és bölcseleti tudományoknak s hiúságukról meggyőződve a *vallásra* irányította gondolatait, de gondja volt a halhatatlan francia nyelvre is, melyet haláláig egyre csiszolt és *Racine, Voltaire nyelvének ő adta meg végleges vonásait*. A szerző Pascal egyéniségét, alaptermészetét és 12 éves korától kezdve gyors egymásutánban jött felfedezéseit külön fejezetben tárgyalja, azután eszmei és vallásos lelkisége összetevőit vizsgálva, végül legnagyobb élményeivel: mély imádság-élete jelenségeivel foglalkozik. A francia stoikusok (Descartes, Corneille) beképzelt egocentrizmusát pompásan állítja szembe Pascal *Gondolatai*-val, melyekben Montaigne kételkedésével vívott harcai is kifejezésre jutnak. E kor politikai és vallási küzdelmei összefüggnek a keresztény humanizmussal és misztikával. Ez a humanizmus a pogány elemeket vallásos értelemmel telítette meg, s a *misztika Szalézi Sz. Ferencnek és Bosuet-nek* volt *ösztönzője*: hogy az antropocentrikus világnézettel szemben a teocentrikus érvényesült. Pascal 21 éves korában vonul kolostorba, addig büszkének minősített szellemét alázatra tanítja s azzal a fejjel, amely a kúpszeletek, számsorok, légnyomás stb. törvényeit fedezte föl, most a kolostori falusi iskolának ír tankönyvet. A szentírást kitűnően ismerte, munkáiban sokszor idézi az Irást; a csodákkal, az egyház és pápa iránti engedelmisséggel s a lélek három irányú küzdelmével gyakran foglalkozik; ugyanis a lélekért három hatalom küzd: az ösztönző *Kegyelem*, a *szív keménysége* és a *környezet*. „Egyaránt képtelenek vagyunk, hogy egyrészt *ne tudjunk* valamit, de másrészt arra is, hogy *biztosan* tudjunk valamit.” Mély vallásossága, imádságba révülő törekény teste hasonlít a nagy Prohászka valóimásaihoz. Mindkettőnél az imádkozás meg-rázó élmény s Isten túlaradó szeretetének kifejezésére képtelen másként, mint dadogó szavakkal, vagy misztikus jelzőhalmazással.

G. P.

3. Művészettörténet.

BIELZ JULIUS: *Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen.* Hermannstadt, 1936. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 19. Bd. 1. Heft. 100 l., 8 képtábla.

A Brukenthal-Múzeum barátai egyesületének tudós elnöke rendkívüli szorgalommal gyűjtötte össze e munkájában az erdélyi szász férfiak és nők valamennyi, 1876-ig keletkezett ábrázolását. Az ezernél is több arckép (síremlék, szobor, festmény, rézkarc, kőrajz, medaillon, stb.), minden felkutatható adatát közli Bielz; az alkotó művészek katalógusát s az irodalom utalásait is adja. A hézagpótló munka nagyértékű forrása az erdélyi szász művészet-, viselet- és család-történetnek, valamint a heraldikának.

B. J.

BIRÓ JÓZSEF: *A marosvásárhelyi képtár.* Magyar Művészet, 1937. évi XIII. évf. (június) 169—185. l. 21 képpel.

A szerző részletes kritikai ismertetésben foglalkozik az 1913-ban alakult képtár százhuszonöt műtárgyával. A gyűjtemény az új magyar művészet számos történeti jelentőségű alkotását őrzi; legfontosabb közülük *Réti Istvánnak*, a baiamarei-nagybányai iskola fejének „Öreg honvédek” című hatalmas képe (1899). A magyar vonatkozású anyag ismertetése mellett Biró József képekben is bemutatja az új román művésznemzedék alkotásait, a képtár friss szerzeményeit.

Gy. L.

BIRÓ JÓZSEF: *A belényesi róm. kath. templom.* Budapest, 1935. Kny. az Arch. Ért. XLVIII. köt., 143—158. l. 5 képpel.

A belényesi templomot 1752-ben építette Forgách Pál gróf nagyváradi püspök s ő ajándékozta a Mária-kegyképet is, amely egy XVI. századi francia mester kiváló alkotása. Nep. Szent Jánosoltárképét Kracker János Lukács (1717—1779) festette (1772). A főoltárt, szobraival együtt, Hebenstreit József, a pest-

budai barokkszobrászat jeles mestere készítette (1772). Az oltárszobrok nyomán a szerző a Hebenstreit nevéhez kapcsolódó művek mesterkérdését tisztázza.

Gy. L.

HORVÁTH HENRIK: *A magyar szobrászat kezdetei.* Budapest, 1936. Ars Hungarica, 12. sz., Bisztrai Farkas Ferenc kiadása. 32. l., 47 képpel.

A szerző egészen új módszerekkel és szempontok szerint foglalkozik a XI.—XII. századi magyarországi plasztikai emlékekkel. A magyar művészet első forrásai: az ázsiai örökség, a klasszikus helyhagyományok, a kereszténység, a lombard-dalmát műgyakorlat, a provenzál-felsőolaszországi hatások és a német dómépítő páholyok befolyása együttesen alakították ki a korai szobrászat stílusát. A honfoglaló magyarság műgyakorlata, a fémművesség emlékeinek formakincse nagy indító szerepet vitt a román kori épületplasztika kialakításában; a különböző rétegződések aránylag rövid idő alatt forrottak össze egységes stílussá. Horváth Henrik részletesen foglalkozik az emlékek fejlődéstörténetével; a pécsi domborművekben a felső-olasz- és dél-francia hatások mellett rámutat az önálló magyar elemekre; a jáki szobrokban a nyugat felé is kiható középkori magyar szobrászat csúcsteljesítményét látja. A szerző mesteri tollal rajzolja a magyar középkor első századainak forrongó lelkiéletét, amely a korai szobrászati emlékekben nyert hű kifejezést.

B. J.

KÖRMENDI ANDRÁS: *Kernstok Károly.* Budapest, 1936. Ars Hungarica, 16. sz. Bisztrai F. Ferenc kiadása. 33 képpel.

Az új magyar művészet nagyjelentőségű egyéniségének fejlődését rajzolja meg a szerző (aki maga is festő). Kernstok az egész modern nyugati művészet fejlődését végigélte, résztvett korunk művészeti forradalmaiban s ő vitte a harcokban a zászlót. Lelke legmélyén

azonban mindig a nyugodt monumentalitásra vágyott s ezért uralkodik képein a vonal- és térprobléma. A francia művészet eredményeit ültette át a magyar művészetbe. Körmendi a művész 1909 és 1914 közé eső korszakát tartja a legszerencsésebbnek. B. J.

MIHALIK SÁNDOR: *Adatok a felvidéki ötvösség történetéhez*. Budapest, 1936. Felvidéki Tudományos Társaság kiadványai. L. sorozat, 3. sz.

A magyar ötvösség kiváló kutatója ismételten rámutat arra, hogy a régi Magyarországnak a török megszállás alatti szomorú helyzete számtalan magyar ötvösművészt kényszerített kívándorlásra. Mihalik a lőcei eredetű Novoszady-ötvöscsalád svédországi szerepét nyomozza ki. A XVII. században vándorolt ki Svédországba Novoszady Kristóf és Zsigmond; mind a ketten a legelső ötvösmesterek sorába emelkedtek. Zsigmond ivadékai egészen a XVIII. század első tizedéig követhetők nyomon s így a lőcei Novoszadyak négy nemzedékre terjedő híres ötvöscsaládot adtak a messzi Északnak. B. J.

MIHALIK SÁNDOR: *A magyarországi református egyházak pesti ötvösművei*. Budapest, 1936. Kny. „Tanulmányok Budapest multjából“ IV. köt., 24. l., 6 képtábla.

A pesti középkori ötvösség emlékei nyomtalanul pusztultak el s csak a XVII. század végén tűnedeznek fel újra az aranyművesek. Számuk rohamosan nő s 1759-ben már megalakul a pesti ötvöscsés s különválnak a budaitól. A szerző a mai Magyarország református templomaiban negyvenegy pesti eredetű szent-edényt talált. Legszebb közülük a XV századvégi nagydorogi kehely. A szent-edények zárt jellegű, külön emlékesoportot alkotnak. Prandtner, Paschberger Ferenc munkái mellett Szentpétery Józsefnek, a magyar ötvösművészet időrendben legutolsó s lánglelkű mesterének

tíz művét őrzik a magyarországi református egyházak. Mihalik a szent-edények feldolgozásával és kiadásával a magyar ötvösség történetének ismeretlen fejezetét nyújtja. B. J.

MIHALIK, ALESSANDRO: *Le relazioni italiane della maiolica ungherese di Holics*. Roma—Budapest, 1936. Pubblicazione della R. Accademia Ungherese di Roma. 26. l., 21 képpel.

A nevezetes holicsei majolika-gyárat 1743-ban alapította Lotharingiai Ferenc s készítményei a legszebb európai fajánszokkal vetekedtek. A holicsei majolika talak egy csoportja olasz hatás alatt készült s mintegy ikertestvérei az ugyancsak nevezetes castelli-i majolikáknak. Közös forrásuk a Callot-tanítvány Stefano della Bella (1610—1664) rézmet-szetei. A vadászjeleneteket ábrázoló majolikák stílusában Mihalik a sajátos helyi vonásokat is kimutatja. B. J.

MOLNÁR ERNŐ: *A nagyjenő-tüskevári páloskolostor*. Dissz. Budapest, 1936. 130. l., 31 képpel.

A szerző rendkívül beható levéltári kutatásainak nyomán írja meg a veszprémmegyei nagyjenő-tüskevári pálosok történetét. 1310 és 1321 között alapították a nagyjenői kolostort s 1452 táján újjáépítették. A mohácsi vész után, 1550 körül a pálosok elmenekültek a törökök elől, akik a várost teljesen elpusztították. 1658-ban új telepések alapítják meg Tüskevárt a régi Nagyjenő helyén. A pálosok 1717-ben telepednek vissza s a régi gótikus kolostor romjainak beépítésével 1740-től kezdődőleg új templomot építenek. A rend 1786-i feloszlata után raktár céljaira szolgált az egyház, míg 1825-ben lebontották. Berendezési tárgyai közül a szósék, a templomi székek és a kolostor étkezőtermének butorzata különböző templomokba került. Gazdag képekben mutatja be a szerző e faragványokat, amelyek a magyarországi pálosok fafaragó művészetére újabb fényt vetnek. B. J.

PÁLINKÁS LÁSZLÓ: *Esztergom XVIII. századi művészeti emlékei*. Dissz. Budapest, 1937. 96. l., 30 képpel.

Gondos és minden részletre kiterjeszkedő levéltári kutatások alapján írta meg a szerző a barok-kori Esztergom művészettörténetét. A vízvárosi templom (1728—38), a ferences templom (1745—55), a belvárosi plébánia-templom (1757—62), s a többi egyházi épületek, a festészeti és szobrászati emlékek, valamint a magánépítkezések története és az esztergomi céhek multja színesen elevenedik meg a dúsán illusztrált könyvben. Számos új mesternevet hoz napfényre Pálinkás László s az ismert művészek munkásságát is teljesebbé teszi új műveik felfedezésével. Esztergom barok-kori építészetében sok helyi színezetű vonást észlelhetünk, de az itteni barok is szervesen illeszkedik be a XVIII. századi magyarországi művészet egyetemes képébe.

B. J.

POZSONYI ZOLTÁN: *Árpádkor és Kelet*. Szeged, 1935. 160. l.

A mult század túlzott esztétikai irányelveivel szemben most inkább érvényre jutnak a történeti szempontok. Általánosabbá válik a törekvés arra, hogy a művészeti értékek megállapításában a *helyi és időbeli körülmények, a szellemi és anyagi sajátosságok* érvényre jussanak. Ez a felfogás ad új lendületet a magyar középkor vizsgálatának is, mentesen a romantikusok bolyongásától és szakítva a racionalisták egyoldalú anyagelvűségével. A modern műtörténet írói együtt alkalmazzák a széptan, történet és természettudomány módszereit. A magyar művészet joggal sokat várhat ettől a tárgyilagos történeti vizsgálódástól, hiszen eddig alig részesült figyelemben *művészetünk ősi gyökere* a nyugati irodalmakban. A szerző árpádkori művészetünk keleti hatásainak vizsgálatához igen komoly művelődéstörténeti tanulmányt végzett, mint ez oldalakra menő forrás-utalásai-ból is kitetszik. Abban, hogy a magyar középkor minden más kultúrától eltérő

művelődést termel ki, elsősorban annak van része, hogy Kelet legkülönbözőbb életjelenségeiben később, akkor is hatott rá, törökös faji adottságán kívül. Némi nyugati hatás is kétségtelen, de nem szabad túlságos jelentőséget tulajdonítani nyugat kultúrájának. Magyarország honfoglaláskori területén elsősorban ú. n. *nomád kultúra* volt, magasfokú sátorművészettel, amelyet X. századi és későbbi keleti kútfők annyira kiemelnek és aminek Arany halhatatlan köteményében, a *Buda halálában* oly megkapó és valószínűsággal kézzelfogható képét kapjuk (bíráló megjegyzése.)

Kárpátalji területeken természetesen a faépítés, melyben a magyarság keleti emlékeit eleveníthette föl, de az Alföld agyagos területein korán téglalapításhoz is kezdhettek. Az agyagkultúra különben az őskorba visszanyúlik, még a rómaiak elődeiig. (A *mai magasvendű Tiszamenti kerámiának* nyilván ebben kereshető az eredete.) A díszítő és színező művészet megnyilatkozásai nemcsak a fa és cserép anyagán, hanem a bőrruhák, selyem- és szövetanyagok, fémtárgyak, stb. gazdag leletanyagán is megfigyelhetők. Ahány múzeumban népvándorlási és honfoglaláskori leletet figyelünk meg, mindenütt szembeötlik a keleties, perzsa és arab díszítőminták túlnyomó tömege. Kétségtelen, hogy a *Bölcs Leó, Gárdézi és Ibn Rosteh* krónikáiban s más szétszórt forrásanyagban is *turkoknak emlegetett ősmagyarság* faji sajátosságán felül az is hatott társadalmi életükre, hogy görögök, örmények, izmaeliták erősen átütő, szinte propagandisztikus erejű szokásai és művészi eszközei az állandó érintkezésben áthatották a magyarokat. Az Árpádház tudatosan használta fel a keleti összeköttetéseket s a folytonos helyváltoztatásra alapított *félnomád fejedelemség* idején nem törekedvén időtálló építkezésekre, vagyonát és hatalmát *csupán ékszerek, fegyverek, szőnyegek és ruházat* pompájában fitogtatja. Csak a földhöz kötött kultúrához idomult nép vezetőinek lehetett módjában a fejedelemség vége felé, hogy a művészet számára új tartalmat adó nyugati kereszténység

magyszerű kőépítkezéseiben fejtsse ki művelését. Azonban a keleti kereszténységet s a részben zsidó hitre tért kazár törzsonát az egyisten-hitet az előmagyarság még volgai őshazájában, majd a Meotisz mellett megismerhette. Görög kőfaragóknak, örmény, arab, kazár ötvösöknek, mohamedán és izmaelita éremkészítőknek mindig kedvező megélhetést biztosított a magyarság. Árpádkori építészeti maradványok mellett a kincsleletek egész sora ezt hirdeti Soprontól Alba-Iuliáig. A keleti egyházzal szemben már az Árpádok nyugati egyháza is feltűnő türelemmel viseltetett és Gizella királyné, Szent István felesége által támogatott veszprémi leánynevelőjük mellett *több keleti ritusú püspökség* (szerémi, belgrádi, halicsi és a legkeletibb milikói kún püspökség) jelenti az egyházpolitika türelmét. A keleties jelképi ábrázolás jelentés-változás révén nyer a katolikus egyházban új értelmet, pl. a szarvas, viaskodó állatok, griffek. A keleti hagyományokhoz szívósan ragaszkodó magyarság mellett a *beolvadt székelység* rovására, az állandó katonai összetűzésekben köröttünk élő bessenyők-től eredő nagyszentmiklósi kincslelet, majd a XII. században letelepült kúnok küzdelme ősi viseletükért (a tétényi gyűlésen), az izmaeliták ragaszkodása rituális szokásaikhoz, mind azt bizonyítja, hogy az uralkodó kereszténység lélekformáló hatása mellett is virágzott a *keleti társadalmi élet*. A *világkereskedelem* fontos útvonalával (a Duna-úttal és mellékfolyóival, balkáni szárazföldi úttal) is tüzetesen foglalkozik a szerző, minthogy számos keleti elem jutott ezen az úton művészetünkbe és állami életünkbe a vándor iparos és kereskedő népek révén. A görög építő- és festőművészet, örmény szobrászat és ötvösség, arab-perzsa, iszlám díszítés, stb., így tartotta ébren a köznépből is a keleti hagyományokat, hiszen ez a kézműves, vagy kereskedő osztály hónapokat, éveket töltött a magyar köznéppel. A bolgárok, kúnok, bessenyők elleni harcban is sok kölcsönhatás volt a katonák között, de vallási téren is beszüremlett a keletiesség a nép tömegei közé a már említett püspöksé-

gek tevékenysége útján. A keleti szerzetesség is különleges kultúrát honosított meg, utal a könyv a bogumil és manicheus eretnekségekre is.

Az Árpádok *bizánci családi kapcsolatait* túlságosan részletezi a szerző, holott bármely történeti kézikönyvben is alaposan feldolgozott fejezet ez. Helyesen emeli ki, hogy a magyar jogfejlődés nélkülözi a nyugati hűbériség eszméjét, ellenben a *dominium-rendszer* gyökerei keletre utalnak. *Városaink alapítói* (kivéve természetesen a szász és felvidéki zipsei alapításokat) *keleti kézművesek és kereskedők* voltak. Természetes is, hogy a Szent Istvántól kiinduló templomépítések mesterei, díszítői hosszú évekre telepedtek le és önmaguknak is kő- vagy téglaházakat építettek.

A magyarság társadalmi életében, külső és belső politikájában egyaránt fontosak a keleti tényezők. *II. Endre keresztesháborúja* is inkább keleti összeköttetésre szolgált alkalmul s valóságos „ismerkedő utat” tesznek a keleti fejedelmi udvarok felé, Örményországon, az ikonumi császárságon s a liceai birodalmon keresztül. Akár szomszédságból, kereskedelmi összeköttetésből, családi vagy diplomáciai kapcsolatokból, népmozgalmakból, zarándoklásból, vagy háborúból származzanak is a keleti hatások, egyaránt nagy jelentőségűek a magyarság életében.

G. P.

PETROVICS ELEK: *Mattyasorszky-Zsolnay László (1885—1935)*. Budapest, 1936. 99 kép, 5 szövegekőzti rajz.

Az élete delén elhunyt kiváló magyar festő pályáját nagy megjelenítő erővel rajzolja meg Petrovics Elek. Művészetének állomásai: München s főleg Párizs. A festő franciás szelleme az impresszionizmus nagy mestereinek legnemesebb eredményeit veszi át: önálló, sajátos festői modort alakított ki. Fiatalon halt meg, „de arra így is elég ideje volt, hogy emberi és művészi kiválóságáról meggyőzze azokat, akik megismerték és hogy megmutassa, milyen hittel és az érzések milyen tisztaságával kell a művészetet szolgálni.”

B. J.

VÁMSZER GÉZA, SZEBENI: *A csíkdélni Szent János-templom*. Kny. a Debreczeni Szemle 1934. évi 8. számából. 11. l., 9 képpel.

Gondos tanulmányban dolgozza fel a szerző a délni templom monográfiáját. A XV—XVI. században gótikus stílusban épült a várfallal övezett Szent János-templom. Sok szép egykorú részlete van (déli ajtó, szentélyboltozás). A hajó külső falán falfestmények is találhatóak. Igen értékes a hajó 1613-ból való kaszettás deszkamenyezete, a népies erdélyi reneszánsz modorában festve. Főoltára 1675-ből való; korai barokk elemekkel díszített szárnyasoltár. A templom a népművészet sok érdekes emlékét őrzi. B. J.

VOIT PÁL: *Joó János egri rajztanár Magyar Athenaeuma. Tanulmány a művészeti és ipari oktatás multjából*. Budapest, 1936. Kny. a Magyar Iparművészet XXXIX. 9—10. számából. 6. l., 3 képpel.

A magyar reformkor egyik érdekes, harcoss egyénisége volt Joó János, egri rajztanár, író és lapszerkesztő (1807—1874), aki még 1831-ben egy „Művészeti Társaság” alapítására tett javaslatot Széchenyi Istvánnak. Joó meg akarta alapítani a magyar képzőművészeti akadémiát s Teleki József grófot hívta fel 1841-ben a „Magyar Athenaeum” megszervezésére. Az intézmény magában foglalta volna a Tudós Társaságot, egy politechnikumot, kiállító helyiségeket s az összes művészeti és ipari ágak oktatására szolgáló „műintézetet”. A szerző közli Joó épületterveit is, amelyek egy nagyszabású kora-empire palotát mutatnak be; a rajzok megfogalmazása az egri liceum és a székesegyház hatására vall. Sajnálatosan a Magyar Athenaeum gondolata sohasem valósult meg. Joó János apostoli lelkű egyéniségének emléke elfakult, noha tevékenysége méltó emléket érdemelne.

B. J.

4. Földrajz.

KOGUTOVITZ KÁROLY: *Dunántúl és Kisalföld írásban és képből*. A Ferenc József-tudományegyetem Földrajzi Intézetének kiadása. Szeged, 1936. 352. l.

A hat évvel ezelőtt megjelent munkának a második kötete, mely Baranyával kezdődik, — azután Szalahatszág, Göcsej, Örség és Hetés vidéke, — Muraköz és Kemenesalja, — a Rábán-túli kevertnyelvű vidékek, — a Bakony és Vértes tájleírásai következnek. Földrajzi összefogó leírása tájegységenként változik, némelykor a túlságos gazdasági adatfelsorolás a földrajzi beállítottság rovására van. A földrajztól elvonatkoztatva csaknem egészen önálló kérdésekkel is foglalkozik, mint pl. a nagybirtok- és a német-kérdéssel. Megtudjuk, hogy a XVIII. század német bevándorlóit a Dunántúlon már kész magyar kultúrkeretet találtak, amelybe csak bele kellett illeszkedniük. Egészen érdekesen és tudományos szempontból is elfogadhatóan foglalkozik az egyke-kérdéssel. Szerinte: nem csupán felekezeti, nem is tisztán gazdasági, hanem mélyre gyökerező társadalmi baj az egyke. Hasonló könyvek nagy szolgálatokat tesznek társadalomkutatásunknak is. I. E.

PRINZ GYULA, CHOLNOKY JENŐ, GR. TELEKI PÁL és BARTUCZ LAJOS: *Magyar föld — Magyar faj. I. kötet: Magyar földrajz*. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936. 394. l.

A nemzeti önismeret teljességéhez elengedhetetlenül hozzátartozik a földnek, a népnek és a történelemnek hű és szakszerűen tárgyilagos ismerete. A megismerésnek pedig nincs más módja, mint a legkiválóbb tudósok által, a tudomány mai állásának megfelelő feldolgozásban adott egyetemes, összefoglaló kép. A Kir. Magyar Egyetemi Nyomdának sikerült először ezt a nagy feladatot megoldania azáltal, hogy a magyar történelem, föld, nép és műveltség egyetemes képének meg-

rajzolására a leghivatottabb magyar tudósokat nyerte meg. Erre a feladatra a legelső sorban álló tudósaink ezelőtt nem vállalkoztak. Igazolta ezt Rudolf trónörökös hatalmas méretű műve, az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képeiben, de igazolja a M. Tud. Akadémia sikertelen kísérlete, a százezer forintos Semsey-alapítvány kudarca is. A Kir. Magy. Egyetemi Nyomda „Hungarológia” sorozata végre áttörte a tudósok elefantsontornyának kapuját. Már harmadik kiadásban tette a magyarság asztalára Hóman és Szekfű: Magyar Történetét. Ezt követte a magyarság négykötetes Néprajza. Most pedig, az előbbieknél is szebb köntösben, megjelent az ugyancsak négykötetes magyar földrajznak, a *Magyar Föld — Magyar Faj* című sorozatnak is első kötete.

A Magyar Földrajz első kötete Magyarország tájrajzi arcképe *Prinz Gyulának*, a Pécsre került pozsonyi egyetem tudós geográfus professzorának, tollából. *Cholnoky Jenő*, a magyar geográfusok mai vezére, írta hozzá a magyar éghajlat és a magyar vizek jellemképét. Benne van az ország földjének egész története, szerkezete, építőanyaga, domborzata, tájképe, tagoltsága, tájainak és vidékeinek egyéni jellege, sajátosságos vonásai. Ez az ország földjének egészen nyers, természeti képe. Úgy, ahogy a népek maguk számára felfedezték, mielőtt megtelepedtek rajta és hazájukká tették. 25 egészlapos fénykép, nagy része repülőgépről való felvétel, s azokon olajpapírra nyomott magyarázat, valamint 31 szövegközti térkép és ábratípus teszi érthetőbbé a nagy szakavatottsággal, mély oknyomozással megrajzolt országgépet. A második kötet a magyar munka földrajza, a harmadik az állami élet ábrázolata lesz, mindkettő *Prinz Gyula és Gr. Teleki Pál* munkája. A negyedik kötet, az ország népének, faji összetételének rajzát Bartucz Lajos, a Néprajzi Múzeum igazgatója írja meg. (A négykötetes díszes félbőr-kötésű munka ára 80 P. Megrendelhető a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdában, Budapest, VIII. Múzeum-körút 6. sz.).

Sz.

5. Művelődéstörténet.

NAGY MIKLÓS: *Újabb adatok a magyar gyorsírás történetéhez 1848-ig.* Gyorsírási kormánybizt. kiad. 1936. 20 l.

Az érdekes tanulmányban Takáts Sándor előkészületi munkáit folytató jeles történész, országgházi könyvtárigazgató szépen fejtegeti a haladás és alkotmányosság zászlóvivőinek, a középnemeseknek szerepét, hiszen a rendek kívánták elsőnek az országgyűlés számára a szólásszabadságot és nyilvánosságot. Az első adat, mely gyorsírót említi, 1807-ből, bécsi udvari kém tollából ered, s a titkos levéltár megnyitásával tudunk mindezekről, a Nagy Miklós kutatása nyomán. Ekkor még legfeljebb „*sebesen író juratusokról*” lehet még csak szó, de a mai értelemben „gyorsíró” szerepét 1832-ben: Hajnik Károly és Borsos Márton. Igaz, hogy naplókíadást már 30-ban sürget Mailáth személynök, s már voltak kitűnő emlékezőtehetségű jegyzők azelőtt is, sőt 1—2 névleg még ismeretlen gyorsíró is, azonban a kéziratos Tudósítások után (Pozsonyban a *Diaetari journal* és a Kossuthék *Orsz. gyűl. Tudósításai*, az 1834. évtől kezdve pedig az erdélyi országgyűlésről a Kolozsvári Tudósítások) hamarosan Stuller Ferenc gyorsíró szerkesztésében könyvatos jelenik meg, Erdély fővárosában! Ez tehát az első parlamenti hírszolgálat kezdete Középeurópában. Bécsi kémjelentések arról tudnak, hogy Szász Károly a Bethlen-kolégiumban gyorsírókat képeztet ki. Ez az első adat az oktatás-történetben. Ferstl kémirodója az erdélyi ülésre br. Wesselényi által meghívott Stuller és Hajnik leveleit fogta el, melyek most kerültek elő a bécsi levéltárból. Mint naplóvezetők — írják pozsonyi barátaiknak — hivatali esküt tettek és külön zöldasztalt kaptak, tehát a legelső hivatalos gyorsírók és 1834. május 28-át ezért kell kiemelnünk, az országgyűlés kezdetét. A gubernium azonban őszre megszüntette a Napló kiadását és Stuller is visszautazott Pozsonyba, helyét egy városunkbeli ügyvéd,

Virágh Károly, vette át; az ő kéziratait is felterjesztették a császári kémek. 32 tudósítás Stulleré, 28 Virághé, az utolsó 1835 január 29-ről, amikor Wesselényi híres bejelentésével, hogy t. i. magaköltéségén állít fel könyomdat, a parlamenti feloszlatást s önmaga ellen felségárulási pert kavart fel és be is telt végzete a „Sibói Bölény“-nek. Stuller 1839-ben a pozsonyi *Tudósításokat* szerkeszti, kézírással, s őszre már könyomatost terveztek, havi 3—300 forintot ajánlva Hajniknak és Stullernek. Ez azonban csak 1840-ben indulhatott meg. Közben megtudjuk a kémjelentésekből, hogy Hajnik fiatal gyorsírók tanításával is fogalkozik. Február 25-én a főrendek ülésén jelenti be végre József nádor-elnök a napló királyi engedélyét s Kovachich orsz. levéltárnokot hívja fel a vezetésére. Igazában Hajnik írja, segédeivel, és éveken át neveli a jurátusokat. Sőt a 41-ben ismét városunkba összehívott erdélyi ülés *Beszéd-tárát* is ő szerkeszti, Kemény báró elnök meghívására. Míg a pozsonyi főrendeknél csak 1840 február 25 a gyorsírói működés első dátuma, addig nálunk már 6 évvel azelőtt így jegyezték! És jólesik az erdélyi magyarok haladó, folyton tanulmányzó szellemének dicséretéről olvasnunk a bécsi kémek irataiban. Az utolsó rendi ülésen, 1847. őszén, Lukács János és 3 jómagyar nevű társa a gyorsíró: Szily, Árvay, Pásztory. Az 1848. tavaszán újjászervezett gyorsíróda 7 tagja jegyzi az első népképviselési gyűlések beszédeit, Hajnik elnöki tiszte, mintegy felülvizsgáló hatalma mellett. Hajnikot Deák, Eötvös és más nagyjaink is kedvelték.

Azóta, hogy nálunk 105 éve az első tárgyalási jegyzőkönyvet írta gyorsíró, bizony ez az írástudomány is óriásit haladt, most már nem ritka a percnkénti 400—450 szótagos író sem. Rövid évszázad alatt hová fejlődött a stenographia az emelvénynél ácsorgó, lúdtollal, gyöngye gyertyafény mellett gyorsíró úttörők, a halhatatlan Gabelsberger követői, majd a magyarra alkalmazó Markovits Ivánunk szorgalma óta.... G. P.

SULICA NICOLAE: *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite.* (Cartea Românească, București).

Az iskola, amelyről Sulica beszél, Brassó város egyik régi negyedének, Bolgárszegnek („Schei“) román iskolája. Ez az első román iskola, mely a szláv nyelvnek a kiküszöbölésével s a román nyelvnek a bevezetésével román iskola jelleget vett fel. Létezése mint szláv iskolának már a XV. században bizonyítható. Ekkor kezdik építeni a bolgárszegi Szent Miklós kőtemplomot, részint a helyiek, részint a munténiai vajdák támogatásával. A brassói románok egy késő irata azt igazolja, hogy a Szent Miklós templom mellett iskola is volt s ez 1495-ben létesült.

A XVI. században meghonosodó reformáció nagyot változtat az itteni román egyház jellegén. Új szellemet teremt, amely különösen az istentisztelet nemzetivé (románná) való tételében érvényesül. De a reformáció hatással volt az iskolára is, amelyben új élet kezdődik: a román nyelv az előadás nyelve lesz s a református iskolák megszervezésének elvei ide is eljutnak. Köztudomású az a széleskörű mozgalom, amelyet a hitújítás az erdélyi románok körében előidézett. Brassóban a reformáció a szász luteranizmus alakjában honosul meg Honterus János működése folytán, de az irányítást nemsokára a kálvinista hitre tért magyarok veszik kezükbe. 1565-ben román prédikátor működik Brassóban, az első román kálvinista püspöknek, Gheorghe de Sângeorzna, kiküldöttjeként. Ez a prédikátor nem annyira Bolgárszeg híveit, mint inkább az iskola egyházi pályára készülő növendékeit igyekezett megnyerni a kálvinista hitnek s ezeknek körében munkája eredményesnek is mutatkozott. Az iskolát csak ettől az időtől lehet tulajdonképpen románnak nevezni, mert a román nyelv csak a reformáció hatása alatt jutott be oda.

A brassói iskola (román) nemzetivé való tétele érdekében az első lépés 1559-ben történik az 1559-es kis román káteának bevezetésével. Ez az első román tan-

könyv az iskolában. A kis román káté Honterus nyomdájában készült Coresi és társainak közreműködésével. Sulica egyébként e katekizmusról egy korábbi munkájában [Catechismele românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov), Anuarul liceului „Al. Papiu Ilarian“ din Târgu-Mureș, 1936, 47. lap] kimutatta, hogy ez (luteránus) magyar katekizmus fordítása. A szász luteránus propaganda ugyancs

nem annyira szellemi célok indítékaképpen, mint inkább szász üzleti célok elérésére fejlődött ki a románság körében. Végeredményben tehát a protestántizmusnak köszönhető az, hogy a román nyelv mint nemzeti nyelv az iskolába bevonult és ott meghonosodott, s ezzel a román nemzeti öntudat is fejlődésnek indult.

Dr. Végh Sándor.

Erdélyi Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: Dr. György Lajos.

Az E. M. E. kiadása.

1. Rass Károly: Reményik Sándor	40.-
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	30.-
3. Dr. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	30.-
4. Dr. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	40.-
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	40.-
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben	40.-
7. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év	50.-
8. K. Sebestyén József: A brassai fekete templom Mátyás-kori címei	40.-
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	50.-
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	50.-
11. Dr. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	40.-
12. Dr. György Lajos: Két dialogus régi magyar irodalmunkban	60.-
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere	50.-
14. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1926. év	50.-
15. Dr. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	50.-
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyugalóhelye	50.-
17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban	50.-
18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1927. év	60.-
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai	60.-
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei	50.-
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. pótlásokkal az 1919—1928. évekről	50.-
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	50.-
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái	50.-
24. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában	50.-
25. Dr. Tavasz Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	50.-
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	50.-
27. Dr. Csúry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	50.-
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében	50.-
29. Dr. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története	50.-
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841)	50.-
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	50.-
32. Dr. Gyulai Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	50.-
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon“ c. regénye	50.-
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	50.-
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében	50.-
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe	50.-
37. Dr. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakítása érdekében	50.-
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1930. év	50.-
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	50.-
40. Dr. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	80.-
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	50.-
42. Dr. Kristóf György: Bárány Eötvös József utazásai Erdélyben	80.-
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	50.-
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	50.-
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	50.-
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése	80.-
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékiratok	80.-
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	50.-

49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	50.
50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki határnevek	50.
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt	30.
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	50.
53. Dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	50.
54. Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	50.
55. Dr. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855)	120.
56. Dr. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben	80.
57. Dr. Tavassy Sándor: A lét és valóság	60.
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez	60.
59. Dr. Imre Lajos: A falunevelés irányelvei	60.
60. Dr. Veress Endre: A történetíró Báthory István király	80.
61. Dr. Boros György: Carlyle	40.
62. Dr. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspökcapát a XVI. században	50.
63. Dr. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező m. sterc, Johann Eberhard Blaumann	60.
64. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év.	50.
65. Dr. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai	50.
66. Dr. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban	50.
67. Dr. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve	80.
68. Dr. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság	60.
69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban	60.
70. Dr. Ferenczi Miklós—Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év	60.
71. Dr. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok	150.
72. Dr. Kristóf György: Szaboleska Mihály Erdélyben	80.
73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahms zenéjében	40.
74. Dr. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	50.
75. Dr. Biró József: A bonzshidai Bánffy-kastély	80.
76. Dr. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	40.
77. Dr. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	40.
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	60.
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1934. év.	60.
80. Dr. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	60.
81. Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	40.
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története	80.
83. Dr. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula	40.
84. Dr. Kozocsa Sándor: Históriais ének Bocskay Istvánról	40.
85. Dr. Révész Imre: Méliusz és Kálvin	80.
86. Dr. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai	60.
87. Lakatos István: Az új magyar műve	40.
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk	60.
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év.	40.
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke	60.
91. Dr. Szabó T. Attila: Nir-ş-Szásznyires település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században	80.
92. Dr. Jancsó Elemér: Nyelv és társadalom	50.
93. Dr. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből	50.
94. Dr. Jászay Karoly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Ko'ozsváron (1798—1861)	50.

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Cluj, Str. Baron L, Pop 5.
Az 1—10, szám elfogyott,